

Kuvauksia
Hailuodosta

Kirjottanut
Samuli Paulaharju

Kansanvalistusseura, Helsinki

Kuvauksia Hailuodosta

Kuvauksia Hailuodosta

Vanhan väen muistelmain mukaan
Kirjotti

Samuli Paulaharju

Helsingissä 1914
Kansanvalistusseuran Toimituksia 167

Kuvauksia Hailuodosta

W. A. Granlundin muistoksi
1914

Painettu 1914, Raittiuskansan Kirjapainossa Helsingissä.

W. A. Granlundin muistoksi
1914

Sisällys:

	Siv.
Aluksi	1
Asutustarinoita	3
Aluksista ja liikenteestä	9
Rakennuksista	15
Entisen ajan oloista ja elämäntavoista	27
Kotiteollisuus	35
Kalanpyynnistä	47
Metsästyksestä	56
Karjanhoidosta	62
Viljelyskasveista	67
Nöyrät vuodet	72
Viinankeitto	76
Juhla- ja merkkipäivät	81
Häätapoja	99
Peijaiset	106
Haltijoista	112
Tietäjiä	115
Kansan lääkintätaito	125
Kansanrunous ja vanhat leikit	135
Luonnonilmiöistä ja ilman ennustamisesta	143
Sotatarinoita	147
Entisistä rangaistustavoista	155
Puumerkit	159

Kuvia:

	Siv.		Siv.
Valpun tuulimyllyjä nimilehdellä.		Leppätorvi	46
Hailuotolaisperhe	1	Suninkarin pyyntipaikka	47
Metsäjärvi	2	Marjaniemen kalatupia ..	49
Hyypänmäen »pooki»	3	Hietaniemen pyyntiranta ..	50
Kiukaan raunioita Marja- niemestä	4	Kalastajia Hietaniemestä ..	51
»Tömppiä» Töyrän talo- jen luona	5	Tuuliviirejä	56
Veneitä Salmen rannalta	9	Karjaa laitumella	62
»Luoto» saapuu Ojakylän möljään	12	Heinäsauro	66
Kuuston puukärret	13	Leikkuuväkeä	67
Auskari	14	Kujalan humalamaa	70
Sipilän vanha uunipirtti ..	15	Kyntäjä	70
Kniivilän pirtin peräpuoli	17	Potin puukarhi	71
Juntin talo	18	Kuuston tammioittinki ..	80
Kniivilän pirtin uuni	18	Hailuodon kirkko	85
Annus-Jaakon pirtin uuni	19	Tuohirove	97
Kniivilän saunoja	20	Olutkannu	98
Kaksi kotaa	21	Kyrölä soittaa	101
Sipilän vanha riihi	21	Yrjänän vaatearkku	105
Kniivilän aittoja	22	Pertaan muori tekee veny- mälankaa	121
Kittilän talli	23	Pertaan muori siunaa ve- nymälankaa	124
Yrjänän kivinavetta	24	Nikun Anna-Kreetta hieroo Piekkalan Majastiinaa ..	125
Virven mökki	25	Kittilän vaari	134
Kahvihuhmari	32	Lapsia Kujalan nurkalta ..	142
Ranta-Suomilan hopeapo- kaleja	32	Tuuliviirejä	143
Viinalippi	34	»	146
Yrjänän puuastioita	35	»Pakopirtin rotko»	148
Kujalan Sipo	36	Askerin »sotamänty»	150
Annus-Jaako	39	Marjaniemen majakka	154
Laukka-seppä	45	Jalkapuu	155
		Hanskluva»	158

Puumerkkejä:

	Siv.		Siv.
Frantsi	15	Perälä	76
Haapala	159	Piili	159
Hahto	99	Pirkola	159
Hanni	159	Päärni	159
Heikkala	159	Pääatalo	8, 15
Heikkinen	106	Rantasuo	9, 27
Henttu	115	Ranta-Suomila	27
Iljana	159	Ruonala	27
Juntti	111	Sauvola	76, 159
Järvelä	111	Sauvolainen	189
Ketola	159	Sipilä	76
Kirkko-Suomila	76	Sipo	115
Kittilä	159	Sorto	26
Kleemetti	159	Tarila	159
Kniivilä	72	Tausta	72
Kujala	76	Toikki	15
Kuusto	27	Trupukka	72
Laurila	159	Töyrä	81
Lepistö	75	Valppu	72, 159
Mattila	112	Vähämetsä	147
Niku	15	Väntelä	159
Nissilä	159	Yrjänä	27
Parri	159		

Sävelmiä:

Nuku, nuku nurmilintu siv. 136.
 Hyvää iltaa, mun kyyhkysen' » 139.

Hailuotolaisperhe.

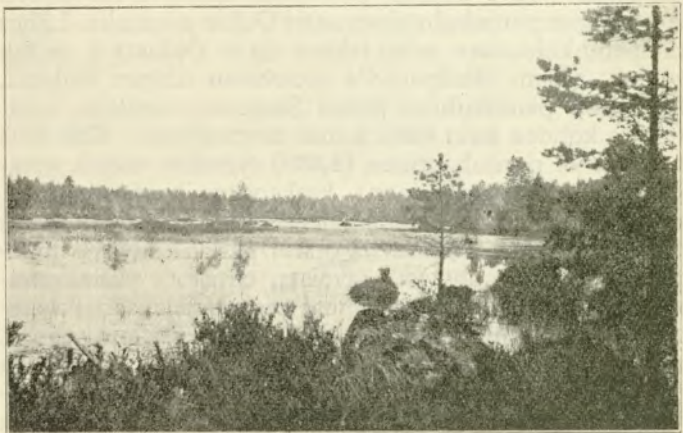
Aluksi.

Kaikille lienee ainakin nimeltään tunnettu Hailuodon iso, paripeninkulmainen saari Oulun edustalla. Lähes nelipeninkulmaisen selän takana on se Oulusta¹⁾, meren sylissä, aavan, länsipuolella avautuvan ulapan laidassa, kurottaen peninkulmaa pitkää Santosen niementään manteretta kohden kuin kättä kiinni tarttuakseen. Elää tällä saarella yli parituhantinen (2,339) työteliäs väestö, ystävällinen, vieraanvarainen, keskenään hyvänsopuinen. Siellä on se viettänyt omaa elämäänsä muista erotettuna kautta aikojen. Siksi siellä onkin paljon säilynyt muistelmia vanhoista hyvistä tavoista, entisestä yksinkertaisesta elämästä. Monet vanhat vielä mielellään haastelevat, miten ennen elettiin, mitä silloin ja silloin tehtiin, miten juhla- ja merkkipäiviä vietettiin, miten kaukaisilla pyyntiretkillä kulettiin. Kansatieteen tutkijalle ja keräilijälle on tuo ennen käymätön alue varsin kiitollinen

¹⁾ Siikajoelle tulee vain toista peninkulmaa.

paikka. Voi siellä taikakokoelman pian tuhantiseksi kartuttaa ja loitsujen luvun kymmeniksi, samoin sananlaskuja saada satoja sekä arvoituksiakin aika joukon, lisäksi monet haltijatarinat ja kummitusjutut.

Seuraavien vanhan kansan tapojen ja elämän kuvausten ainekset on toissa kesän (1912) aikana kirjoitettu muistiin saaren vanhoilta ukoilta ja eukoilta. Kertojina olivat useat paikkakunnan vanhoista eläjistä haastellen, kuka enemmän, kuka vähemmän. Monet tiedot, taijat ja tapainkuvaukset ovat 70-vuotiaalta *Juho Hentulta*, yhtä monet *Nikun* 81-vuotiaalta *Anna-Kreeta*-muorilta, paljon on kertonut myöskin 86-vuotias *Kujalan Sipo*. Muista kertojista mainittakoon Heikkalan muori, 90-v., Kittilän Jussi, 89-v., Kittilän Juhan-Erkki, 84-v., Frantsin Jaako, 81-v., Ruonalan ukko, 80-v., Prokkalan ukko, 78-v., Pertaan muori, 75-v., Hentun muori, 68-v., Piekolan Maijastiina, 68-v., Laurilan Priita, 66-v., Runte-Kreeta, 65-v., Hakmannin Juuso, 64-v., Annus-Jaako, 59-v., Annus-Kaija, 57-v., Töyrän Sipo, 57-v., Trupukan Pekka, 55-v., Väntelän ja Pietilän isännät sekä Heikkalan, Töyrän ja Kujalan emännät ja Heikkalan pojat.

Pieni metsäjärvi Hailuodon »sisämaasta».

Hyypänmäen »pooki» näkyy jo kauvas merelle.

Asutustarinoita.

«**H**ai, luoto näkyy!» Niinhän se oli ennen mustalainen huudahtanut, kun oli jäällä eksyksissä sumussa, »meripimiäsä», Oulusta Raahea kohden ajellut ja sumun aukeamasta nähnyt saaren maan pilkottavan. Ja siitä on sitten saarelle nimi saatu, *Hailuodoksi* ruvettu kutsumaan. Näin kertovat saaren eläjät ¹⁾. Hailuoto-nimeä ei kyllä paikkakunnalla useastikkaan käytetä, sanotaan vain *Luoto* ja *luotolainen*.

»Jo ainakin neljä-, viissattaa vuotta on täällä Luovosa asuttu», arvelivat saaren vanhat ukot. Mutta eivät tiedä varmaan enään, mistä päin mantereelta on tänne ensimmäiset eläjät saapuneet. Vain muuan muisteli sanotun, että lumijokelaiset ovat ennen käyneet kalanpyynnissä Hailuodon Hanhisessa. Siellä ollut heillä venevalkama Hanhisen korkeimmalla kohdalla. Näkyy vieläkin siellä kuin valkaman sijoja. Käyneet lumijokelaiset useampina kesinä pyynnissä, sitten lopulta muuttaneet varsinaisesti Luodolle asumaan. Toinen Luodon ukko taas

¹⁾ »Ennen on Luovon nimenä ollut Ifron-Kaarlöö», tiesi muuan eukko.

tiesi, jotta: »pohjasesta päin on tänne asukkaat tulleet, ne on olleet sellaisia kalanpyytäjiä».

Ensimmäinen eläjä on muistotiedon mukaan ollut Marjaniemessä, »Pooki-Marjaniemesä» Hannuksen perällä. Siellä hietapakkain takana metsäkankaalla on vieläkin nähtävinä kolme neljä kiuvasrauniota mustuneine »kuulemakivineen». Raunioista etelään, rantaan päin on

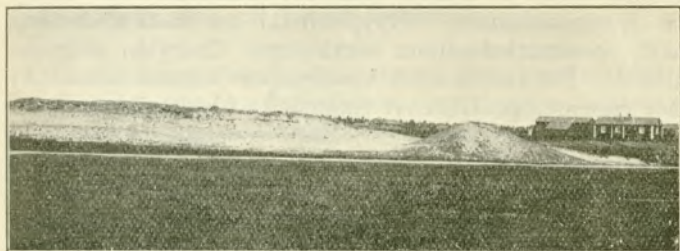
Kiukaan raunioita Marjaniemessä.

satasen sylvä leveä, pari sataa pitkä maakappale, mikä näyttää ennen olleen peltona. Ojat vielä jotenkin hyvin näkyvät. Sanotaan, että siinä olisi ennen ollut *Marjaniemen* talo, toisten mukaan *Sipilä*¹⁾. Raunioiden sivutse vie ikivanha, ei enään käytännössä oleva kangastie, »Marjaniemen tie».

¹⁾ Marjaniemen talo on nykyään Isossakylässä Äyrään takana, Sipilä Isossakylässä.

Toinen talo on sitten ollut Ojakylän *Kuusto*. Tarina tietää kertoa, että Marjaniemen muori, kun oli pannut savupirttinsä lämpiämään, oli lämpiämisajaksi juoksaissut naapuriin, Kuustoon »rullaansa viihtimään». Tuli sitten taas kotiin, kun pirtti oli lämmennyt ja savu ulos haihtunut. Toiset taas sanovat, että muori oli niin »visu», jotta pani pirtin häkineen kiinni ja juoksi naapuriin pakoon. Naapuriin oli matkaa toista peninkulmaa.

Kolmas talo oli ollut *Perälä* Ojakylän lahden pohjuksen perässä, »Perälän äyräällä», nykyisillä Töyrän talojen eteläpuolella sijaitsevilla hietakummuilla, »tömpillä». Sa-

»Tömppiä» Töyrän talojen luona.

notaan, että sinä on ennen ollut »seittemän talua». Silloin oli ranta ollut samaa tasaista töyrää, mutta sitten oli vesi puhkaissut ojan töyrän läpi ja repinyt hiekkaa pois niin, että nyt on suuret haudat ympäri tömppiä, joilla vielä nähdään talon rauniokiviä. Mainittu vesioja, *Isolan-oja*, »sisämaan» metsälammeista alkunsa saava, oli ennen virrannut tömppien eteläpuolitse, mutta sitten oli se johdettu tömppien pohjoispuolelle. Nykyään on Perälän talo toisessa päässä saaren kyllä, »Kujalan nurkalla».

Neljäs talo sanotaan olleen *Kinnari*, Ojakylällä sekini.

Vanhoja taloja ovat myöskin *Ruonala* Keskikylällä, samoin saman kylän *Tero* eli *Törrö* sekä *Päärni* ja *Haapala* Isollakylällä »Järventakana» ja *Kujala* Kujalan nurkalla.

Ruonalassa kerrotaan ison vihan aikana eläneen 7 parikuntaa samalla kertaa. Yhdessä elannossa olivat kaikki olleet, samasta pöydästä sopineet syömään, saman talon töitä yksissä miehissä tehneet. Mutta sitten ison vihan aikana olivat »hävenneet» kaikki, minne olivat joutuneetkaan. Vain yksi parikunta oli entiselle kotipaikalleen joutunut sukuaan jatkamaan. Ja samaa sukujuurta on talossa vielä. Talon »pikku aitta» oli vihan aikana ollut kehikolla.

Ennen ihmiseläjien tuloa oli Luodolla olostellut vain »vuoripeippoja», ja oli niitä ollut vielä ihmistenkin eläntäaikoina. Niitä oli asunut sekä *Hyypänmäessä* että varsinkin *Isossakankaassa*. Hyypänmäki on saaren korkein mäki, moninotkelmainen hiekkatöyrä Ojakylän pohjoispuolella. Itse mäki on vuoripeipon aikaansaama. Oli näet vuoripeippo lähtenyt Siikajoelta hiekkasäkki selässä Luodolle »pesänlaittoon». Säkipä revennyt ja Luodolle remahtanut ja siihen Hyypänmäki syntynyt.¹⁾ Isokangas taas on pitkä, leveä hiekkakangas, joka kyläin takalistoja juoksee halki saaren. Kankaan selkää on jo entiseen aikaan kulkenut jalkapolku.

Kinnarin emäntä se oli kerran tullut Kuustosta tytärtärensä luota, tytär kun oli siellä miehelässä. Isoakangasta myöten kun oli kapsutellut, niin tullut vuoripeippo vastaan, ottanut kädestä kiinni ja pyytänyt, jotta lähteä hänen kotiinsa, siellä kun akka oli »lapsia saamassa». Emäntä mennyt ja auttanut, ja kun oli pois lähtenyt, oli vuoripeippo antanut hänelle palkaksi punaisen verkahameen. »Pitää pitää», sanonut, »sitä kolome pyhää kirkosa saarnastoolin alla. Muuten se ei sulla pysy, se kun ei ole siunattu.» Emäntä oli tehnyt neuvon mukaan. Ja kavvan oli se hame hänellä kestänyt, monia kymmeniä vuosia. »Minunkin — kertojan, 70-vuotiaan eukon — isäni äitin äiti oli nähänyt, kun se emäntä oli pitänyt sitä hametta.» Hame oli ollut varastettu, siksi sitä oli pitänyt

¹⁾ Toisen tiedon mukaan on Hyypän paikalle kerran laiva tullut pois, särkynt ja hukkunut, ennen kun »koko maailma ollut yhen aallon seasa».

kirkossa kulettaa. Kaikki varastettu oli näet aina vuori-peippoille joutunut.

Kun sitten oli ihmiseläjiä yhä lisäytynyt, oli vuori-peippojen elämä saarella käynyt lopulta aivan sietämättömäksi. Muuankin peipporukka oli valitellut:

»Ei saa rauhaa,
Takaranta pauhaa,
paimenet parkuu,
ja karjankellot soivat.»

Ja pois oli lähtenyt, vaeltanut pohjoista kohden isommille mantereille, suuremmille salomaille. Kahlomalla vain oli mennyt, ja »hahtiväylälle» kun oli astunut, niin vasta tupennokka oli veteen koskenut.

Ei ole Luoto ollut aina samanlainen kuin nykyään. Se on ollut monena kappaleena ennen, useana saarena, salmia vain välissä. Pitkälle itään pistäyvä *Santosenniemi* on ollut eri luotona, Potin talojen luona ollut salmi, *Niemenkurkuksi* sanottu. Samoin *Hanhinen*, joka vielä nyt vain korkeiden vesien aikana on mantereesta erillään, samoin *Syökari* kaakkoisrannalla sekä *Munakulju* Syökarin puolella. Leveät salmet ovat niitä ennen muusta saaresta erottaneet — Syökarin vieressä ollut *Louvek-karin kurkku* — ja itse saaret olleet pikkuisia maapalasia. Syökarille oli vanhaan, vanhaan aikaan soutanut Ruonalan ukko katsomaan, minkälaista siellä olisi, ja löytänyt hyvän niittymaan ja omistanut sen talolleen. Kukaan ei ollut siellä vielä ennen käynyt, eikä se ollut kenenkään oma vielä ollut. Nytkin on Ruonalalla siellä vielä niittynsä, mutta on muillakin. Sillä Syökari on niin iso, että siitä saadaan »tuhansia häkkejä heiniä». Munakuljusta oli entisaikaan saatu kolme häkkiä heiniä. Nyt siellä on useita »kokopaikkoja», sauroja sekä muutamia latoja. Monta paikkaa, joista ennen, vanhain miesten nuoruuden aikana, kaloja pyydettiin ja saatiin kovasti, on nyt hyvänä heinämaana. Niemenkurkkua Ojakylän lähdestä Potinlahteen ovat vielä nykyisetkin vanhukset monta kertaa nuottaretkille veneillä soudelleet, samoin kuin taas

Salmea ja Louvekkarin kurkkua on »mummovainaan aikana kulettu nelilaijoilla». Vielä 30—35 vuotta takaperin kulettiin »syysluoteen» aikana Salmea pikkuveneillä. Trupukan nokassa ja Valpun rannassa on vanhain muiston aikana vedetty nuottaa ja nyt niistä paikoin niitetään heinää.

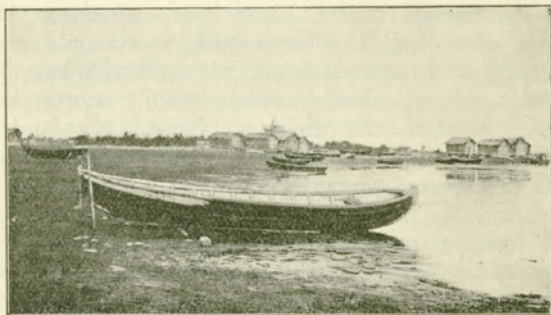

Päätalon vanha puumerkki.

Aluksista ja liikenteestä.

Saarimaan eläjinä, vesikansana, ovat luotolaiset jo aikaisin tottuneet merellä liikkumaan. Entisaikaan, kun ei vielä ollut rautatietä Ouluun, oli kesäisin rahtiliike ollut kalastuksen ohella tärkeänä tulolähteenä. Siksipä oli saarella ollut useita pikku aluksia, jopa mainitaan keran jo hyvin vanhaan aikaan olleen oikean laivankin. Sen

Veneitä Salmen rannalla Isossakylässä.

oli omistanut vanhan, jo pari-, kolmekymmentä vuotta takaperin kuolleen Piekkolan vaarin isänisä. Se laivanomistaja oli ollut »ylevä» mies, »pohatta» mies, »keisariksi» kutsuttu. Laivallaan oli hän »seelannut» Ruotsit ja Suomet.

Pienempiä aluksia, *jähtejä*, on sitten ollut etupäässä Ojakylän miehillä. Niinpä oli »Jähti-äijä»-vainaalla —

Otsakoristeena hailuotolaisia puumerkkejä. (Rantasuo).

kuollut jo 50—60 vuotta takaperin — oma jähtinsä, sitten hänen pojillaan, Kujalan miehillä, oli sekä iso että pieni jähti. Rikas Pääatalo omisti myös yksinään jähdin, ja Pirkolalla oli samanlainen alus toisen miehen kanssa yhteinen.

Jähti oli kuin pieni laiva. Se oli tavallisesti Iissä valmistettu. Isompiin mahtui aina 800 tynnyriä tervaa, taikka yhtä monta tynnyriä suoloja. Siinä oli kaksi mastoa, isompi, *keula-* eli *fokkamasto*, ja pienempi, *perä-* eli *kryysmasto*. Päältä oli jähti avonainen, ei ollut *haltäkkiäkään*. Monen monituiset olivat jähdin, kuten muidenkin purjealusten, eri osain nimitykset, jotka, samoin kuin purjehdussanastokin, melkein kaikki olivat vieraskielisiä väännöksiä. Pohjan, *emän*, alla oli *kööli*, peräpuoli oli *ahteri*, keula *föri*. Oikea puoli oli *tyyrpuuri*, vasen *paa-puuri*. Peräsimen, *ruorin*, varsi kävi *ruoriskotin* lävitse niin, että *ahterpeili* jäi ulkopuolelle, ja ruoria *tyyrättiin ruorispinnalla*. Purjeita, *seelejä*, oli neljä viisi kappaletta. Keulamastossa oli alaalla *isoseeli*, yläällä *topissa* kolmikulmainen *kliivari* sekä *taakseeli*. Isele oli alareunasta kiinnitetty *puomiin*, yläältä se pingotettiin *kaffelilla*. Kliivari ja taakseili olivat alakulmistaan kiinnitettyt keulasta pistäyvään *puksfröötyyn*. Perämastossa oli *ahterseeli* eli *mesaani* puomeineen ja kahveleineen.

Mastot olivat 10—12 syltä pitkiä honkia. Ne oli *teijattu* pystyyn paksuilla lujilla köysillä. Kaksi köyttä, *vantit*, meni kummallekin sivulle ja yksi, *taaki*, oli pingotettu keulaan. Taakia myöten taakseili juoksi ylös.

Purjeet vedettiin ylös tai laskettiin köysillä, *falleilla*, jotka juoksivat *flokeissa*, ja *seelatessa* hoidettiin purjeita nuorilla, *perä-* ja *keulakuutilla*, jotka olivat kiinnitetty puomeihin. Merelle lähdetessä ensinnä vedettiin ylös mesaani ja isoseilikin, jos oli *sievä* ilma. Mesaanilla siten käännettiin jähti sinne, mihin tarvittiin, ja »se väänti jo jähin kalappaan, ennenkö *ankkurikaan* oli nostettu». Sitten vasta, kun ankkuri oli saatu ylös ja tullut kaikki *klaariksi* ja alkoi saada *faarttia*, nostettiin taakseili ja

kliivari. Sitten sitä alettiin kulkea. *Ruorimies* oli ruoris-pinnassa ja toinen mies kuuteissa *ottamassa seeliä sisälle* taikka *antamassa ulos* eli *löysäämässä*. *Tormin* uhatessa purjeet pienennettiin, *reivattiin*. Mutta jos jähti sääti, niin pian ne taas saatiin avatuiksi ja pannuiksi *täysiin seeleihin*, jolloin taas saatiin *kova faartti*. Vastatuulella koetettiin *kryysätä*, vaikka vähän sillä voitettiin. Kun kovin vastatuuleen pyrittiin, niin se oli *pilivinnisä* silloin, ja purjeet alkoivat *flakata*. Vastaisemmalle käännettäessä *luuvattiin*, käännettiin *luuvartin* puolelle. — *Paarlastia* ei jäheissä käytetty. Ne olivat niin leveäpohjaisia, etteivät kovin helposti tuulessa kallistuneet.

Jäheillään luotolaiset kulettivat hirsii, lankkuja y. m. puutavaraa Iistä ja Kemistä Ouluun, Siikajoelle, Pyhäjoelle, Raaheen ja Kalajoellekin asti.¹⁾ Ja tervoja veivät Oulusta sekä Iistä — tervaa silloin Iijokeakin myöten soudettiin alas — Haaparannalle ulkolaisten laivoihin. Sitten taas palatessaan toivat Haaparannalta suoloja sekä muutakin tavaraa Oulun ja Raaheen kauppiaille. Varsinkin »enkeska-kesänä» (1854) oli suolojen kuletus Haaparannan sataman ulkolaislaivoista — niitä siellä toisinaan silloin oli aina kolmatta sataa — tärkeimpiä toimia. Oulusta oli silloin hevosella vedätetty suoloja ympäri Suomen niemen, aina Kuopioon, jopa Viipuriinkin asti. Muuta tietä kun ei kuulunut Suomeen päästyn. Haaparannalla oli ollut Viipurista »Pruuke»-niminen välittäjä, joka oli sinne suoloja ja muuta tavaraa hommannut. Suolatynnyrin »frahtia» Haaparannalta Ouluun maksettiin 75 kopekkaa ja Raaheen 1 rupla.

Tuotiin jäheillä hirsii myös omiksi rakennustarpeiksi. Ennen näet oli Luodolla ollut kovin huonot metsät. Vanhaan aikaan kun oli ollut yhteiset metsämaat, oli kyllä mahtavia hongikoita ollut, mutta ne oli juuri ennen isoajakoa oikein kilvalla aivan peräti hävitetty niin, ettei enää saatu rakennuspuitakaan omiksi tarpeiksi.

¹⁾ Metsättömien rantamaiden asukkaat tarvitsivat puutavaraa rakennuksiinsa.

Pienempiä aluksia olivat *matkaveneet*, joilla Ruotsin puolella ennen silakan pyynnissä kulettiin. Niissäkin oli 2 mastoa, keulamasto ja perämasto, mutta vain 3 purjetta, keulapurje, peräpurje ja kliivari. Niitä sanottiin myös *nelilajioiksi*, vaikka laitalautoja oli isommissa aina seitsemän, kahdeksan ja yhdeksänkin. Suureen matkaveneeseen voitiin lastata 30—40 tynnyriä silakoita. — Sitten oli — ja on vieläkin — isonlaisia *pauhaveneitä*, joilla *verkkopauhoilla* eli *silakkakrunneilla* kulettiin. Sanottiin niitä myös *krunniveneiksi* ja *soutuveneiksi*. Ne

»Luoto» saapuu Ojakylän »möljään».

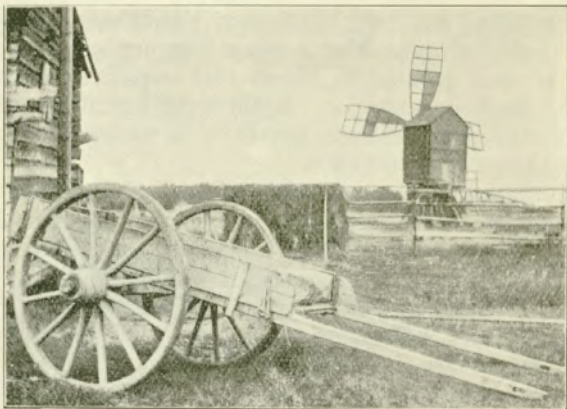
myöskin olivat 2-mastoisia, ja niihin voitiin lastata toista kymmentä tynnyriä silakoita, kun pantiin kahdet *varppeet* ja vielä *parraspuut* päälle. Niillä tehtiin Oulun matkatkin sekä joskus Ruotsinrannan pyyntiretket. Pienillä yksimastoisilla *salmi-* eli *harvanverkon-veneillä* kulettiin lahdissa ja salmea myöten niitylle heinäntekoon ja lypsylle. Niitä sanottiin myös *niitty-* ja *lypsyveneiksi*. Pienimmillä *ranta-* eli *pikkuveneillä* kulettiin soutamalla, mutta voitiin niihinkin pikku masto purjeineen pystyttää. Metsäjärvillä kalalla käytäessä meloskeltiin joskus pölkyistä kyhättyllä *lautalla*.

Ennen kun ei vielä höyryvenettä, »*pakettia*», kulkenut Oulun ja Hailuodon välillä, oli tuo 4-peninkulmainen *Oulunselkä* ollut purjeveneellä katkaistava. Hyvillä ilmoilla oli se mennyt 5—6:ssa tunnissa, jopa se oli joskus kovassa myötäisessä lasketettu alle kahdessa tunnissa, mutta huonoilla säillä, vastatuulilla, oli saanut samoilla

seljillä väliin viivytellä 12—13 tuntia. Ensimmäisenä höyrynä oli näillä taipaleilla kulkenut »Meriteeri», pieni avonainen alus, sitten oli sijan ottanut »Onni», ja nyt käy joka päivä »Luoto».

Talvella, kun meren lyö jäähän, on liikenne huonompi, mutta kaikkein kurjin syksyllä ja keväällä *keliriittoaikana*, jolloin muutamien viikkojen aikana ei pääse saarelta mantereelle ei veneellä, ei reellä eikä millään. Keväällä se

Kuuston »puukärryt».

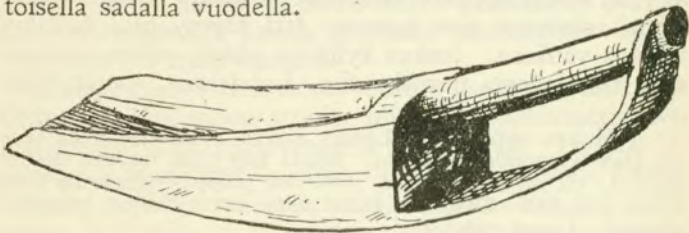
ei useinkaan hyvin pitkään kiusaa, toisinaan vain pari viikkoa, kevätjää kun kestää »meleko» heikkona kulkea. Siinä saa olla reikiä »kuin seulan pohojasa», ja silloinkin se vielä kestää hevosella laskettaa.¹⁾ Mutta syksyllä »tekee jäätä» toisinaan niin kauvan, että täytyy olla *kuusikin* viikkoa vankina. Joskus kyllä on päästy *viikon* odotuksella venekulusta hevoskyytiin. Lahdelmat, »perät», jää-

¹⁾ Muuan ukko kertoi: Lähdin kerran Siikajoelle, enkä tien-nyt jään huonoudesta mitään. Mutta kun tulin takaisin toisena päivänä, oli jää niin huonoa, jotta vesi pulppasi ympärillä kuin seulan pohjasta. En kumminkaan pudonnut. Ja sitten huomen-aamulla oli meri puhdas.

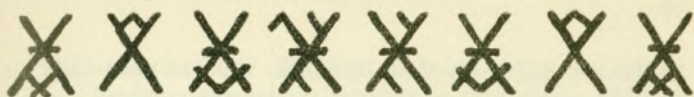
tää ensin, sitten vasta käy selkiä silloittamaan. Luotolaiset ajavat toisinaan *parinkin yön* vanhaa jäätä perissä, ja kahden tuuman vahvuinen jää kestää jo pikku taipaleita siivosti lasketella.

Mutta kun meri on kyllin vahvaksi jäätynyt, silloin voidaan huoletta päästellä manteretta kohden. Viedään Ouluun, mitä itseltä liikenee, ja tuodaan Oulusta, mitä tarvitaan. Hyvillä tyynillä pakkassäillä nämä hevosmatkat aika mukavasti sentään menevät, päästellään suoraa »tikkatietä» ohi Santosen Varjakkaan ja Salonlahden yli Ouluun. Mutta annas olla, jos sattuu »nöyrä» ilma ja vielä vastatuuli, silloin olet taipaleella kuormasi kanssa melkein saatuna. Kyllä ovat luotolaiset tulleet tuntemaan sekä kesäisen myrskyn ja sadesään että talvisen tuulen ja tuiskunkin.

Kunnossa pidettäviä maanteitä ei Hailuodossa paljoakaan ole, 6—7 km:n kappale Ojakylästä kirkolle ja kirkolta sama matka Pöllän satamaan, toinen vähän pitempi Marjaniemen luotsiasemalle. Siinä kaikki. Takarannan pyyntipaikoille vievät kärrytiet kulkevat vain omia aikojaan kohentamatta pitkin surkean pehmeitä hiekkaharjanteita milloin ylös, milloin alas, milloin pitkin kankaan selkää. Pehmeitä hiekkateitään ovat luotolaiset ennen ajelleet »puukärryillä», joissa pyöräin raudoittamattomat kehykset ovat olleet kortteliakin leveät, vanhimmissa vielä akselikin puinen. Semmoiset puurattaat nähdään vielä esim. Trupukan talossa, ja Kuustossa on rattaat, joiden akselikin on puusta. Rautakisko on vain akselin latvain alapuolella. Sanovat, että rattaat ovat jo toisella sadalla vuodella.

Auskari.

Rakennuksista.

Savutuvat, *uunipirtit*, ne entiseen aikaan haikusivat Hailuodossakin. Puinen harmaa lakeistorvi, ontelosta hongasta tehty »ymmyrkäinen pöselö» törrötti usean talon katolla, kertoen lämpöisestä laenalasesta, nokisesta väli-

Sipilän vanha uunipirtti.

katosta ja savua puskevasta kiukaasta. Noin 40 vuotta takaperin oli muutamissa uunipirteissä vielä asuttu. Viimeiset kerrotaan olleen Mattilassa, Perälässä, Sipilässä, Hentulla, Nikulla sekä Juntilla. Hentun pirtti oli purettu 1876, Mattilan vasta muutamia vuosia takaperin, vaikka olikin käyttämätönnä ollut jo monia vuosia. Sipilän

Otsakuva: Hailuotolaisia puumerkkejä (Frantsin, Päätalon, Nikun ja Toikin merkit, vasemmalta oikealle luettuna).

vanha uunipirtti on vielä pystyssä, vaikka onkin salvettu jo 1752. Sekin on jo muutettu ulos savuavaksi.

Maakivistä oli ollut uunipirtin kiuvas, kaksinkertaiselle hirsisalvokselle, *uuninjalalle*, muurattu. Omalla saarella kun ei ollut oikein tulenkestävää kiveä saatavana, tuotiin Haukiputaalta, Putaanjoen suulta, leveitä »lanttikiviä», *Puttaan kivejä*, ja niistä uuninlakia sekä arinoita rakenneltiin. Ne kestivät miespolvia, vaikka olivatkin pehmeää, löyhää kiveä. Toisinaan käytettiin myös *Piehingin kivejä*, joita kuletettiin Raahen eteläpuolelta asti. Sekin oli kestävä. Kun savukiukaiden aika oli ohi, kelpasivat monet kiukaankivet vielä saunan- ja riihen-uuneihin lakikiviksi.

Ovinurkassa oli uuni, suu tavallisesti perälle päin. Mitään nurkkapatsasta ei muisteta olleen, eikä myöskään ollut kiukaassa savutorvia käytetty. Leveä, otsasta ulos pistäyvä *lieskakivi* oli vain liekkien liikaa loimua laimentanut. Uuninsuun edessä oli *liesi pankkoineen*.

Välikatto oli savupirteissä taitteinen, keskiosa sivupuolia korkeammalla. Kaksi mahtavaa pyöreää hirttä, *lämpymät vuolet*, kannatti pyöreitä tai puolipyöreitä *laupuuksia*, ja vuolien alla poikittain oli vahva *piitta* tukemassa vuolia joko pikku patsasten avulla taikka suorastaan ilman patsaita. Seinäin vierissä ei ollut vuolia, vaan laupuuksien päät lepäsivät seinähirsien varaukseen hakatussa kolossa. Tällöinen välikatto nähdään Sipilän vanhassa pirtissä. Vuolien paksut päät vain pistäyvät ulos päädyistä, ja keskellä lakea on vielä entisen savutorven aukko, *räppänä*. Mutta useissa muissakin vanhoissa pirteissä näemme vielä samanlaisen välikaton. Semmoinen juhllallisen komea kaartokatto on esim. Kniivilän isossa, 90 vuotta vanhassa pirtissä, semmoinen samanikäisessä Töyrän pirtissä, samanlainen vielä Yrjänän 60-vuotiaissa vanhoissa pirteissä sekä Kittilässä, Kuustolla, Mattilassa, Prokkolassa.

Orsia oli savupirtissä ainakin ovipuolella pari yli tuvan ulottuvaa vahvaa rinnakkaisortta, joita sanottiin *rekiorsiksi*. Peräpuolella taas oli *leipätangot*.

Valoaukkoina oli alkuaan lykkyylaudalla sulettavat *luukuakknat*. Semmoiset akknat on ollut ennenmainitussa Sipilän pirtissä. Siinä perä- ja uuni-akknan pielessä vielä näkyy lykkyylaudan sija, kooltaan $0,39 \times 1,30$ m, joten itse akkuna on ollut n. 30 cm korkea ja 50—55 cm leveä. Vielä oli savupirtin oviseinässä ylhäällä päädyssä pieni, pari kolme desimetrinen *hikoreikä*. — Myöhemmin, ennenkuin varsinaiset lasiakknat tulivat ta-

Kniivilän pirtin peräpuoli.

vallisiksi, käytettiin lauta-akkunoissa puitteisiin sovitettua *varakruutua*, joka voitiin pistää aukkoon, kun akkunalauta vetäistiin auki. Tällöinen oli vielä nykyisten vanhojen tietämän mukaan ollut joskus käytännössä. Siitä akknat sitten vähitellen laajenivat 4-ruutuisiksi, 12- ja 6-ruutuisiksi tavallisiksi talon akkunoiksi.

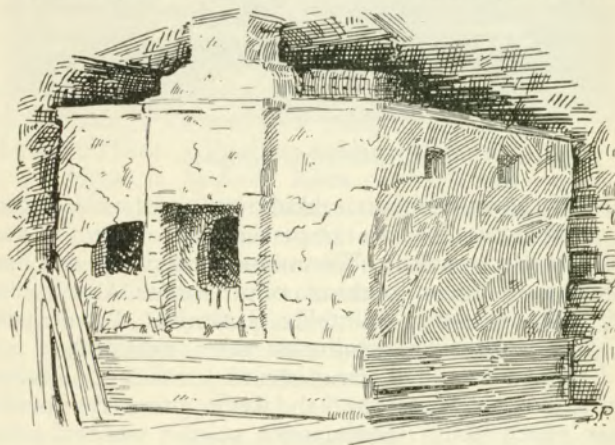
Laattia oli vanhan ajan pirteissä leveistä puolikkaista, jotka joskus olivat asetetut kahdatyvin, toisen tyvi perään, toisen oveen käsin. *Multapenkit* seinäin vieressä estivät kylmää laattian kautta sisään tulema.

Juntin talo.

Vesikatot olivat *tuohi-malkakattoja*, joita vieläkin paljon näkee. Kattovuolille oli ladottu »männynnäreitä» ruoteiksi, niiden varaan *tuohia*, sitten päälle painoksi *malkoja* vieri viereen vuoroin toiselle ja toiselle puolelle kattoharjaa. Harjalla ulottuivat malat ristiin ja kiinnitettiin toisiinsa *malkurin* reikiin sovitetuilla *katajapitusilla*.

Entisajan asuinrakennukseen kuului tavallisesti kolme suojaa: *asuinpirtti*, *porstua* ja *kylmä tupa* (ks. esim. Sipilän vanhaa pirttiä). Porstua oli useasti läpi kuljettava,

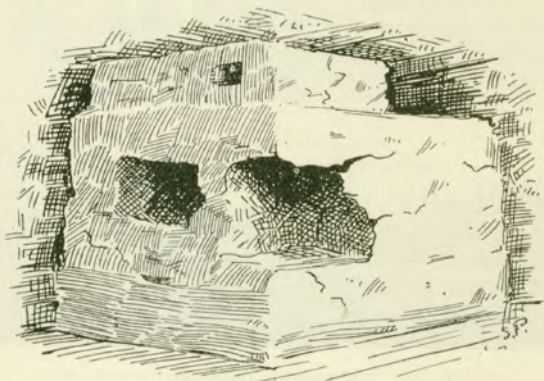

Kniivilän pirtinuuni.

takaoven kautta pääsi kartanon puolelle. Sitten saatiin porstuan perään *kamari*, isompaan porstuaan kaksikin kamaria, joista toista käytettiin *köökinä*. Kylmä tupa oli useasti romuhuoneena ja kala-aittana. Sitten myöhemmin käytiin kylmän tuvan puolelle kamareita ja vierashuoneita laatimaan.

Savukiukaan sijaan laitettiin savunsa suoraan ulos suitsuttava uuni. Sen vanhinta muotoa esittää ed. sivulla oleva piirros. Se kuvaa Kniivilän pirtin n. 90-vuotiasta puujalustaista maakiviuunia, julman suurta kuutiomaista

Annus-Jaakon pirtinuuni.

kivilatomusta¹⁾, jossa itse tulipesäkin on kuin vuoren-onkalo, lähes paria metriä pitkä, puoltatoista leveä ja melkein metriä korkea. Sitten ruvettiin muuraamaan uuneja, joiden ulkonurkassa oli eteläpohjalaisen takka-uunin takkaa vastaava holvaus. Siinä talvi-iltasin pystyvalkeaa, *praasua*, poltettiin ja siitä koko holvauskin sai »praasun» nimen. Viimeinen muodostus on *hällä-uuni*, missä uunin edusliesi sekä praasukolo ovat yhdistyneet samaksi holvaukseksi, jonka pohjaan on sitten *hällä* sovitettu.

¹⁾ Uunin ulkopuoliset mitat: korkeus 1,9, pituus 2,1, levyys 2,1 m.

Puhuessamme muista rakennuksista on mainittava ainakin *sauna*, joka on luotolaiselle yhtä tärkeä huone kuin muullekin suomalaiselle. Kerran ja kahdesti viikossa pitää siellä löyly saada, jopa heinänteon aikana joka päivä. Siellä myös kupparit ja hierojat parantavat toimensa tekevät, ja entiseen aikaan siellä tietäjät kylve-tyksensä, loitsimisensa toimittivat. Ja saunan lämpöisissä vielä vanhat luotolaiset ovat näille ilmoille saapuneet.

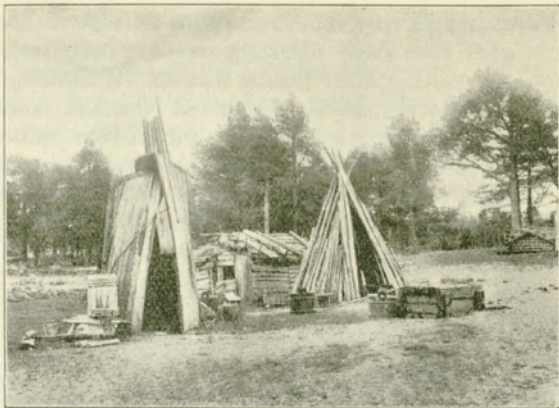
Luotolais-sauna on tavallista pohjoispohjalaista mal-
liä: *kiuvas* ovinurkassa, suu perälle käsin, *lavo* peräseinän

Knivilän saunoja.

vieressä, seinästä toiseen ulottuva. Välikatto on kahtaalle kallistuva taitekatto. Sivuseinän vieressä on joku *vaateorsi*, ikkunan edessä *penkki*. Kiukaan ja peräseinän välistä osaa sanotaan *saunankarsinaksi*. Entisajan saunoissa oli ollut *mallaslavokin*, missä [maltaita imellytettiin, sekä *lihanpalvausorret*, joihin savustettavat lihakappaleet ripustettiin.

Saunan luona nähdään joskus vanha, riuvuista ladottu *kota* — ainakin pari semmoista voi Luodosta vielä tavata. Kodan runkona on neljä latvasta vitsalla yhteen sidottua riukua ja niiden nojalle sitten muut puut pystytetyt. Pata on sijoitettu kivien varaan. Veneen puolikkaista tehdyt kodat ovat riukukotia tavallisemmat. Niitä näkee sekä kartanoilla että kalarannoilla.

Kaksi kotaa.

Saunan kaltaisia suojia ovat myös *kalasaunat*, joita vielä muutamilla pyyntirannoilla nähdään (ks. »Kalastus»-lukuun liittyviä kuvia). Niissä on kiuvas kuin saunassa ja akkuna ja savureikä, mutta lavo on laskettu vähän alemmaksi ja levitetty niin, että ulottuu lähelle kiuvasista.

Sipilän vanha riihi.

Siinä voidaan silloin loikoa poikittain jalat ovea kohden. — *Kalatuvat* taas ovat »uloslämpiäviä» pikku tupia.

Riihi on välttämätön huone maata viljelevän talonpojan rakennusryhmässä. Vähässä matkaa kartanon takana se erillään seisoo, useasti ympärillään muutamia olkilatoja. Luuvaa ei ole, sillä puiminen toimitetaan riihen maalaattialla. Samoin kuin saunan ja pirtin, on riihenkin välikatto taitteinen. Pienissä riihissä on se harjasta kahtaalle kallistettu, mutta isompien riihien väli-

Kniivilän aittoja. Perällä kaksi sauna.

katto on kolmiosainen. Kiuvas on kuin saunassa maa-kivistä muurattu ja vain ympäritys osaksi sekä uunin suu tiilistä tehty. Ja mikä omituisinta: uuninsuu on riihesäkin pimeää peräseinää kohden. Parsia kannattaa kolme vahvaa parsiortta. Ovi on useimmiten sivuun työntämällä avattava, harvemmin saranoissa liikkuva.

Vanhan riihen, kohta puolenkolmatta sadan vuoden myrskyt kokeneen rakennuksen, näemme Sipilän riihi-pellolla. Huoneen nurkkaan on leikattu vuosiluku 1666. Omituisin on riihen välikatto. Se on suora, vierettäisistä hirsistä ovi- ja peräseinän varaan salvettu. Ison vihan

aikoina on riihi ollut jo paraassa ijässään. Kerrotaan, että sen pimeässä lakassa ovat silloin muutamat kylän eläjät peljättäviä vihollisia piileskelleet.

Oman hauskan ryhmänsä talon kartanossa muodostavat *aitat*. Niitä voi toisissa taloissa olla neljä viisikin samassa pitkässä rintamassa, ovi taloa kohden osoitettuna. Joskus on rintama rikottu ja aitat asetettu melkein miten vain, yksi siihen, toinen tähän, ovi tuonne, ovi tänne.

Kittilän talli ja puotirakennus.

Vaari on 89-vuotias ja eukko hänen 70-vuotias tyttärensä.

Hauskan muodon antaa useille aitoille niiden ulospistävä *kuono*, etuseinän yläosa, ja varsin keveiltä näyttävät ne aitat, jotka ovat pikku patsaille rakennetut. Tämmöisiä ovatkin useimmat entiset aitat. Vahvat *varvaspölkyt* on ensin salvettu alle neliöön, niiden nurkissa, joskus sivuseinienkin alla, on parikortteliset patsaat, ja patsasten nokassa alassuun puolipyöreät vahvat *hiirenlaudat*. Niiden varassa sitten laattia ja sitten seinät ja koko aitta.

Aittoja on talossa, vaate-, jyvä-, jauho- ja kala-aitat. Lisäksi rannoilla on vielä *rantapuoteja*, joissa kalanpyydykset ja veneen tarpeet säilytetään. Rantapuoteja nähdään esim. veneitä esittävässä kuvassa 9:n neljällä sivulla.

Monet Luodon aitoista ovat tiesi kuinka vanhoja ovatkaan; ijästä ei tiedetä, kun ei ole niihin vuosilukua leikattu. Mutta viistokylkinen nurkkasalvain, oven rakenne ja pitkä »kuono» sekä vierettäisistä vuolista salvettu tuohikaton aluskerta puhuvat monen aitan monista kymme-

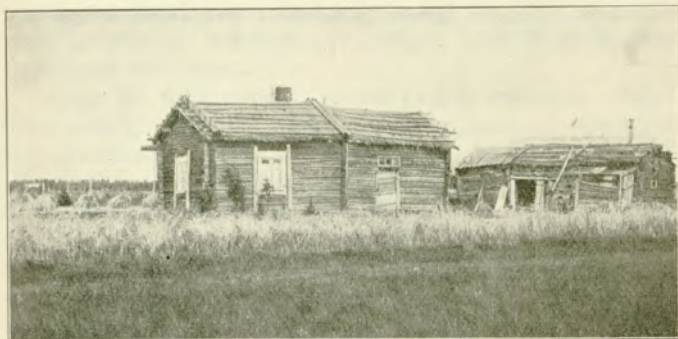
Yrjänän kivinavetta.

nistä vuosista. On sentään Heikkalan talossa vielä muuan pikkuinen 3-metrinen aitta, jossa on vuosiluku, vieläpä niin ikivanhaa aikaa osottava kuin 1535, jos luku oikea lienee. Paha vain, että aitta on aikojen kuluessa niin käännelty ja korjailtu, ettei siitä enään saa oikein alkuperäistä käsitystä. Jyvääittana on se ainakin aikoinaan ollut, sillä nurin käännettyissä seinissä näkyy ulkopuolella laarilautain uurteet. Nykyään on se vaateaittana.

Aittojen rinnalla voimme mainita entisajan *konkiluhit*, joita oli ollut useassa talossa. Rakennus käsitti

puoin ja *tallin* sekä niiden päällä *luhit*, joiden edessä oleva *konki* pistäytyi »kuonona» eteenpäin. Konkiin noustiin *trappuja* myöten. Tällöisen konkiluhtia muistuttavan rakennuksen näemme vielä Kittilän talossa. Sen ikää ei tiedetä, mutta talon 89-vuotias vaari sanoo, että se on »isän isän tekemä». — Oli ennen ollut myös konkiluhti-rakennuksia, joissa tallin ja puodin välissä oli avonainen porttikäytävä, jonka kautta oli ajettu pihaan.

Navetoista voimme esittää vieressä kuvatun Yrjänän kivi-navetan. Se on vain maakivistä kasattu ja alkuisin ainakin viime vuosisadan ensi kymmeniltä.

Virven olkikattoinen mökki.

Luonteenomaisimpia rakennuksia Luodolla ovat tuulimyllyt, joita siellä on kymmenittäin.¹⁾ Melkein joka talon pellolla se nelisiipisenä kummituksena kohoaa, jopa kahtia jakaantuneen talon kartanolla on niitä kaksittain. Luodolla näet ei ole semmoisia virtoja, jotka voisivat minkäänlaista vesikiveä pyörittää, siksi on turvaututtu tuulen voimaan. Tuulimyllyissä sitten on vanhoista ajoista saakka oman saaren viljat jauhoiksi

¹⁾ K. E. Rydman mainitsee (Luonnon Ystävä 1901, siv. 131) Hailuodossa olevan 54 tuulimyllyä.

jyryytetty. Muutamat tuulimyllyt ovat ainakin 1700-luvulta.¹⁾

Kaikki Luodon tuulimyllyt ovat jotenkin samaa mallia. Korkeille kaksinkertaisille hirsiristiköille, *varpaille*, on kohotettu hirsistä salvettu korkea huone, jonka sisässä kivet, tratit, rattaat, tukit, lyhdyt sekä muut myllyn värkät ja vehkeet. Vesikatto on melkein kaikissa myllyissä taitteinen (mansardikatto). Siipien luku on neljä, ja siivissä on aukot tavallisesti tyvessä ja latvassa. Nimilehdellä oleva kuva esittää Valpun taloa tuulimyllyineen.

¹⁾ Prokkolassa on aikoinaan Päärnistä ostettu tuulimylly, jossa on vuosiluku 1777.

Sorron talon puumerkki.

Entisen ajan oloista ja elämäntavoista.

Ei sitä entiseen aikaan niin eletty kuin nykyään. Silloin kun oli vielä useassa talossa nokilakiset uunipirtit, joiden »puutöötöstä» savu suitsusi, silloin olivat elämäntavatkin toisenlaiset. Ei tiedetty nykyisistä mukavuuksista, mutta ei myöskään nykyajan ylellisyydestä eikä joutavasta koreilusta.

Kello oli joka talossa, mutta ei joka mökissä. Merkittiin »kumppassilla» taikka kellon jälkeen *päivänpriimu* akkunalautaan, ja siitä nähtiin, milloin kello oli 12. Josakin kohti taas oli pihamaalla noin metriä korkea pölkky, *tiimastukki*, »niinkuin talonpojan kirnu pystysä», ja pölkyn päässä oli kivi- tai puulevy, johon oli tunnin määrät merkitty. Keskellä levyä oli *napa*, joka päiväpaisteella näytti ajan. Tällainen aurinkokello oli ollut Raution pihakentällä sekä Kivipään talon pihalla ynnä Yrjänällä ja Piekkolalla. Ajan kulumista tarkattiin myös taivaan tähdistä. Silloin kun *kointähti* nousi, oli aamu jo lähellä ja oli jo kiire riihelle. *Ehtootähti* taas ilmotti illan joutumista. Taivaan merkkeinä tarkattiin myös *seulavaista*, *Mooseksen-* ja *Aaroninsauvaa*, *Lapin* ja *Suomen Otavaa*, *Pohjantähteä* sekä valkeaa taivaan vyötä, *talvenrataa*.

Päre paloi illoin aamuin *pihissä* uunin kylessä ja valaisi pimeää pirttiä. Joskus »mäihättiin» nauriista *nauriskuppi*, johon pantiin sulatettua talia taikka traania. Keskelle kuppia pistettiin pystyyn puutikku ja sen varaan laitettiin pumpulivaatetta tai -lankaa, johon tuli syty-

Otsakuva: Hailuotolaisia puumerkkejä (vasemmalta oikealle: Yrjänä, Rantasuo, Kuusto, Ranta-Suomila, Ruonala, Kuusto, Yrjänä).

tettiin. Sen valossa sitten puhdetöitä tehtiin. »Sievillä ilimoilla» poltettiin praasussa *tervaskantoja*. Ne kun kovasti palaa roihusivat, ei silloin pärettä tarvinnut polttaa. Näki työskennellä kyllä etempänäkin ja samalla saatiin lämmintä. Mutta »tormeilla» ei tervasroihua uskallettu sytyttää, pelättiin tulipaloa. *Päresoitto* kädessä käytiin pimeällä navetassa ja tallissa ja päretulen valossa puiminenkin aamuisin riihessä toimitettiin. Palava päre oli pihdissä riihen kiukaalla ja päreen alla oli *vesikaara*, iso vesikaukalo.

Ilmestyi sitten ensimmäinen »lamppu» — erääseen taloon emännän muiston mukaan 1864. Pikkuiseen pulloon saatiin vähäisen lamppuöljyä, johon pantiin läkkitorveen pistetty sydän — *pläkslaakareilta* saatiin ostaa torvia. Siinä sitten tuli palaa tuikutti. Semmoista lampua haukuttiin myöhemmin *tuijaksi* ja *kiiluksi*, mutta hyvä sekin silloin alussa oli. Ei sitäkään paljon raahdittu polttaa, öljy näet maksoi siihen aikaan »markan halstoopi». Sitten 15—16 vuotta jälkeen saatiin *loimulamppuja*, joissa oli kaksi »korvallista», jotta ei »sauvannu», ja siinä voi »valakiaa kruuvata». Sitten taas myöhemmin tuli »pikkuruiset kattolamput». — Jouluna ja pyhäaamuina poltettiin *kynttilöitä*, joita talista *talikirnussa* itse *kasteltiin*. Niitä myös lyhdyissäkin toisinaan käytettiin.

Tulitikkujakaan ei ennen ollut. Tuli iskettiin *tulukilla*. *Tulirauvalla* lipsutettiin *piitä*, kunnes siitä sytyttävä kipuna lensi *taulaan*, josta itse valmistetuilla *tulitikuilla*, rikkiin *kastetuilla*, 5—6 tuumaisilla *puikkosilla* otettiin tuli. Taikka jos satuttiin ulkona olemaan, *kaukana kalasaunalla*, eikä ollut *tuluksia mukana*, ei silloinkaan oltu *neuvottomia*. Hankittiin pari *kuivaa puukappaletta*, toinen *koivua*, toinen *haapaa*, ja hangattiin niitä *vastakkain* niin *kauvan*, että *tuleen* syttyivät. Näin saatu tuli oli *kitkanvalkii*. — Ensimmäisiä *raapaisutikkuja* toivat *ruotsalaiset mukanaan*, kun *kerran saapuivat Luotoon jyvänostoon*. Se oli jo ennen *Krimin sotaa*. Ihmeteltiin niitä *tikkuja*, kun niillä *sai tulen*, jos *mihin raapaisi*. Jotkut niitä *ostivat*, mutta *toiset kalliiksi moittivat*:

»oishan niitä pitänyt ostaa, mutta tyyriitä ne on». Mutta Nikun isäntä se oli saanut hyvin huonon kokemuksen ensimmäisestä tulitikkuihin tutustumisestaan. Oli tullut kerran — siitä on jo yli 60 vuotta — kaupungista tulitikku-»toosineen» ja ollut »rehtinä», jotta »ei tarvitte enää vuolla tulikivitikkuja», jotta »hälläkin on nyt tämmösiä». Ja oli vetäissyt laatikon ja ruvennut emännälle näyttämään »ihimeitä». Mutta varomattomasta käsittelystä olivat arat tikut tomahtaneet tuleen ja polttaneet pahasti ihmeiden näyttäjän kädet. Isäntä hädissään läimäyttänyt huitustian palaville tikuille ja päättänyt: »en täsä maailmasa enää noit' osta!»

Entisaikainen ruoka- ja päiväjärjestys oli jotenkin tämmöinen:

Aamulla aikaisin, kun oli noustu ylös, syötiin, ennenkun työhön mentiin, roppaleipää ja piimää. Sitten työstä tultua syötiin 8—9 aikana *eineeksi* keittoa: puuroa tai »potturuokia» tai »jankkia». *Puolinen* oli 1—2 tienoissa ja syötiin vain kylmää ruokaa: voita, viiliä, leipää ja suolakalaa. *Iltapuolisena*, 5—6 välillä, oli niinikään kylmää ruokaa: piimää, leipää, suolakalaa. *Illalliselle* tultiin, kun aurinko alkoi laskea, ja saatiin velliä ja suolakalaa. *Lauvantai-iltana* oli kyllä tavallisesti *puuro* samoin kuin *keskiviikkoamuna*. Tavallinen pyhäamuruoka oli viili ja voi sekä rieskaleipä ja suolakalana isoa kalaa. Päivällä taas syötiin lihavelliä tai maitovelliä.

Omat astiat, »itteppäälliset» puukuppinsa oli jokaisella samoin kuin lusikkansakin. Kalaa oli kaukaloissa, *troijissa*, ja piimää kaksikorvaisissa *toopeissa*. *Suuruskipaan* tehtiin velliin pantava suurus.

Nortta, kiiskeä, maivaa, ahventa ja haukeakin kuivattiin ja saatiin *kapakaloja* eli *kapoja*. Pienet kalat puhkaistiin kaulasta, vedettiin sisälmykset pois ja pistettiin leuvasta varpuun ja pantiin seinälle päivän puolelle. Isot kalat viillettiin pyrstöön saakka halki kahteen puolikkaaseen ja pantiin seinälle naulaan. Isoimmat puolikkaat vielä piti tikuilla pingottaa levälleen. Ennen seinälle ripustamista liotettiin kalat suolavedessä. Pikku kalat

seinältä otettua vielä uunissa kuivattiin, jotta ne tulivat hyvin »mureiksi».

Kiiskiä ja pikku maivoja sekä ahvenia myös *hapattettiin*. Pantiin vain vähäisen suolaa, jotta ne »kesäytyi» ja happanivat ja tulivat pehmeiksi ja makeoiksi.

Lihaa *palvattiin* savussa saunanorsilla. Saunaa lämmitettiin katajan havuilla ja koivuisilla puilla ja lyötiin löylyä ja lämmitettiin. Sitten myöhemmin opittiin *ulko-palvaus*, seinällä kevätahavassa kuivaaminen.

Ja vähäisen jokapäiväisistä ruokalajeista.

Velliä oli sen seitsemänlaatuista: *piimävellit*, *heravellit*, *nauris-*, *pottu-*, *ispinä-*, *pylsy-*, *liha-*, *kala-*, *hieroja kapavellit*. Piimävelli keitettiin ohrajauhoista veteen ja »klapattiin» keitettäessä piimää sekaan. Heravelliä keitettiin juustonheraan ja se oli tavallinen riihipäivän puoliruoka. Naurisvelli keitettiin lohotuista nauriista ja liemi suurustettiin jauhoilla, joskus pantiin kalojakin sekaan, ja samalla tavalla keitettiin pottuvelli perunoista. Ispinävelliin »räyvytettiin» padassa »ispinöitä» — suolatutuja lampaan taleja — rasvaksi, lisättiin vettä ja keitettiin jauhovelli. Pylsyvelli keitettiin pylsymakkara-liemeen ja lihavelli lihaliemeen. Lihavelliin pantiin useasti kokonaisia rukiita ryyneiksi ja jauhoilla suurustettiin. Kalavelliä keitettiin kalaliemeen, missä ensin oli kalat keitetty. Hierovelli taas keitettiin maivoista, jotka härkkimellä hienoiksi hierottiin ja liemi jauhoilla suurustettiin. Se oli syksyn ja talven iltaruoka. Kapavelliä valmistettiin kapakaloista. Nitistettiin päät vain pois ja evät ja pantiin vesipataan ja kovasti keitettiin. Sekaan pantiin nauris-takin ja ryynejä ja maitoa sekä jauhoilla suurustettiin. Kapavelliä tavattiin useasti keittää keväällä »peltomiehille». — *Puuro* keitettiin tavallisesti ohrajauhoista, mutta käytettiin myös ruisjauhoja, jolloin keitettiin vetelämpää, ja syötiin lämpöisen maidon kanssa. *Talkkunaa*, paksua puuroa, tehtiin kiehuvaan veteen talkkunajauhoista, joita oli varta vasten ohrista laitettu: ohrat vesipadassa lihailuiden kanssa keitetty, uunissa kuivattu ja käsikivillä jauhettu. — Potuista laitettiin *liha-* ja *kalapottuja*, taikka

keitettiin kokonaisina, *pallipottuina*. Syksyisin kiehutettiin nauriista »alavaria» *hauvikkaita*. Padassa kannen alla keitettiin niin kauvan, että lopulta oli vain joku kahvikupillinen vettä hauvikkaiden seassa. Veteen, *nauriveteen*, pantiin sitten voita — suolaa oli pantu jo hauvikaspataan — ja siihen hauvikkaita syötäessä kas-tettiin. *Paistikkaita* taas kypsennettiin uunissa. Nauriit pantiin uunin arinalle »kelteisilleen», ja kun olivat kypsyneet, otettiin ja pantiin vaatetten sisään hautumaan.

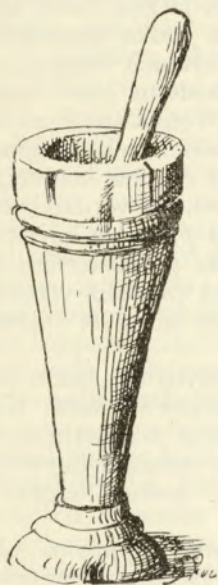
Leipälajeja oli tavallinen jokapäiväinen hapan, juureen tehty *reikäleipä*, pyhiksi valmistettu ohut *rieska-leipä* sekä paksumpi *knäkkileipä*. Teurastusaikana leivottiin *punasleipää*, josta keitettiin *jankkia*, sekä *kampsuja*, pieniä makkarataikinana jäännöksestä tehtyjä, keittämällä kypsennettyjä kyrsäsiä. *Makkara* tehtiin veritaikinasta, »punastaikinasta», eläinten suoliin ja *pylsyihin* käytettiin kuoreksi lampaiden rapamahaa, joka puhdistettiin, leikeltiin palasiksi ja palaset täytettiin paksulla veritaikinalla ja ommeltiin kiinni. — Useasti laittoivat emännät myös *kalakukkoa*.

Käsikivillä, jotka tavallisesti säilytettiin ladon loukossa, naiset ennen pyöräyttelivät ohrista *kryynejä*. Kahdeksan yhdeksän kertaa laskivat ohrat kohotettujen kivien läpi. *Maltaat* käsikivillä myös jauhaa kyökkytettiin, samoin *rieskajauhot* ja *puurokset*, joskus leipäänkin *vastinjauhot*.

Kahvea entiseen aikaan ei juotu, pappilassa vain. »Mutta sitten — kertoi 90-vuotias Heikkalan muori — oli krannisa semmonen muori, joka keitti kaffeja, ja sillä oli kaffepannukin. Siltä mekin saimme joskus, ja se oli hyvin karvasta ja suolaista. Meijän talosa ei ollut kaffepannuakaan.» Sama kertoja oli sitten miehelään mennessään v. 1849 ostanut itsekin kaupungista seitsenkorttelisen kahvipannun sekä muut kahvitarpeet. Eräiseen toiseen taloon oli v. 1850 itse isäntä tuonut kaupungintulijaisiksi kahvipannun ja sokeria myös, mutta ei vielä kahvikuppeja. Olipa isäntä opettanutkin, kuinka kahvia laitetaan, mutta emäntä vain nauranut, jotta

kaikkia sitä! Ei ollut isännän kahvi oikein maittavaa ollut. *Prännäreitä* ei alussa käytetty, padassa vain kahvit paahdettiin ja siinä ne myöskin pyöreällä kivellä taikka rautakuulalla hienonnettiin. Tehtiin sitten *puupötsiköitä*, joissa puupalikalla survottiin. — Eikä sitä kahvia niin juotu kuin nyt, monasti päivässä. »Ei kun pyhänä vain aamulla juotiin, ja siinä oli jo koko saajaiset.» Lap-

sille ei annettu, sokerikipene vain. Ei kaikille vieraillekaan tarjottu kuin »joksikin immeeksi, kun harvon arvovierasta tuli». Naula kahvia riitti »vuojeksi», mutta sokeria meni enemmän, lapsille kun annettiin ja lapset muutenkin tahtoivat sitä »salaan nokkia».

Kahvihuhmari.

Ranta-Suomilan hopeapokaleja.

Vieraille tarjottiin tavallisesti *viinaryyppy*, niin miehille kuin naisillekin. Oli hyvissä taloissa oikein hopiapikarit, *vieraspikarit*, toisissa taas lasipikarit taikka pienet puiset *viinalipit*. Ryyppy kun kaadettiin, niin sokerikipene oli vieressä, jotta sai sen siitä ottaa päälle. Naiset tarjosivat joskus vierailleen itse laittamiaan *tuomiviinoja*. Olivat survoneet tuomenmarjoja ja vähän panneet vettä

sekaan ja antaneet olla muutaman vuorokauden »livosa». Sitten sen vaatteen läpi puristaneet ja panneet pulloihin ja vielä sekaan vähän viinaa ja sokeria.

Kauppiaita ei ollut eikä kauppapuoteja, itse tuotiin Oulusta, mitä tarvittiin. Ja *Tupu-Jussi*, joka laukku selässä Lössö-Liisan kanssa kuleksi, piti huolen pikku tarpeista. Tuli taloon, avasi laukkunsa ja »kuulutti»: »kuulkaas nyt, hyvät ihmiset, minä oon isännän luvalla täsä ja kuulutan teille, jotta saatta ostaa toppineuloja, preivineuloja, luojineuloja, knuppineuloja, äimiä, nas-kalia, plikssyyriä, syyrinkeitä, finkerporia, messinki-knappeja, kamfäärttiä, pirunpihkaa, tulikiviä, jäärnäriä ja kaikenlaaista pikkutavaraaaa!» — Syksyisin taas tapasi tulla akkoja — *ronteiksi* sanottiin — nyytteineen kauppamaan huiveja, pumpulivaatetta, neuloja, nappeja ja muuta pikkutavaraa. Semmoisia »rontteja» oli esim. Pellikan Liisa. — »Laukkuryssät» myös monasti nousivat Luodon mantereelle.

Paljoa ei ennen maamiehen tuotteista maksettu. Ruis-tynnyristä saatiin 3—4 ruplaa, ohrista ei sitäkään.¹⁾ Leh-mästä maksettiin n. 10 ruplaa ja voinaulasta saatiin 5—10 kopekkaa. Lampaan »raajalla» saatiin Oulussa yksi rupla. Hyviä nuoria varsahevosia myytiin 25—30 rup-lalla, ajettavia sai jo 20:llä.

Jos eivät tulot olleet kehuttavat, eivät menotkaan olleet kovin suuret. Kunnanmaksuja oli talollisillakin vain muutamia ruplia vuodessa. Köyhät ja vaivaiset hoidettiin *ruoilla*. Olivat vuoroon kussakin talossa viikko-määrällä, neljä, viisi, kuusikin viikkoa talon suuruuden mukaan.

Papille maksettiin palkka luonnossa. Kesällä »kesä-anteina» vietiin voita, leipää ja juusto, isosta talosta pari-kin juustoa. Silakanpyynnistä oli maksettava *silakka-tihunti*, jona oli »rantanelikko»²⁾ silakoita. Muita kaloja veivät »ehostaan». Joku pappi oli kyllä vaatinut *kymme-*

1) Ohria ei kyllä myytykään, keitettiin viinaksi.

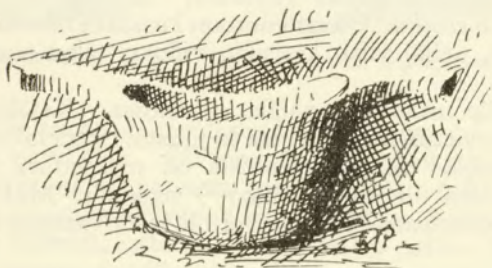
2) Veneestä päin täytetty nelikko, silakat perkaamattomia.

nyksiä kaikista kaloista. Syksyllä Kekrin aikana vietiin papille lammas. Sitten joulun edellä taas vietiin jyvät, lihat, kynttilät sekä lisäksi villoja ja vasikannahka, jos ei ollut syksyllä viety lammasta. — Luonnossa maksettiin palkka lukkarillekin ja unilukkarille ja piiskurille sekä muille.

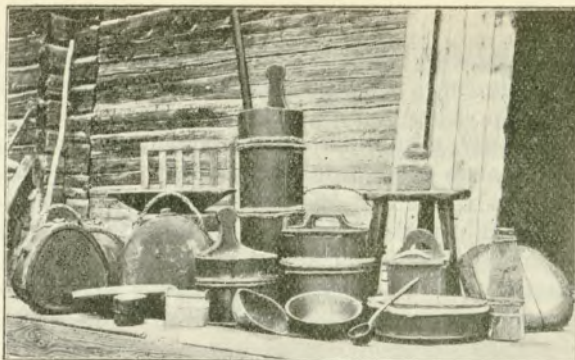
Ja talon palvelusväki! Maksaahan niillekin piti, vaikka ei suinkaan mahdottomia. Seitsemänkymmentä vuotta takaperin oli »vätystrenkin», semmoisen huonomanlaatuisen, palkka kokonaista — 5 hopiaruplaa. Hyvälle rengille maksettiin 10—20 ruplaa. Lisäksi annettiin rengille talon puolesta *kangaströijy* ¹⁾, *kangashousut*, *liivi* ja *lakki* sekä *saappaat* ja *kengäket* eli kengän pohjanahat, joihin rengillä oli itsellä varret. Paitsi päivisin ulkotöitä, piti hyvän rengin osata tehdä pitkinä talvipuhteina puhdetöitä. — *Piian* palkka oli 5—15 ruplaa. »Koulunkäymättömät» s. o. rippikouluikää nuoremmat palvelivat ruokaa vastaan ja saivat vähän vaatteita. Palkan lisäksi sai piika kahdet *kengät*, *huivin*, *vyöliinan*, pari kyynärää *liinaa* »paijan yliseksi» sekä *hurstia* »alaseksi» ja 3—5 naulaa *villoja*. »Römppäviikolla» saivat »piikat» itselleen työskennellä, ja sitten jälkeenkin syksyllä aina silloin tällöin.

¹⁾ Kangas = sarka.

Viinalippi.

Kotiteollisuus.

Puhettöitä tehtiin entisaikaan paljo ahkerammin kuin nykyään. Päretulen tuikkeessa taikka tervasroihun loimottavassa valossa istui koko talonväki, sekä miehet että naiset, mikä mitäkin tehden. Naiset kehräsivät, karttasivat, kutoivat, miehet paraastaan kutoivat tai korjailivat *verkkoja*, rysiä, nuottia. »Meilläkin kuottiin verkkoja neljällä haarukalla parassa aikana.» Kaikki talossa tarvittavat *astiat*, tupa-, karja- ja kala-astiat tehtiin puhteoina ja korjattiin. Samoin laitettiin useasti kaikki *ajot* ja *työkalut*, re'et, kärryt ja karhit, puulapiot, haravat ja viikatevarret. Itse myöskin koivusta taikka haavasta *sukset* valmistettiin. Kotitulen ääressä myös talossa tarvittavat *kengät*, pieksusaappaat ja mustat kengät, sekä *kinttaat* suutaroiitiin. Pitkinä puhteina toimitettiin useasti vielä monet muut kotiteollisuustyöt, kuten nahan muokaus, köysien valmistus j. n. e.

Otsakuvassa on Yrjänän talon puuastioita: Tuolilla *troija*, vieressä *kirnu*, sitten takana *ämpäri*, jakkaralla *suolatörppö*, jakkaran vieressä *juustolauta*, sen edässä *suolatörppö*, siitä vasemmalle *maitopytty*, suola-astia, kannella *lusikka*, sitten *pönttö*, *kiulu*, kolme *leiliä*. Eturivissä kaksi *voirasiaa*, *puutratti*, *puukuppi* ja *kauha*.

Lammasnahat, jotka tahdottiin valmistaa turkiksiksi, pantiin *paittoon*. Tehtiin juurisaaviin *ohrajuuri* ja hapatettiin. Suolaakin pantiin hiukan sekaan, mutta liika suola teki nahat kylmillä ilmoilla kovettuviksi. Juurta siveltiin nahan karvattomalle puolelle ohut, tasainen kerros ja nahan reunat käännettiin vastakkain niin, että juuripuoli tuli sisään. Sivellyt nahat ladottiin päällekkäin penkin nurkalle tai koriin penkin alle. Siitä tällä *paittoomistavalla* oli nimenä *penkkipaitto*. Kolmen neljän vuorokauden kuluttua vaihdettiin nahat niin, että

Kujalan 86-vuotias Sipo-vaari paulottaa verkkoa.

alimaiset tulivat päälle ja päällimäinen alle, jotta kaikki »yhellä lailla paittuu». Parin viikon kuluttua olivat nahat paittuneet ja vietiin tuvan luhtiin orsille kylmettymään ja taas jonkun ajan kuluttua pirtin orsille kuivumaan. Sitten hierottiin paitto pois ja nahat vietiin ulos tai navettaan lauhtumaan. Tämän jälkeen ei muuta kun hierottiin nahkoja ja vedettiin ovipieleen kiinnitetyssä *nahkarauvassa* siksi, kunnes tulivat pehmeiksi.

Toinen *paittomistapa* oli *alunapaitto*. Alunaa liuvoitettiin veteen ja siihen pantiin nahat likoon. Alunalla paitotut nahat eivät niinkään helposti »raettuneet», vaikka kastuivatkin.

Paitotuista nahoista sitten ommeltiin turkkeja joko vaatepäällyksen kera taikka ilman päällystä, *paljaita turkkeja*. Paljaita turkkeja varten vuoltiin nahan pinnasta kesi ja tali pois ja pinta valkaistiin *kliitulla*. Jos tahdottiin oikein »pohattaturkkeja», värjättiin nahan pinta *siniseksi* tai joskus *pruunehtavaksi*.

Nahkojen *parkitteminen* toimitettiin myöskin kotona. Lyötiin astiaan vettä ja *kalkkia* ja siihen karvaiset lehmän-, vasikan- ja lampaannahat upotettiin ja saivat olla siksi, kunnes karva irtausi, isommat »vuojat» aina pariin viikkoon asti. Jos sattui kalkkia olemaan vähänlaisesti, käytettiin lisäksi *poroa*. Kun karva oli ajettu pois, liotettiin ja huuhdottiin nahkoja kovasti vedessä, jotta kalkki tarkoin niistä eroaisi, ja sitten ne pantiin parkkitynnyriin. Parkkina käytettiin tavallisesti *pajun* ja *kuusen*, joskus *koivunkin kuorta*. Ensinnä käytettiin pajunparkkia, sitten lopuksi kuusenparkkia, että nahka tulisi kuohkeammaksi ja vaaleammaksi. Koivunparkki myös antoi nahalle vaaleamman värin. Parkkiliemi piti olla niin väkevää, että se »aina kävi», oli »aina vähä vahusa». Hienot nahat parkkiutuivat parissa kolmessa viikossa, mutta isoja vuotia sai vanhantaa parikin kuukautta, ennenkuin ne läpi parkituiksi tulivat. Ei kyllä aina haluttukaan aivan läpitse parkita. Uskottiin, että nahka oli lujempaa kulumista ja vettä vastaan, jos se oli vähän raakaa sisästä, »ja kyllä ne oli luotolaiset sen niin pruvannu, jotta lujempaa se oliki». — Sitten oli jälellä *räkkääminen*, kun oli nahat ensin luhilla, sitten tuvassa kuivattu. *Räkki-
rauvalla* ajettiin »ke'et» lihapuolelta pois. Pieniä nahkoja räkättiin lavitsalla, isompia pöydän reunalla. — Vuodista sitten ommeltiin pieksusaappaita, vasikannahat käytettiin saappaiden varsiksi, lammasnahasta tehtiin kintaita ja naisille kengänvarsia.

❖ Köydet ja nuorat tehtiin ennen itse. *Juuriköyttä* valmistettiin petäjän juurista. Niitä kiskottiin männikkömetsistä äyräspaikoista, peukalonpaksuisia taikka hienompiakin. Kuokalla kierrettiin mänty, jotta saatiin juuret esiin ja sitten ruvettiin niitä kaivamaan, ja ne juoksi

toisinaan 4—5, jopa 10:nkin metriä. Muutamassa tunnissa voi kaivaa semmoisen »kieston», kuin mies jaksoi kantaa. Marjaniemen kankailta kaivettiin juuria joskus kuormamäärällä. Kotona juuret kiskottiin hienoiksi suikaleiksi ja keitettiin porovedessä puolisen päivää ja pantiin sen jälkeen haaleaan veteen likoon muutamaksi päiväksi. Sitten ne hyppysin puhdistettiin ja pyyhittiin ja sidottiin kerppuihin. Ennenkuin ruvettiin köysiä kelaamaan, liotettiin niitä vielä suolavedessä. Sitten kiinnitettiin seinään iso *kela* ja sen sekä *värttänän* avulla kelattiin ja kierrettiin 3—4 säikeinen köysi. Kelalla ensin kierrettiin yksi säije, laskettiin se värttänälle ja tehtiin kelalla toinen säije. Sitten värttänältä väännettiin säije kelan säikeen kanssa yhteen, jotta tuli kaksisäikeistä köyttä. Kelattiin taas uusi säije ja laskettiin värttänälle ja värttänältä kierrettiin köyden teelmääseen kolmanneksi säikeeksi. Samoin pantiin neljäs säije, jos tehtiin nelisäikeistä köyttä. »Syvänjuuret» pantiin köyden sisään ja sileät »pintajuuret» hyppellä kelatessa kierrettiin katteeksi, jotta köysi tuli siistimmän näköistä. Tehtiin kymmen- ja satasylisiäkin köysiä ja käytettiin niitä verkkojen ja nuottain pauloina, nuotan taukoina sekä kukkurihmoina, hienoa juuriköyttä vielä »plihtirihmana». Juuriköysi oli paljon keveämpää kuin hamppuköysi ja pysyi paremmin veden pinnalla. Ennen tehtiin paljon juuriköyttä myytäväksikin, vietiin Ouluun ja Raaheen, jopa aina Ruotsiinkin asti. Taitavia juuriköyden kelaajia oli ennen Rantasuon ukko ja hänen poikansa Rantasuon Juuso, Nissilän Pekka, Piekko-Jaako ja Annus-Jaako. Viimemainittu vieläkin vähinsä juuriköyttä valmistelee.

Pajuköyttä tehtiin pajunkuorista ja saatiinkin vahvaa. »Pajutauvot kyllä ne kestää puskia», sanottiin. Pajunkuoret halottiin kaistaleiksi ja keitettiin suolavedessä. »Suolanvoimma se piti ne lujina ja tuoreina.» Kelalla ja värttinällä sitä kehrättiin samoin kuin juuriköyttäkin. Pajuköyttä käytettiin enimmäkseen nuotantaukoina.

Jouhiköysiä kelattiin hevosen harja- ja häntäjouhista sekä lehmän häntäjouhista. Kartattiin ensin jouhet sel-

ville ja pantiin »rukkipäihin» kääröihin ja lyötiin purasimella läpitse lujasti penkinreunaan ja vielä päälle purasimen taakse pantiin kivi painoksi. Siitä sitten alettiin parilla kolmella, neljälläkin kelalla — kuinka monisäikeistä köyttä haluttiin, niin monella kelalla kierrettiin — pyörittää, joka kelassa eri kiertäjä. Seinään kiinnitettiin sitten *peräkela*, jonka ympärille säikeet pikku keloilta valmiiksi

Annus-Jaako tekee juuriköyttä.

köydeksi kiertää vinnattiin. — Silakkaverkon ja nuotan ylisiksi pauloiksi jouhiköyttä käytettiin sekä »suittiperiksi».

Hamppuköyttä tehtiin samalla tavalla kuin jouhiköyttä.

Verkkököyttä kelattiin vanhoista verkoista. Leikeltiin niitä pitkiksi kaistaleiksi ja näistä kelalla kehrättiin köyttä. Rekiköysinä talvella ja rysänaidan pauloina niitä käytettiin, ja olivat ne parempia kuin mantereen miesten vitsaköydet ja vitsaruomat, jotka aina vastamaessa kitkuttivat: »Auta, Jes, mäen päälle! Köyhyys on kotona!»

Taulaa saatiin koivunkänsästä. Santosen metsistä, jossa oli äkäisimmät koivikot, joita ei hakattu maailman aikaan, haettiin känsiä. Päältä vuolttiin parkki pois ja sisus keitettiin porovesipadassa, pari tuntia piti kovasti kiehua. Sitten sitä vasaralla ankarasti takoa paukuttettiin, jotta se tuli pehmeäksi, ja lopuksi pantiin se uunin suun päälle kuivamaan. »Siihenkos sitten tuli heleposti tarttui!» Taula ja tulukset säilytettiin uuninotsalla korissa.

Soopaa keittivät emännät. Laittoivat *porosta* ja *kalista lipeän*, väkevän, luita leikkaavan lipeän. Sitä pantiin pataan ja sekaan *luita* sekä *roskatalia*, »suolten keskustoita» y. m. ja koko päivä aamusta iltaan asti kattilaa kiehutettiin. Varoa piti keittäessä, ettei »pahasilmänen» päässyt katsomaan ja »koraamaan», jolloin koko keitto olisi epäonnistunut. Keiton joutumista tarkasteltiin siten, että otettiin soopaa lautaselle ja katsottiin, »jos se venyy». Juoksutettiinpa sitä naapurin eukonkin arvosteltavaksi. Kovinkaan paljoa ei yhdestä keitosta soopaa saatu. Tavattiinkin sanoa: »Häksää kun soopankokki, eikä mittää saa aikaan». — Soopaa käytettiin kaikenlaisten vaatteiden pesemiseen.

Maltaat tehtiin syksyllä Mikkelin jälkeen, viljanpuinnin lopetettua, kun riihi vielä oli lämmin puinnin jäleltä. Vanhimpaan aikaan ne kyllä oli valmistettu saunassa, jossa sitä varten oli ollut erityinen mallaslavo sivuseinän vieressä. Talon koko vuotuiset mallasvarat tehtiin kerralla, pari tynnyriäkin samassa panoksessa. Mallasjyvät, ohrat, lyötiin saaviin ja vettä päälle ja annettiin niin »livota» pari kolme vuorokautta. »Lapettiin» sitten ylös ja vietiin riihen laattialle, jossa saivat ensin paksummassa, sitten ohuemmassa kasassa itää moniaita vuorokausia, jotta »itu tuli nokasta ulos». Nostettiin siitä ne pohtimilla parsille ja levitettiin olkien päälle 2—3 tuumaiseksi kerrokseksi. »Sen päälle» alettiin rihtä lämmittää, ensin hiljalleen, sitten kovemmin. Katajanhavuja pantiin ensin uuniin, jotta saatiin maltaisiin parempi maku. Sitten tavallisien puiden savulla ja kuumuudella »hellyteltiin»,

jotta ne tulivat hyvin imeliksi. Tuon tuostakin piti niitä käydä parsilla kohentelemassa, jotta ei »kissa kuse», etteivät päässeet happanemaan. Mallasriihen lämmittäminen oli talon tyttöjen työnä. Koko yö kun oli siinä valvottava, kutsuivat he kylältä tovereitaan, antoivatpa tietoja pojillekin, jotta tulla viettämään *mallasriihen valvojaisia*. Kutsua noudatettiin ja pidettiin hauskat valvojaiset. — Kun maltaat olivat kyllicksi imeltyneet ja sitten kuivaneet, otettiin ne alas, pantiin säkkeihin ja vietiin aittaan.

Maltaista laittoivat emännät *sahtia* ja *jouluolutta*. Pantiin maltaat »muuriin», muuripataan, vettä päälle ja tuli alle ja keitettiin hyvin kuumaksi ja *lavanteella* liikuteltiin, jotta ei pohjaan palaisi. Alussa oli *imellys* paksua kuin puuro, mutta sitten lisättiin vettä ja annettiin vähän kiehahtaa, »ja se imeltyi oikein makiaksi». Otettiin sitten *tappisaavi* ja pantiin sen pohjalle puupalikoita, *aluspuut*. Rukiinolista punottiin kuin olkikuvon side ja se asetettiin saaviin aluspuiden ympärille uurteen viereen. Vielä sidottiin rukiin olista *lyhe*, joka asetettiin keskelle saavia aluspuille tyvelleen, tyveä hajotettiin, että lyhde pysyi pystyssä, ja lyhteen ympärille pantiin vielä vähän ohran olkia, jotkut panivat katajanoksiakin, »että antaisi makua». Olille sitten »sievästi» kaadettiin imellys eli *mäski* ja mäs-kille valettiin »rakoille» kiehutettua vettä. Kun vesi oli jonkun ajan hautonut imellystä, laskettiin se uurteessa olevasta tapista pois ja saatiin *vierrettä* eli *pellonmaitua*. Samalla tavalla laskettiin toinenkin kerta, ja niin kauvan kuin imellyksessä voimaa riitti. Alussa lasketusta tehtiin olutta, loppuvierteestä sahtia. Vierre kiehautettiin *humalain* kanssa padassa ja pantiin sitten saaviin jäähtymään. Vähäsen vierrettä pantiin puukuppiin, sekaan humaloita, entisistä juomisista otettuja, ja siinä »nuorutettiin» *käyte*. Kupin sisällys, kun se oli käynyt, kaadettiin vierreämpäriin, jossa se taas alkoi toimintansa. Pantiin vielä ämpäriin vispilä, jotta käyminen sitä vasten pääsi alkamaan, ja »siinä kun se oikein vahtusi ja pöyrysi». Kun ämpärinkin sisällys oli kyllicksi käynyt, kaadettiin se saaviin ja karjaistiin:

»aurinko on noussut,
 kuu on noussut,
 mutta sin' oot vielä nousematon! Häh!»

Saavista pantiin olut, kun se oli käynyt, ja humalat oli pois siivilöity, *uuksuumeihin* taikka puolikkoihin, jotka tiiviisti suljettiin. Urteessa olevasta *hanasta* voitiin sitä tarvittaessa laskea ulos. — Samalla tavalla sahtiakin laitettiin.

Kynttilöitä valmistettiin *talista*. Syksyteurastusten jälkeen joulun edellä niitä *kastettiin*. Tali sulatettiin vesipadassa ja kaadettiin *talikirnuun*, johon vielä lisättiin varia vettä niin, että sisällys tuli partaiden tasalle. Pumpulilangasta sidottiin kynttilän kastopuikkoihin *syämiä*, neljä kuhunkin. Vuoron perään sitten kastettiin, puikon kynttilät kerrallaan, ja asetettiin kahden, tuolien varaan laitetun vartaan väliin riippumaan. Työn ohella piti tuon tuostakin lisätä varia vettä, että astia pysyi täytenä ja tali sulana. Lopuksi, kun talikerros tuli kovin ohueksi, kastettiin pikkuisia noin puolta lyhyempiä kynttilöitä, *triikuja*, joita talven kuluessa lyhdyssä poltettiin. Viimeisistä lopputaleista tehtiin *lehmänemättimeen*, joka varta vasten oli puhuttu »henkiä täyteen» ja kuivattu, käsivarren paksuinen kynttilä, jota sitten joulupöydässä poltettiin ja sanottiin *lampuksi*.

Naiset myöskin kehräsivät lankoja ja kutoivat kankaita. Sarkaa, *kangasta*, tehtiin sekä *kaksi-* että *neli-vartista*, ja väriltään harmaata, sinertävää taikka mustaa. Entisaikaan sarat toisinaan *tampattiin* kotona, lämpöisessä vedessä kasteltiin ja jaloin sotkettiin, polettiin, potkittiin ja vanutettiin, jotta saatiin »hamppaumaan». Pyhävaatteiksi aijutut sarat annettiin painaa mustaksi ja »eversee-rata» *veraksi*. Kutoivat naiset myös kaikki omat vaatekankaansa, »väävinsä». Pellavasta kudottiin *liinoja*, »10-11- ja 12-sataliinaa», joista tehtiin lakanoita ja paitoja. Häkilä- ja harjarohtimista kudottiin *alasprostinaa*. Hampuista saatiin säkkikangasta. Taitavia olivat naiset kutomaan myöskin raitaisia *villaraanuja*, joita käytettiin sängynpeitteinä. Opittiin myös — noin 40 vuotta taka-

perin oli Pulkkilasta tullut muuan nainen, joka opetti — kutomaan kauniita ruutuisia *silmikoita* sänkyjen peitteiksi. *Tiuhoilla* kudoskelivat naiset hameiden *nostinnauhoja* ja sormin nypläilivät *sukkarihmoja*. Leveitä *turkkivöitä* ja *kaulahuiveja* kutoi »kuelmatikkujen» avulla muuan vanha mies, omituinen *Ukkolan äijä*. »Ukkolan vöiksi» sanottiin äijän kutomia vöitä.

Kotona ennen *värjäyskin* toimitettiin, ja monasti kotiväreillä: maalla, marjoilla, lehdillä, marjanvarvuilla ja muilla.

Mustaa värjättiin *ojamustalla*. Virtavasta ojasta, mutkapaikkojen suvannosta otettiin »semmoista limaista kuin saippuaa, ämpärillä kannettiin». Sitä keitettiin vesipadassa ja langat upotettiin veteen. Myöskin saatiin mustaa, kun kuivattuja *lepänkuoria* keitettiin ja pantiin sekaan *kuparröökkiä*, samoin *mustikoilla* ja kuparröökillä mustaa värjättiin, sekä *vareksenmarjoilla* ja *vareksenmarjan varvuilla*, vielä *koivunkuorilla* ynnä *kuusenkuorilla*, joita *lipeässä* keitettiin.

Kellertävää värjättiin *aijaksen lupoilla* taikka *kivenlupoilla* eli *kiventiiroilla*, kiven pinnalla kasvavilla harmailla, jäkälän kaltaisilla kasveilla.

Keltaista saatiin *lökinkuorilla* taikka *koivunleheillä*. Saatiin keltaista myös, kun värjättävä kastettiin vuoroin *lipeään*, vuoroin *kuparröökiveteen* siksi, kunnes tuli paraiksi.

Pruunia painettiin *priseleillä*, joita ostettiin kaupungista, samoin kuin *santeliväriä*, *kaneelipruunia*, *siniväriä* ja *punaista*. Oikea *turkinpunainen* oli ennen hyvin kallista. Yksin värjäys maksoi 4 markkaa naulalta. »Sitte tuli se vähä halavemmaksi, kun Venäjä otti Turkilta Vähän-Aasian, josta on se turkinpunainen järvi, josta saa'an sitä turkinpunaista. Se on sitä ehtafäriä se.»

Oli sitten niinkun ainakin käsityöläisiä, jotka elinkeinokseen tointaan harjottivat. *Virpi-Heikki* oli taitava *seppä*, rautaparta, riski mies, joka tuhatkunta venenaulaa päivässä nakutteli. Se moikotti kesät talvet, ja pajamiespojat löivät kun hevoset, väliin kaksikin yht'aikaa. Ja

syntyi kirvestä, sirppiä, viikatetta luotolaisten tarpeiksi. Samoin myös hän kärpyt ja re'et raudalla lujitti. Mutta ennen kaikkea oli hän taitava »saharaseppä». Eipä kukaan osannut niin hyvin käyvää sahraa takoa kuin hän. Jouto-aikoina kulki Heikki taloja myöten »kuin veroillaan» saaden ryypyn talosta, kaksi parhaasta, kunnes viimein jonnekkain väsähti. — Toinen *rautio* oli *Kalenius*, joka oli oikein kaupungin opin käynyt seppä Löökreellä Oulussa. Hän teki ja korjasi lukot ja saranat, mutta muissa takomatöissä ei ollut Virpi-Heikin vertainen. Sitten oli seppänä myös Piekko-Tanka Ojakylän puolella.

Puuseppiä, nikkareita, oli entisaikaan Virpi-Heikin poika, joka oli Oulussa opissakin ollut, ja *Rautio-vainaja*. Ne pitivät luotolaisia huonekaluissa.

Oli Luodossa elänyt ennen, jo toista sataa vuotta sitten, *pilthukarikin*, »Kankaan mestariksi» sanottu. Hän oli Oulun herroille veistellyt miehenkuvia laivan keulavannaan nokkaan, »jotta se oli niinkun vahisa siinä». Purjelaivoissa oli ennen ollut tapana pitää semmoisia kuvia. Taitava veistäjä kuului Kankaan mestari olleen. »Ahaneesti kun oli päivän tehnyt työtä, niin oli saanut niin paljon lastuja, jotta kouran silimäsä oli ne vienyt ulos.» Oulun herrat olivat mestarille antaneet vanhan frakin, »jotta saa pitää, niinkun kunniamerkkinä». Ja aina oli ukko kantanut sitä päällään kirkoissa ja juhlatiloissa.

Varvari-Heikki oli taitava *rukki*en sorvaaja. Kaikenlaatuisia rukkeja hän sorvasi, isoja kertausrukkejakin, joilla voitiin monisäikeisiä lankoja kerrata. Rukkeja riitti muillekin kuin luotolaisille, kuormittain niitä vietiin mantereellekin myytäväiksi. Varvaili hän myös pöydän jalkoja, sängynjalkoja ja muutakin pyöräytteli. Isä oli myös ollut varvari ja suutari ja tietäjä-mies, Nilkkusuutariksi kutsuttu.

Ilves-Heikki poikineen oli ahkera *puukuppien* valmistaja. Tekipä hän myös lusikoita, kapustoita, kauhoja ja puulapioita. Pojat hankkivat metsästä puita, hyviä koivuja sekä haapoja, ja niitä osapuille veistelivät, ukko taas niitä valmiiksi koverteli ja telsosi ja vuoleksi. Teoksiaan sitten

myyskenteli sekä kotiluodolla että Oulussa. Puukupit maksoivat kaksi täyttänsä rukiita.

Kraatareita myös oli, jotka vaatteilla luotolaisia verhosivat: *Yyrin Matti*, *Kenttäläinen*, *Fiskin Kreeta* ja *Asariias* — viimeainittu neulaa käyttäessään oppinut »pännäkin» liikuttelemaan ja päässyt kunnankirjuriksi. Pitkin kylää, missä milloinkin tarvittiin, kulkivat kraatarit

Laukka-seppä pajassaan.

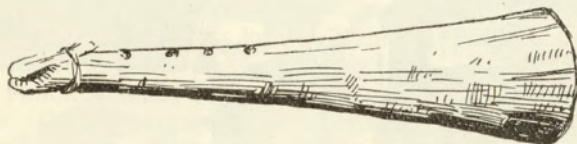
ja liittivät sarkaa ja verkaa vaatteiksi. Eihän ne vaatteet ennen niin ruumiinmukaisia: tarvinneet olla. Vanhimpaan aikaan oli sarkatakki ollut vain kuin paita, *umpitakki*: sivuissa vain ommelsaumot ja hihat, keskellä pääntie, ja vyöllä kiinnitettiin se keskeltä. Sitten oli ommeltu edestä avonaisia, leveäkaulustaisia, nappireunaisia, pitkiä *kraitakkeja* sekä lyhyitä *verka-* ja *kangaströijyjä*, jotka ulottuivat vain vyötäröön asti. Housut olivat ennen lyhytvyötärisiä *prakkuja*, jotka olivat »vähä

halaki e'estä». Sitten tulivat käytäntöön *kaitapeltihousut*, sitten *leveäpeltiset* ja viimein *halakohousut*. — Nappeja tehtiin itse. Puusta vuoltiin sydän, päälle pingotettiin »lastinkia» taikka, jos oikein komeaa tahdottiin, kiiltävää, »oikein täyttä silikkiä».

Turkkimaakarit, jotka nahkoja ompelivat turkeiksi, olivat erittäin. Niitä oli *Jentaalin Juha*, *Yyrin Samppa* ja sen poika, *Yyrin Matti*, joka myös oli räätälinäkin.

Luvun lopuksi voimme mainita, että *tervaakin* ovat ennen Luodolla polttaneet, ja vielä nykymiestenkin muiston aikana on kolme tervahautaa savunnut. On sitten joitakuuta tervahauta-kumpuja niin vanhoja, jotta ei tiedetä, ken niissä on tervaa polttanut. *Sysimiiluja* on myös ennen poltettu.

Leppätorvi, jolla ennen paimenet soittelivat.

Suninkarin pyyntipaikka.

Kalanpyynnistä.

»Meri on heidän peltonsa», on tavallinen puhetapa saarten ja rantamaiden asukkaista. Samoin voidaan sanoa luotolaisistakin, vaikka onhan heillä merensä ohella hyväset maapellotkin saarensa rantamailla, pellot, jotka nykyään tuottavat enemmän kuin meri.

Entisaikaan, vielä noin parikymmentä vuotta takaperin, oli käyty Ruotsin rantaosaarilla *silahkan* pyynnissä. Monet vanhat ukot ovat siellä kymmenin kesin — muuankin viitisenkymmentä — elinaikanaan viettäneet. Tavallisimmat pyyntisaaret olivat *Maluri*¹⁾, *Sanskeri* ja *Letto*, jotka ovat noin viiden peninkulman päässä »Kainuun mantereesta», kuutisen peninkulmaa Haaparannasta. Maluriin tulee Marjaniemen nokasta 11 peninkulmaa. Sanskeri oli iso, metsäinen saari, toiset pieniä, metsättömiä, Maluri muodoltaan »kuin hevosenkenkä». Saaret kuuluivat Haaparannan papille, jolle joka pyytäjän piti maksaa pyyntiveroa puoli nelikkoa silakoita. Itse kävi pappi toisinaan veronsa kantamassa.

Siinä ennen Jaakon päivää Ruotsin rannoille lähdettiin, pari miestä — jos oli yöyrea nainen, voi se olla toisenä henkilönä — joka talosta. Isoon matkaveneeseen varattiin eväät ja pyyntitarpeet. Koko talous otettiin mukaan evästä ja kaikesta sortista kahdeksaksi, kym-

¹⁾ Muuanna kevännä 80-luvun lopulla oli yksin pienellä Malurilla 22 venekuntaa luotolaisia, mutta sitten 90-luvun puolivälissä vain 4 venekuntaa.

meneksi viikoksi, kun retkelle lähdettiin. Ottipa joku veneeseen vielä *kilankin* kesämaidon antajaksi. Toistakymmentä peninkulmaa oli matkaa yli aavan meren, joka toisinaan voi aika raivoisena reuhata. Voi tapahtua, että »tormi» repi purjeet, katkoi mastot ja puomit ja kuletti purjehtijan, mihin sattui. Mutta sattuipa oikein »tosi hyvä» tuuli, voi matkan laskettaa kahdeksassa, jopa kuudessaakin tunnissa. Huonoilla säillä taas meni taipaleella useampia vuorokausiakin. Matka kävi Haaparannan kautta, piti näet siellä tullissa ottaa »inlaaka» tavaroille. Saarilla oli pyytäjillä asuntona pienet *kalasaunat* tai *kalatuvat* — 2—3 joukkokuntaa majaili samassa suojassa — sekä *puoit* kalojen säilyttämistä varten. Pienillä *pyynti-veneillä*, jotka talveksi jätettiin teloille saaren rannalle, käytiin kalaretkillä, verkkoja heittämässä ja kokemassa. Hauskasti meni kesä, varsinkin jos oli hyvät ilmat ja hyvät saaliit. Sillä niinkuin ainakin oli meri hyvin epävakainen antimiensä jaossa. Hyvällä tuulella ollessaan voi se antaa 100, jopa 120:kin nelikkoa kesän mittaan — joskus 4—5 tynnyriäkin kerrallaan —, mutta jos sattui meri pahalle päälle, meni koko kesän saalis 10:een, jopa joskus vaivaiseen 3:eenkin nelikkoon.

Pyyntiajan loputtua syyskuulla palattiin takaisin koko kesän saalis veneeseen lastattuna. Oulun syysmarkkinoille koetettiin ennättää silakoita rahaksi vaihtamaan. Hyvät olivat hinnat siihen aikaan silakalla, saatiin 8—10 markkaa, jopa ylikin nelikosta.

Käytiin pyynnissä myös Suomen puolella *Sarvenkarissa*, joka on yli 10 peninkulmaa pohjoiseen Hailuodosta. Muutamat olivat käyneet *Kalajoen Kallassakin*, johon tulee 14—15 peninkulmaa.

Nykyään ei enää kaukaisilla pyyntiretkillä kuleta, kalastellaan vain omilla rannoilla. Pyyntipaikkoja kalatupineen ja kala-aittoineen on ympäri saarta. Niissä miehet viikottain, kuukausittain kevät- ja syyskesällä majailevat, pyhäaikoina vain kotona pistäytyvät. Pyyntipaikkoja on *Pöllä*, *Rautaletto*, *Suninkari*, *Mustaletto*, *Matikanniemi*, *Pajuperä*, *Marjaniemi*, *Karvo*, *Itara*,

Hatara, Hietaniemi, Hiijenniemi, Pökkö, Potti ja Santosen rannoilla muutamia paikkoja, samoin Hanhisessa. 1)

Suninkarissa on Luodon paras siian- ja lohenpyyntipaikka. Siellä useita Isonkylän ja Äyrääntakustan taloja käy kalastamassa. Pyytäminen toimitetaan *pitkillä juonilla*, kolme, neljä, kuusikin rysää pääksyttäin verkoilla toisiinsa yhdistettyinä. Käyttävät kolmeakin kilometriä

Marjaniemen kalatupia.

pitkiä juonia. Rautaletossa myös pyydetään lohia ja käytetään pitkiä juonia, mutta muissa etelä- ja länsirannan pyyntipaikoissa ei niin pitkiä juonia pystytä käyttämään. Pöllässä on laivaväylä jätettävä avoimeksi, Pajuperässä tahtoo tuuli repiä pyydykset ja Marjaniemessä on vielä pahempi. Se kun on länsirannan pisin nokka, niin siellä

1) Verkon heittopaikkoja on etelä- ja länsirannalla esim. *Etelä- ja Välikälmi, Vanha- ja Uusi Seljänsuunmatala, Iso-, Pikku- ja Reimariluojet, Nokkakrunni, Faala, Mäntymatala.*

kovat pohjatuulet voivat esteettömästi temmeltää. Itara ja Hatara ovat huononlaisia, vähemmän käytettyjä pyyntipaikkoja. Pohjois- ja itärannan pyyntipaikkoja käyttävät Ojakylän miehet. Paraita Luodon pyydysrantoja ovat Pöllän ja Suninkarin seudut. Talvipyyntiä harjotetaan Santosen puolessa ja Oulun selällä.

Tarkoin tietävät Luodon vanhat, monilla pyyntiretkillä olleet kalamiehet kalojen elintavat ja niiden pyytämisaajat ja -keinot.

Ahkerimmin pyydetty kala on *silahka*, jota on kolmea laatua, isohko kovaruotoinen *kirsisilahka*, pienempi

Hietaniemen pyyntirannalta.

pehmeäruotoinen *kesäsilahka* ja lihava mäditön *pöklinki*, jota saadaan Mikkelin aikoina. Silakka kutee Jaakonpäivän ajoista Mikkeliin saakka oleskellen silloin kolmen ja puolenneljäntä »syllän» vesillä. Satojen, jopa tuhansienkin tynnyrien parvissa se silloin liikehtii. Kun ilma on sievä ja meren pinta valkea ja tyyni, silloin silakat nousevat ylös, jotta vedenpinta porisee »kuin raessateella». Ja silloin, kun »viriä tormi» kokoaa kalat parviin ja sitten tuuli laantuu, on paraita pyyntiaikoja, jolloin pitää arvata oikealle matalle mennä. Se pitää myös huomata, »ettei kala aina yhtäänne päin ui meresä, se uipi toisaannepäinkin». On myös »tutkimaton kohtalo», että »toisilla tiimoilla» ei silakka käy verkkoon, vyöryy irtaana vain

verkon päältä pois, jotta outo luulisi niitä kuolleiksi. Mutta vanhat kalamiehet tuntevat »senkin kohan»: antavat verkkojen olla rauhassa, odottavat ja saavat kaloja, kun taas tottumattomat lappavat pyyntineuvonsa ylös. Ahkeria, oikeita pyytäjiä olivat ne vanhat kalamiehet. Muuankin kertoi näin: »Seelasin väliin yökauvetkin krunnilla, seelasin ja seelasin, käänsin perää matala ma-

Kalanpyytäjiä Hietaniemen pyyntipaikalta.

talalta ja kattelin merta, ja kun kalaparvi sattui, niin hiljaa laskin seelit pois ja hiljaa huopasin matalalle, hiljaa laskin ankkurin alas ja heitin verkot. Ja aamulla oli mulla kalalasti, jotta ei kun vesi ja parras. Niin ahkera olin yötä päivää, kolomekkin vuorokautta valavoin. Ja oli mulla yht'aikaa meresä kolomekin kastia ¹⁾, joista sain

¹⁾ »Kastissa» on peräkkäin kolme 20-syistä verkkoa. Heitetään ensin 2 kastia, sitten 3:s kasti, »kuiva kasti», ja vielä löysiä »jatko-verkkoja» lisäksi, jos kala näyttää käyvän.

kerralla parikin venelastia.» Vanhoille kalamiehille vielä unessakin joskus kala-apajat ilmoitettiin. »Kun siunaa ittensä ja panee maata, niin unesa näkee, mistä saa kaloja», oli muuan taitava pyytäjä tavannut sanoa. Ja oli hän aina saanutkin kaloja, jotta vene oli useasti ollut uppolastissa, kun hän oli tullut rantaan. — Ja koko kesän ajan »jästä jäähän» ne vanhat kalamiehet pyydystelivät.

Paljon pyydetty arvokas kala on myös *siika*, jota paraiten etelärannoilla saadaan. Se kutee loka- ja marraskuulla 1—3 kyynärän vesillä. Vanhat kalastajat tietävät, jotta »siika elää matalikosa ja syöpi fiinillaista santamurusta sulatukseksi sekä toukkaa ja toukankottia ja pikkuista kalankipenettä, kaikkein pienintä, mitä meresä olla mahtaa. Se on siistinsyöntinen kala.» Pohjoisesta kun käy tuulenhengi, kun on kipenen tuulenhengeä, jotta »vesi mennee», se tekee siialle hyvän »uinnin faarttin», jotta se menee verkkoon. Entisaikaan olivat siian saaliit olleet paremmat, mutta nyt ne ovat siitä paljon huonontuneet. Sitä kun niin paljon pyydetään. »Talavet ve'etään nuottaa siian siitysve'ellä, joka juoksee Praahta kohti pisimpään Luovon kohtaan. On sa'ottain nuottia, joilla lapetaan talavikauvet kaikki laivaväyläkki. Nuotan pyynnissä on luotolaisia, siikoslaisia, lumijokisia, salolaisia, oulunsuulaisia, kellolaisia, putaalaisia. Ja sitten niillä on liika tihjät pyyvykset, jotta vievät penikakki siioilta. Sanotaan maivaksi, mutta ne on siian penikoita monasti ne pienet maivat.»

Lohi kutee Jaakon päivän seuduissa ja sitä saadaan enimmin Pöllän ja Suninkarin puolessa lohiverkoilla ja rysillä jäänlähdestä Jaakon päivään.

Säynäjää pyydetään verkoilla kutuaikoina, kun rannat ovat sulina ja vesi rannoissa lämpenee, mutta meressä on vielä jäitä. Kutusäynäjät ovat aika isoja kaloja. Kun on tuulenhengi »lounajassa»¹⁾ ja rantavesi lämmin ja kirsijää rannoilta lähtee, tulee se niin suurissa joukoissa,

¹⁾ Ilmansuunnat ovat: Vanha pohjonen, luue, länsi, merituuli, etelä, lounas, itä ja itäpohjonen.

jotta vesi porisee ja pärisee. Se nakkaa kuperkeikkaakin, välistä ne ovat oikein läjissä, kun nakkelevat kuperkeikkoja. Niillä on melkein niin kiivas uinti kuin hauvilla ja ne menevät pian pois rannoilta. Silloin on kiire saada verkkoja eteen. Verkon kun vetäisee niiden ympärille ja pitkällä *sauvimella* säippää keskelle, jotta antaa aika romauksen, silloin siitä lähtee säynäjätä.

Hauki kutee keväällä heti, kun maavedet menevät jään alle ja rannoissa vedet lämpenevät. Sitä saadaan pikku nuotilla, rysillä, pöhnillä, koukuilla sekä verkoilla. Entisaikaan, kun oli lupa, pyydettiin haukea *tuohustamalla*. Tervastuli paloi *parilaassa* veneen kokassa, jotta näki kymmenenkin sylen päähän kalan. Sitä niskaan monihaarisella *arinalla* iskettiin.

Ahven kutee samoin kuin haukikin keväällä, heti kun vedet aukeavat. Pöhnä- ja koukkumiehet saavat sitä paraiten, ja kutusiian verkoilla saadaan seiven kokoisia pikkuahvenia. Lopulla pyyntiä, kun vedet lämpenevät, muuttuu koko kalansaanti ahveneksi ja kiiskeksi ympäri Luodon.

Norsi on mitä aikuisinta kalaa kutemaan. Se kutee keväällä, kun on jäässä vielä meri, ja silloin sitä paraiten saadaan.

Maiva, merimuikku, kutee syksyllä. Sitä pyydetään syyskuussa verkoilla ja sitten isollanuotalla pitkin talvea. Teppo-Tankka, joka keväällä myi kiiskenmätiä maivanmätinä Oulun emännille, uskotteli kyllä, kun ostajat kyselivät, milloin se maiva kutee: »maiva kuttee syystä kevättä».

Kiiski kutee keväällä jäiden lähdön aikana. Se on arvoton kala, »paholaisen peijaiskala», joka aina on »näljäsä ja oksennuksesa». Se on näet ennen lyönyt lohen kanssa veikkaa rommikannusta, jotta kumpi ennen on kosken päällä, voittanut veikan ja iloissaan juonut itsensä humalaan ja töhriynyt. Kiiskeä saadaan Ojakylän lahdesta nuotalla ja rysällä. Ensi jää kun tulee syksyllä lahtivesiin, saadaan kiiskeä toisinaan hyvin paljon.

Harri kutee myös jäiden lähtiessä ja vielä Erkin päivän aikana. Se tulee mataloille kareille ja mennä pörrää niin, että selkä näkyy. Silloin sitä pyydetään verkoilla.

Seipi on halpainen kovaruotoinen laiha kala, josta ei makseta paljoa. Se kutee Erkin päivän ja Juhannuksen välisellä ajalla. Silloin se hyppiä ja roiskii ja menee verkkoon.

Särki kutee samaan aikaan kuin edellinenkin ja roiskuttaa ja räiskyttää ja käy verkkoon, mutta ei siitäkään makseta paljoa.

Airokas, ankerias, saadaan joskus rysästä; verkossa se ei pysy. Se kuuluu kulkevan öisin rannoilla sijaitsevilla »trekooleissa», »maan he'elmiä mahtanee syyvä». Vahvassa kasteheinikössä se menee täyttä kyytiä. Sen kutuaikaa ei tiedetä.

Kouri elelee umpilammikoissa, esim. pitkässä kapeassa Nuottajärvessä ja syvässä Suninjärvessä, ja kutee keväällä jään lähtiessä. Järvissä ne kokoutuvat rantavesille päivää paistattamaan ja niitä pyydetään rysillä. Ennen vanhaan oli Nuottajärvestä koetettu nuotalla koureja pyydystää, mutta oli aina ollut nuotanperä auki, kun se oli saatu ylös. Siitä huomattu, jotta haltija ei salli vetää, ja heitetty pois se pyynti.

Lahnaa saadaan joskus »joku immeeksi».

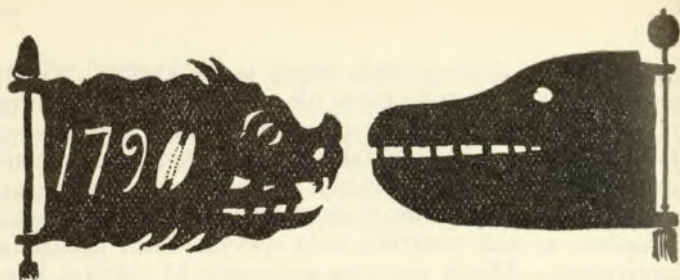
Kalanpyydyksiä on luotolaisilla *verkot*, *potkut*, *rysät*, *rääsyt*, *pöhnät* ja *nuotat*.

Verkkoja on *maivaverkko*, joka on tavallisesti 3 kyynärää korkea, 20 syltä leveä ja »12 kertaa korttelia» s. o. 12 solmuväliä korttelissa, *silahkaverkko*, 6—8 kyyn. kork., 20 s. lev., 9 1/2 sv. kortt., *siikaverkko*, 2 kyyn. kork. 20 s. lev., 5 sv. kortt., *siikapotku*, 2—3 kyyn. kork., 20 s. lev., 3 1/2 sv. kortt. *Lohiaijat*, 200 s. pitkät, *lohipotkut*, 10—12 s. pitk., ja *hankarit*, 6—7 s. pitk., ohjaavat lohia *lohikatiskoihin*, *-karsinoihin* ja *-rysiin*. Rysillä pyydetään kaikkea kalaa, mitä meri voipi antaa. Rääsyt, *hylkirääsyt*, myös *hylkiverkot*, ovat »4-syltäsiäkin korkeuvesa», 10 s. lev., solmuväli on 6 tuumaa. *Pöhnillä*, rysänkaltaisilla pikku pyydyksillä, »ei pyyvetä mittää muuta kun ahaventa»;

saadaan kyllä myös särkeä, seipiä ja haukeakin. »Se ei ole pakko pyyvys, eikä sinne ole pakko mennä. Ahaven menee sinne itestään, miksi se mahtaneekin mennä.» — Isollanuotalla pyydetään talvella jään alta siikaa ja mai-
vaa ja mitä vain sattuu siihen tarttumaan. Entisaikaan oli isonuotta vain noin 6 syltä korkea ja satasen syltä »ympäri», ja sitä vedettiin vain syksyllä, »kun jää alakoi lahtivesisä». Mutta nyt ovat isotnuotat 15 syltäkin korkeat ja pari sataakin syltä ympäri ja vedetään niillä syvät ja matalat. Nykyään on Luodolla kaikkiaan 11 isoa-
nuotta.

Kalasauna Hietaniemestä.

Metsästyksestä.

Suuria metsänpetoja ei Luodolla ole. *Karhu* lienee tuskin milloinkaan vierailut. Mutta *susi* on aina silloin tällöin talven aikana pistäytynyt luotolaisten navetoita kiertelemässä ja koiria hätyyttelemässä, noin 4—5 kertaa vanhojen ukkojen muiston aikana. Vaan luotolaiset eivät ole halunneet sutta kesäasukkaakseen, pois ovat harmaaturkin ajaneeet, ellei itse ole ymmärtänyt lähteä. Pantiin keväällä, kun meren jäät jo olivat telikkona, toimeen yleinen *suenajo*. Nimismies kirkossa kuulutti ja joukotain miehissä ja naisissa lähdettiin ajoretkelle. Kulettiin ensin Hanhiset, Syökarit, sitten tultiin pääsaarelle ja yli koko saaren ulottuvassa rivissä, muutama syli vain ajajan väliä, lähdettiin menemään Santosta kohden. Siinä kun oli elämää ja meteliä! Huudettiin ja hoilattiin, roilotettiin torvia ja räikytettiin puita ja koirat haukkuivat ja pyssyt paukkuivat ja muutamat miehet hevosilla ratsain laukottivat »kahakäteen». Aseina oli kankea, seivästä, korentoa, kirvestä ja minkä mitäkin, pyssyjä tietysti niin paljon kuin kylästä löytyi. Melskaten ajettiin susi Santosen huikkuun — oli, mokoma, niin viisas, jotta nakkoi mutkia ja laukkoï puiden ja pensaiden suojissa, ettei saatu ammutuksi — ja siitä telikkoon meren selälle, »jotta eikö se hukkuisi». Jäätiin vielä vahtiin, ettei päässyt takaisin. Ja jäniksiä hätäytyi myös ajajien eteen joukot-

tain. Niitä kun ammuttiin, jopa lopuksi käsinkin kaappailtiin. Viimeinen susiajo muistellaan tapahtuneen kuutisenkymmentä vuotta takaperin. Suden oli silloin muuan mantereen kerjäläisukko noitunut Luodolle. Oli mielestään saanut muka liian vähän armopaloja, kun oli pois lähtiessään uhkaillut: »kyllä vielä muistatta . . . kyllä olisitta paremminkin antaneet!» Ja sitten se olikin susi saapunut. — On kyllä sen jälkeenkkin susia käynyt, mutta eivät ole kesäasukkaiksi pyrkineet.

Ahmakin kuuluu Luodolla useana talvena pistäytyneen, samoin *ilvessusi* on joskus käväissyt. — *Kettuja* on Luodolla paljonkin. Pyytävät niitä rautasangoilla. Järvelän Jaako oli aikoinaan ollut ahkera ketustaja, kymmenenkin kettua oli joskus samana talvena saanut. Pirkolan äijä, Ketolan Juuso ja Jähti-Sipo olivat myös monelta ruskeanahalta turkin riistäneet. — *Jäniksiä* on ollut aina varsin runsaasti. Haavikoista ja koivikoista niitä ansoilla poluilta pyydysteltiin talvisin sekä syksyllä aidanraoista »lahiomusjäniksiä». — *Poro* tulee mantereelta Luodolle »tuhkatiheään». Talvella tulevat ja menevät, mutta jäävät joskus kesäksikin. — *Oravaa* ei ole koko Luodolla.

Hylettä tuntee luotolainen kolme eri lajia: isohyle eli *kraaseli*, *pikkuhyle* ja *tavallinen hyle*. Hylkeenpyynti on tuottavimpia pyyntejä. Sitä on harjoitettu jo vanhoista ajoista asti sekä verkoilla, *hylkiverkoilla* l. *rääsyillä* ja *hylkipyssyillä*.

Tavalliseen verkkoon kun hyle käy tai rysään, repii se ja raastaa koko pyydyksen sen tuhannen riekaleiksi. Joskus kyllä sattuu, että se kalojen jälessä rysään joutuessaan ei huomaakaan, mihin on erehtynyt, vaan innoissaan syödä hoseltaa kaloja sen kun ehtii, niin kauvan kun huokumisen väliä kestää. Kun se sitten viime hetkessä aikoo nousta ylös hengittämään, ei sillä enää olekaan ilmaa rysän repimisajaksi, ja niin sen täytyy hukkuu. Hyleverkot tehdään vahvoista rihmoista, neljä syltäkin korkeiksi, kymmenisen leveiksi, sillä »sen paree rääsy, mitä alavampi». Niissä ei ole alasella paulaa eikä painoja, ylisellä vain paula sekä kohoina parikortte-

liset kuusiset hiilelle poltetut puupalikat, *pullokapulat*. Tämmöiseen verkkoon kun hyle menee, sotkeutuu se moneen silmään, kiertää ja käärii verkon ympärilleen niin, jotta »se sitten on lujasa». Pullokapulat on se kaikki niskapuolelleen kasannut. Tottumaton ei osaa verkkoa edes irrottaa saaliista. Verkkopyyntiä harjoitetaan syksyllä, kun perät jäätää ja hylkeet »pakkautuvat maihin». Hyle haluaa maata jäällä ja missä se sitä näkee ensiksi, sinne se ui ja nousee ylös. Sinne viritetään verkot ja saadaan joskus 5—6, jopa 10:nkin hylettä samalla kertaa.

Ampumalla pitkillä hylkipyssyillä, joissa on peukalon mentävä reikä ja jotka kantavat 200 askelta ja ylikin, pyydetään hylkeitä sekä syksyllä jään tullen että varsinkin keväällä, kun jäät rupeavat sulamaan. Kun jäät vielä ovat paikoillaan, mutta on jo lumen pinnalta pois suvennut, varustautuvat pyyntimiehet vaaralliselle retkelleen. Eväitä varataan useiksi viikoiksi, leivät, lihat, voit, suolat, tupakat. Leivät ovat paksuja, 3—4 korttelia leiveitä *merileipiä*, vitsoilla puukehään nidottuina, jotta olisivat mukavammat liikutella. »Kolome leipää kun oli, niin oli kuukauveks toista syömistä.» Ottavatpa vielä mukaan tervaksia polttopuiksi ja keittovehkeet. Päälle puetaan valkeat vasikannahkaiset *hylkiturkit* ja jäniksennahkalakki päähän. Pyydysvehkeitä varataan paitsi pysyvä, *hylkipiikki*, metrin pituiseen varteen kiinnitetty keihäs, jossa on litteä, noin 1½ tuumaa leveä, väkäylkinen lehtiterä, sekä nelisen metriä pitkä rautapohjainen, sukseen mallinen, 3—4 tuumaa leveä *ajopuu*. Vesillä liikkumista varten tarvitaan iso *purjevene*, millä voidaan suuret selät halkoa ja saalis kuletella, sekä pienempi vene, jolla jäiden välissä pyynnissä kuleskellaan. Varataan vielä parin metrin pituinen, 4—5 korttelin levyinen vahva, mutta keveä *merikelkka*, jolla saatetaan saalista jäällä vedätellä.

Hevosella viedään pyytäjät — väliin liittyy seitsemänkin miestä samaan joukkoon — meren selälle, sulien vesien lähimaille länttä taikka merituulta kohden. Väliin täytyy kulkea pari peninkulmaa ja ylikin, ennenkun

»säivilöitä» tavataan. Silloin kyytimiehet palaavat takaisin ja rohkeat pyytäjät jäävät onneansa koettamaan.

Sinne meren selälle asetutaan. Tuetaan iso vene »kohalleen» ja tehdään sen päälle purjeista ja telttavaatteista telttapuiden varaan *telta* ja pidetään sitä majoipaikkana. Retkeillään siitä ympäri selkiä, etsitään ja ammuskellaan hylkeitä, joita toisinaan kymmenittäin, joskus sadottainkin nousee säivilöiden reunoille päivää paistattamaan. Alta tuulen niitä lähestytään ajopuulla mahallaan maaten, ajopuun kahveliini kiinnitetyn, valkeasta vasikannahasta tehdyn *suojan* takana. Pyssy on haarukkain varassa valmiina *suojan* tähytysaukossa. Kun vaani on päässyt »ampumapuun» päähän, silloin pyssy pamahtaa. Sitten kiireesti saaliin luo, ettei se ennästä heittäytyä mereen ja upota, jos ei luoti ole kuolettavasti sattunut. Varrotaan ja etsitään sitten uutta saalista ja taas pamautetaan. Kelkkaan ladotaan hylkeet ja vedetään »ison turvan tykö». Säivilöt pikku veneellä soudellaan.

»Isolle turvalle» jää aina vuorostaan joku miehistä »kojin vahiksi». Pyssy on hänelläkin, että voi hylkeen kellistää, jos se sattuu lähimaille erehtymään.

Kun saalis loppuu yhdeltä paikalta, siirrytään toiseen kohtaan pyyntiä jatkamaan. Ja niin mennään jääteliltä jäätelille, aina isoimmalla majapaikkaa pitäen. Joskus voi tapahtua, että saadaan jäätä myöten vetää isoa venettä pitkät matkat. Kevään kuluessa selkäjät ajelehtivat ympäri aavaa merta, milloin sinne, milloin tänne, mihin tuuli milloinkin työntee, samalla niitä pienemmiksi palotellen. Ja päiväkin sulattelee jäitä, ohentelee ja vähentelee. Mutta viikkomääriä kellivät pyytäjät merellä ja kartuttavat saalistaan. Joskus saadaan hylkeitä niin runsaasti, että pitää »risata» osan saaliista. Otetaan hylkeestä vain *traani* ja *nahka*, liha heitetään mereen. Osan hylkeenlihaa kyllä käyttävät pyytäjät ravinnokseen.

Vasta sulien vesien aikana, kesäkuulla palaavat pyytäjät takaisin. Hyvin onnistuneelta retkeltä voidaan tuoda kymmeniset saaliit — kolmimiehinen joukkue kerran tuonut 90 hylettä. Mutta ovatkin hylkimiehet

olleet jos jossakin. Pohjatuuli on voinut työntää heidät etelään, jopa niin, jotta »Raumanmeren kurkku näkyy», mutta sitten taas on etelätuuli saattanut antaa saman kyydin takaisin.

Kotona vasta rasva nahasta »hyyetään», leikataan irti pitkiin »teleihin» ja myydään Ouluun. »Päärahaa» saavat hylkeestä nykyään 5 markkaa kappaleelta. Liha käytetään ruuaksi, paistetaan, kun on ensin muutamat vuorokaudet vedessä liotettu. Räpylät, kädet ja pää maistavat parailta. — Syksyllä on hylkeessä aina 3—4 tuumaa paksu rasvakerros, 4—8 leiviskää painava. Talven kuluessa se paljon laihtuu.

Metsälintuja, *teerejä, mettoja, koppeloita ja mettikanoja*, pyydettiin ennen *ampumalla, ansoilla ja satimilla*. Ansoja viritettiin puiden alle metsään, yksinkertaisten pystövarpujen väliseen lankaorteen, taikka kumpulapaikkoihin laitettiin vihejä ja niiden väliin haarukka ansoineen. Satimia, raskaskattoisia, viritettiin metsäpoluille. Pyydysten luo ripoteltiin marjoja, koivunurpia, syöttivarpuja linnuille petteeksi. Hanhinen oli ollut ennen Luodon paras pyyntimaa. Siellä muutamilla linnustajilla oli ollut ansoja oikein sadottain. — *Pyytä* ei Luodolla enään ole, mutta ennen vanhaan on sekin ollut. Myös *peltokanoja* on vielä hiljakkoin joku parvi lennellyt.

Vesilintuja on Luodon rannoilla ja metsälammissa koko paljon. On sorsia monenlaisia: *haapanaa, tavia, telkkää, lapasuorsaa, uittia, punajalkaa* eli *kirsisuorsaa*. Ja meren rannoilla kahlaillee *kukkusia* (suokulainen), *tyllejä, kuoveia, pliskejä* (rantaharakka), *kurkejakin*, vesien päällä liitelee kirkuvia *kajavia, loukeita* ja *tirroja*, veden pinnalla uiskentelee *meriteerejä, merimettoja, haahkoja* ja *koskeloita* ja silakkamiesten seurassa meren kareilla viihtyy pieni musta *risko*, silakoita hänkin pyydystellen. Mutta aavalla meren selällä arkana asuskelee *komohanhi*, jolla juuri parhaimman kesän aikana on »satoaika». Varkain uskaltaa se vain yön seutuna käydä rannoilla syömässä. Syksypuoleen, kun Pohjan perän retkeläislinnut palaavat, on elämä rannoilla vielä vilkkaampaa. *Kilju-*

hanhet saapuvat suurissa parvissa, viisikymmenisissäkin, ja edestakaisin rannoilla lentelevät. Muutamia viikkoja viiptyvät ja sitten taas pohjosen puhaltaessa jonakin aikaisena aamuna lähtevät etelää kohti. Perttulin aikoina tulevat jalot *jouttenet* kymmenlukuisissa parvissa ja majalevat varsinkin Takarannan pitkällä aavoilla hiekkasäikillä. Ne viiptyvät myöhäiseen syksyyn saakka. Vielä myöhäisempään viiptyvät pienet haikeääniset *allit*. Ne vitkailevat niin hiljasin, kun vain vähänkin on jäätiköillä sulia allikoita, »semmosia pläsejä». Niissä vielä yrittävät uiskennella ja monasti jäätyvät siivistä ja jaloista kiinni ja saavat kurjan kuoleman. Sanovat, jotta lintu on ollut niin lihava, ettei ole päässyt lentoon.

Keväällä taas, kun valonaika lähestyy ja Lappiin kesä, palaavat muuttolinnut Pohjolaansa, ja useat käyttävät Luotoa majapaikkanansa. Joutsenet tulevat jo niin aikasin, ettei meri ole vielä aivan sulana, ja viiptyvät vain vähän aikaa, mutta kiljuhanhet tulevat pääskysen keralla ja muutaman viikon rannoilla lepäilevät. Samoin muutkin Lapin matkalaiset, jotka sulan veden aikana ovat liikkeellä. Keväällä ne saavatkin rauhassa lepäillä, mutta syksyllä on toisin. Joka niemen nokasta, joka lahden pohjasta on tuliluikku uhkaamassa. Ja tuon tuostakin pyssy pamahtaa ja surmaava luoti vierailevaan matkalaisparveen viheltäen lennähtää. Moni komea hanhi henkensä menettää, moni valkea joutsen joutuu surmilleen, puhumattakaan pienemmistä vesilinnuista.

Entiseen aikaan käytiin keväällä hylkipyssyillä joutsenen ammunnessa oikein hevosissa ja miehissä. Varustettiin korkeat laidat rekeen ja hevonen eteen ja ajettiin joutsenten lähettyville. Suitsimies makasi reessä piilossa ja ajoi ja pyssymies makasi reessä piilossa ja oli valmiina ampumaan. Niin ajettiin ja ajettiin hiljalleen ja tultiin joutsenia lähemmäksi ja lähemmäksi. Eikä lintu hevosta niin vaaralliseksi arvannut. Kun oli päästy sopivalle paikalle, pysähtyi hevonen hiukan ja pyssy pamahti ja valkea lintu, joskus kaksikin kaatui.

Karjaa meren rannalla Hietaniemessä.

Karjanhoidosta.

Lampaista oli luotolaisilla ennen suuret laumat. Isoissa taloissa oli niitä kuusi-, seitsemän-, kahdeksan-, yhdeksänkymmentä, jopa pappilassa aina sataan asti.¹⁾ Keväällä juhannuksen aikana laskettiin lampaat laitumilleen metsään. Siellä ne kankailla, metsäjärvien rannoilla liikuskelivat, mutta enimmäkseen sentään oleskelivat lakeilla nurmisilla meren rannikoilla, missä vireät merituulet karkottivat pois kiusalliset syöpäläiset. Siellä ne satasissa laumoissa vapaudessaan liikehtivät syksyyn saakka.²⁾ Mikkelin aikana sitten pantiin kuulutus kirkkoon, jotta sinä ja sinä päivänä mies talosta lampaista noutamaan. Noutamispäivä, *lammasten kokkous*, oli tavallisesti Mikkelimaanantaina. Suurissa joukoissa mentiin metsään lampaista etsimään. Pohjoisrannan lampaat koottiin joukko joukon jälkeen Ojakylään, *Töyrän* aitaukseen, ja eteläpuolilta etsityt ajettiin *Hannille* Isoonkylään. Seuraavana päivänä, tiistaina, oli sitten *lammasjako* eli, kuten leikillisesti sanottiin, »Luovon markkinat», ja markkinat ne melkein olivatkin. Monisatalukuisena laumana olivat lampaat aitauksessaan ja kymmenittäin hääri

¹⁾ K. E. Rydman 1901 v:n Luonnon Ystävässä 131:nnellä sivulla mainitsee lampaista saarella olevan »kokonaista 3,000 ja hiukan lisäksikin».

²⁾ Luotolainen on pannut merkille, että lammas kulkee aina vastatuuleen. Jo ennen kuin tuuli tuntuukaan, on lammas sinne päin menossa, mistä tuuli rupee käymään. Pitkällisten samansuuntaisten tuulien vallitessa, kokoontuu vähitellen suuret laumat tuulen päälliselle rannalle.

niiden joukossa lähitalojen eläjiä omiansa etsien. Kun olivat, ainakin osaksi, omansa löytäneet, ajettiin Töyrän joukko *Heikkiselle* ja Hannin lauma *Yrjänälle*, missä taas lähitalojen lampaat erotettiin. Yrjänältä kuletettiin lampaat *Terolle*, jonne myös pohjoisparvi Heikkiseltä tuotiin. Mutta ennenkuin viimeksimainittu joukko maantietä myöten taloon ajettiin, saatiin ensin tuotu lauma rantakujia myöten pois ja vietiin Heikkiselle ja loput sitten Töyrälle. Pohjoisparvi samoin vietiin Terolta Yrjänälle ja Hannille. Mitä näin lopuksi tuli Hannille ja Töyrälle, ne olivat *jakoperiä*. Niistä sitten ne, jotka eivät vielä olleet kaikkia lampaitaan saaneet, kävivät omiansa etsimässä. Ja oli siinä teillä liikettä. Hevoset pantiin aisoihin ja ajettiin pitkin kylää, jotta »maantie pomisi». Ojakyläläiset laskettivat Isoonkylään ja Isonkylän eläjät Ojakylään *jakoperiä* katsomaan. Lampaat sidottiin, nakattiin rattaille ja kyydittiin kotiin. Monasti tuli kovia kiistoja ja toria; varsinkin merkitsemättömät *kesakot*, kesällä syntyneet karitsat, antoivat usein aihetta suukopuun.

Mutta aina jäi metsien kätköihin joitakuuta lammasparvia, jotka eivät etsijäin käsiin sattuneet. Niitä kävivät yksityiset omin päinsä kotiinsa keräämässä. Näitä *rahalampaita* saivat omistajat sitten maksua vastaan lunastaa. Ensi päivänä vaadittiin 5 penniä lampaalta, toisena 10, kolmantena 15 j. n. e.

Lampaat tunnettiin korviin leikatuista merkeistä. Ja satoja kun oli omistajia, niin satoja piti olla eri merkkejäkin. Siinä oli *pykälää*, *lovia*, *reikää*, *neljännestä*, *kalanleikkaa*, *kalanpyrstöä*, *pääskysenpyrstöä* y. m. Voi olla esim. »vain vaseman nenästä pala pois», mutta voi myös olla »vasen poikki, kaks pykälää päällä, laippo alla ja oikiasa reikä». ¹⁾ Merkit tehtiin poltinoralla ja poltto-raudoilla.

¹⁾ Pappilan merkki oli: »korvat juurunni poikki». Ennen kun oli verona papille joka syksy vietävä lammas, ja lammas oli jo talon merkillä merkitty, täytyi papin, jos tahtoi omiansa pitää, nitistää entiset merkit pois, sivaltaa koko korva, jotta ei jäänyt »muuta kun tyrät».

Kotiin saatua lampaat kerittiin ja saatiin *loimivilloja*. Sitten kerittiin lampaat taas joulun edellä, jolloin saatiin *jouluvillat*. Keväällä kerittiin *Matinvilla* tai *Maarian villa* ja kesällä ennen laitumelle laskemista *Juhannusvilla*. Karitsoista kerittiin *liemingoita*. Kun karitsa oli keritty ensi kerta, kierrettiin se keritsimillä, annettiin leipää ja sanottiin:

»Mee Viipuriin villomaan,
Kainuuseen kasvamaan,
tuu tuhean villan kansa
syksyllä syliini kerittäväksi!»

»Piikaselle» karitsalle heitettiin keritsemättä villatukko, *tuulen villa*, vasempaan ronkkaan, jäärälle oikeaan.

Talvella ruokittiin lampaita *mettä-* eli *lehtiheinillä*, metsäniityiltä kerätyillä vesa- ja lehtisekaisilla heinillä sekä lehdillä.

Nykyään ei Luodossa enää semmoisia lammaslauvoja ole. Mutta on vieläkin isoissa taloissa kolmisenkymmentäkin villanantajaa. Ja vielä nytkin Mikkelin aikana pidetään »Luovon markkinat».

Kilejäkin oli ennen useassa talossa ja mökissäkin, muutamissa kolmekkin elukkaa. Samoin kuin lampaita, ruokittiin niitä talvella metsäheinillä ja lehdillä, kesät saivat kotivainiolla oleskella. Sen maitoa, joka oli kovin väkevää, käytettiin lehmän maidon seassa ja tehtiin siitä myös juustoakin. Kesällä tavattiin se viedä niitylle *niitty-lehmäksi* ja saatiin silloin »iltaa aamua tuore maito». *Kilejä* ei ole näkynyt enää yli kymmeneen vuoteen, *Marjanien* luotseilla oli viimeksi. Ne olivat niin häijyjä pyrkimään pahantekoon, jotta kyllästyttiin niitä pitämään. Miehet niitä suutuksissaan väliin pistivät sarvista aidan rakoon, jolloin ne huusivat, jotta »miehe-et, miehe-et!» Tuli myös tarttuva tauti, *rapatauti*, joka niitä tappoi ja vähensi niiden lukua.

Lehmiä ei ennen ollut niin paljon kuin nykyään, kun meijeriliike on tullut käytäntöön. Metsissä ja merenranta-laitumilla ne käyskelivät ja tulivat illaksi kotiin *suittun* ääreen kesantopellolle. *Suitsu* oli tehty pellolle

ajetuista lastuista ja ojaturppaista. Pantiin myös siihen vanhoja kenkäräjoja ja luudantynkiä, jotta eivät lehmät siinä polttaisi jalkojaan. ¹⁾

Härkää oli ennen käytetty ajojuhtanakin. Noin 60—70 vuotta takaperin eli

»Paavon Juho, karvari,
joka härjällä kyntää»,

kuten sen aikuisessa »runossa» sanottiin. Juho kynti sarvekkaalla ja puita ajeli. Ja kun yksi ajokas tuli vanhaksi, kasvatti karvari toisen. Toinen härjällä ajaja oli Kaitalan Heikki, köyhä mökin mies, joka toisinaan oli pakotettu jäkälä- ja rahkaleipään turvautumaan.

Hevosia oli hyvässä talossa kolmekkin, pienemmissä pari ja yksikin. Kuusi kun oli lehmä, niin hevosia oli kaksi taikka yksi. Ennen niitä pidettiin vain omiksi tarpeiksi, mutta sitten on ruvettu varsoja kasvattamaan »kaupanhevosiksi». Hevosen ikä lasketaan *ajotalvissa* niin, että esim. viiden vuoden vanhalla hevosella on 4:s ajotalvi. Ensi vuonna on hevonen *maitovarsa*, toisena vuonna *rekiveto*.

Metsä- ja rantalaitumilla hevosetkin kesäisin suurissa laumoissa ruokailevat. Mantereelta tuodut hevoset ovat useasti uineet yli peninkulmaisen selän poikki Pöllästä Siikajoelle taikka Santosesta saari saarelta kolmipeninkulmaisen selän yli Kelloon Haukiputaalle. Tietävät hevosmiehet kyllä syöttävät ostetun hevosen itseensä. Panevat halkaistun leipäpalan väliin hikeänsä, hiuksiansa, vielä sormesta vertansa, syöttävät sen hevoselle ja sanovat: »kun sulle tulee mettäsä ikävä, niin tuu kottiin!» Sitten kyllä ei hevonen karkaa.

Talvella ruokitaan hevosta tallissa *meri-* ja *ranta-*

¹⁾ Luotolaisia lehmännimiä on esim.: Helmiki, Hertta, Hälppä, Hiiliki, Ilonen, Kauniki, Kestiki, Kirjo, Korja, Kullankukka, Laukanen, Laukki, Lestiki, Lumiki, Lykky, Lylli, Lystiki, Mustiki, Omena, Palsami, Perjetta, Punakorva, Puniki, Puolukka, Pulmunen, Rusko, Ruusu, Sankari, Sunteri, Teutari, Tiistiki, Tuoriki, Tylly, Tyyppä, Tähiki, Valkopää, Vatukka, Viljakka, Fiikuna, Fröökynä.

heinillä, jotka ovat paraita heinälajeja. Tehdään myös *apetta* silpuista ja ruumenista.

Sikoja kasvatettiin ennen enemmän kuin nykyään, melkein joka talossa oli. Vapaasti saivat ne kylän raitilla kuleskella ja yritellä toisten pottumaihin, »kulukia jornuttivat myötäänsä». Omiksi tarpeiksi siat teurastettiin, käytettiin keiton höystöksi. Siat olivat ennen laihoja, pitkäkarvaisia ja porsaasivat »pikkuisia kuin rohinrukkipäitä». Sika muuten on »kirottu elävä, kun pirut meni siihen ja mereen syöksi».

Kanoja ei ennen ollut »olemassakaan», joku ensiksi ilmausi pappilaan. »Sieltä ensinnä saatiin kuulla kukonlaulua.»

Talven heinävarat karjalleen on luotolainen jo entisistä ajoista saanut meren rantaniityiltä sekä metsälampien reunamilta. Paraat niittymaat ovat aina olleet Hanhisessa ja Syökarissa, Salmen rannoilla ja Santosessa, jotka pitkällä »johteilla», kauvas mereen ulottuvilla aidoilla, on karjanlaitumista erotettu. Ennen tavattiin heinät säilyttää pitkähköissä *sauroissa* ja pyöreissä *suovissa*. Nyt näkee jo paljon latojakin. Kosteilla rannoilla korotetaan heinäsaurat ja suovat ylemmäksi maanpinnasta, *jalkopuiden* varaan. Heinäsaura kun oli valmiina, sanottiin *vakuleita* päälle pantaessa:

»Sivu tuulet, sivu tuiskut, sivu satteet,
pouvat päälle paistakoot,
pouvat ponnottomat päälle, paistakoot!»

Heinäsaure Takarannalta.

Haapalan väkeä rukiinleikkuussa.

Viljelyskasveista.

Nykyiselle Luodon eläjälle on peltonsa ja niittynsä parempi tulonantaja kuin meri. Ennen ovat pellot olleet pienemmät ja huonommin hoidetut, ja meri taas antanut kaloja runsaammin. Ennen »ei viljelty maata paljon, ei ollut heinäketoja. Enemmän pantiin kalanpyynnille painoa. Maantulolla kun ei tahtonut pärjätä, niin pyyntihän se auttoi.»

Ruista ja *ohraa* on jo vanhastaan viljelty jotenkin saman verran kumpaakin. Kolmivuoroista viljelystapaa kun on käytetty, on *kesantoon* kylvetty ruista, sitten rukiin jälkeen ohraa ja taas heitetty kesantoon. Noin 6—7 tynnyriä ruista kylvi hyvä talo, taikka taas kymmenisen tynnyriä ohraa samaan peltoon. Rukiita käytettiin enemmittäin leipäviljana, ohria puuroaineksina sekä rukiille leivän lisänä. Useasti leivottiin leipä yksinomaan ohrasta. Viina myös ennen ohrasta keitettiin.

Kauraa ei ennen viljelty, »ei sanoksi mittää». »Räknättiin, jotta menee maa hauskon ja eloa vähä tulee, kun kauraa kylyvää.» Nyt viljellään kauraa »isosa määrin», isot talot kylvävät 8—10 tynnyriä kerralla. Ja Luodon kaurat ovat hyviksi tunnettuja, »mustia ja raskaita».

Nisuakin on Luodolla aikoinaan koetettu viljellä useassa talossa. Alussa pari kolme kesää olivat nisut kauniisti

kasvaneet, tuottaneet viljelijälleen iloa ja valkeaa leipää, mutta sitten oli vilja vähitellen muuttunut nokipäiksi enemmän ja enemmän joka seuraavana kesänä. Sitten 60-luvun katovuodet veivät loputkin, ja niin loppui nisunviljelys Luodolla.

Pottuja ei ennen paljon viljelty. ¹⁾ Vasta viime vuosikymmeninä on potunviljelys tullut yleiseksi. »Oikeen vähä siihen aikaan viljelivät pottuja talolliseksi. Arveltiin vain: 'ei nämä kuulu ruuaksi, nämä on vain leivän hukka!' Siinä talosa, misä minä ennen elin, jo viljeltiin enemmän, mutta naapurisa, joka oli iso talo, oli kerran vain kahesa pohtimesa potun siemeniä. Meillä oli silloin jo monta koria potunsiemeniä.» »Sakspäkki»²⁾ kun oli ollut kirkkoherrana, oli kruunu lähettänyt pappilaan pottuja kansalle jaettavaksi. Pappilan riihessä oli niitä idätetty ja jokainen, joka vain oli halunnut, oli saanut noutaa ilman maksua muutaman kapan siemeneksi. Siitä on noin 70 vuotta jo, ja siitä alkaen on pottuja vähitellen alettu viljelemään enemmän ja enemmän.

Nauris se oli sen ajan juurikasvi, pottua korvaava. Sitä viljeltiin paljon, kuokkamaissa ensi viljana kasvatettiin. Se kylvettiin Pietarin päivänä. Naiset tavallisesti sen kylvivät sylkemällä sitkaimien väliin. Nauriin kylväjän piti olla koreaksi vaatetettuna, sitten kasvoi hyviä, sieviä nauriita. Syksyllä, ennenkuin maa routii, käytiin nauriit ylös *ruotimassa*, sitten kotona *listittiin kaalet* pois ja vietiin nauriit kuoppaan. Koko syyskausi jouluun saakka syötiin nauriita pottujen kanssa yhtä rintaa, pottuja vain vähemmän. Nauriit kun joululta jo alkoivat itää ja natistua, eivät keväällä enää olleet niin maistavia.

Pellavaa viljeli vain jokunen hyvin pikkuisen. Sitä luotolaiset tapasivat itse noutaa Hämeestä asti, pellavan kotimaasta. Oli useita ukkoja, jotka syksyllä Mikkelin aikana tapasivat lähteä Hämeen käyntiin. Menivät ensin

¹⁾ »Klompus se on löytänyt ne potut ja tuonut Amerikasta».

²⁾ Kustaa Aadolf Saxbäck Hailuodon kirkkoherrana vv. 1840—57.

Kuortanteelle, joka vasta oli »Hämeen alakua», jatkoivat sieltä matkaa *Orihveelle*, joka oli *valkian pellavan maata*, ja kulkivat sieltäkin vielä eteenpäin *keltaisen pellavan maahan*. Orihveden taakse, jopa aina *Mäntyharjulle* asti. Matkalla ostivat ukot sekä keltaista että valkeata pellavaa, neljäkin kuormaa »parraat». Ostivatpa vielä Hämeen hyviä halpoja hevosiakin kuormainsa eteen — matkalle näet olivat vain rahat taskussa kaksin käsin lähteneet. Joulun alla rekikelillä palattiin takaisin ja Oulun joulu-

Kujalan humalamaat.

markkinoilla myytiin sekä hevoset että pellavavarastot. Omiksi tarpeiksi vain pellavia jätettiin.

Valkeaa pellavaa käytettiin vankemmiksi verkoiksi ja rysänperiksi, mutta kalliimmasta keltaisesta pellavasta kehrättiin hienommat silakka-, siika- ja maivaverkkorihmat sekä ompelulangat ja vaateainekset.

Pellavan hakuretkillä kävivät myös ainakin muutamia Limingan, Temmeksen ja Tyrnävän miehet.

Hamppua ovat ennen, noin 70—80 vuotta takaperin »hyvinkin kasvattaneet». On vielä siellä täällä meren rannoilla kuoppia, *hamppukrooppeja*, joissa asuu vesi. Kerrotaan niissä hamppua »livotetun». Sitten ne olivat

olleet »lyhteisä aijan päällä kelomasa», sitten saunassa taikka riihessä oli niitä kuivattu ja muokattu.

Humalaa on »aina kasvatettu» omiksi tarpeiksi. Monissa taloissa on vieläkin komeat humalamaat jonkun huoneen sienustalla. Sahtiin niitä käytetään ja ennen myös jouluolueen tarvittiin.

Tupakkaa, »koiranvuoteita», »nurkantakaisia» ennen ukot kasvattivat. Pirtinlaattian kokoinen maa-ala oli

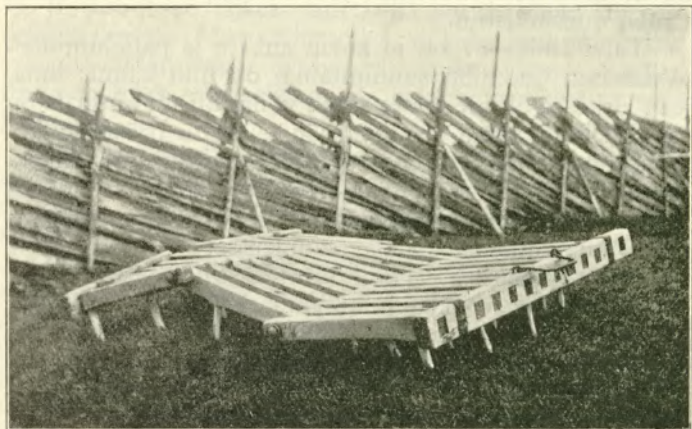

Kyntäjä Ojakylästä.

heillä jossakin seinän takana tupakkaa työntämässä. »Enempi tupakkaa kuin pottuja ennen kasvattivat.» Ja kun oli kaunis ilma, olivat ukot mielissään, jotta »tupakka-i työtä tekkee ja nauris kans kasvaa». Syksyllä niitä sitten pirtissä — taikka saunassa — kuivattiin. Suuret joukot pikku lyhteitä oli ripustettu pitkin pirtin seiniä. Kirveellä niistä verkkorukin jalan kolossa hakattiin »rouheita», joilla täytettiin lehmänrakosta hierottu suuri kukkaro. Siitä sitten piippuun pistettiin. Oli piiput, suuret omitekoiset visakopat, joita tuomenoksasta tehdyillä pikkuisilla varsityrillä imeskeltiin.

Peltoaan kyntää luotolainen *saharalla*, jossa puuaisoihin on rautaiset perät, terät ja luottimet ja vannaat laitettu. Entisaikaan oli käytetty *puusaharoita*, joissa rautaa ei kun kisko vain vannaissa ja vannaisten välissä luotikin puusta. Käytettiin myös *puukarhia* — »äkeeksi vanhat sanoivat» —, kuusen oksikkaita runkoja tusinan verran rautapitusilla kolmeen jatkuon yhteen liitettyinä. Vielä viimeaikoina on sitä käytetty »siemenkarhina». Naurissiementä peitettiin peltoon siten, että vedettiin pientä petäjää latvasta vastahankaan.

Kovin hallan arkaa ei Hailuoto ole, joka puolelta kun on meren ympäröimä. »Ei täällä ole kovin vilun pelekua. Ei ole sattunut maailman aikaan, jotta olis aivan siemenettömäksi tehnyt. Oli parikymmentä vuotta yhteen aikaan, jott'ei ollut syysvilua.»

Potin vanha puukarhi.

Nöyrät vuodet.

»Nöyriksi niitä sanottiin ja nöyrät ne oliki.» Nimitäin katovuodet 50- ja 60-luvulla. Jo viiskymmen-luvulla »enkesmannikesän» jälkeen sattui kova ruiskato. Tuli rukiita vain vähäisen ja niinkuin kuminoita, hienoja hui-luja vain. Kaksikolmattalyhteiset kuhilaat olivat niin keveitä, että niitä kerralla koko kuhilaan helposti kantoi mies selässään rihmalla riiehen. Sitten niitä oli 5—6 nöyrää kesää peräkkäin. Mutta sitten v. 1867 tuli se kovin katovuosi, kovempi ja surkeampi kuin koskaan ennen miesmuistiin.

Talvi 1866—67 oli jo kovin ankara ja paljoluminen. »Viimeisen tuomion sunnuntaina» oli niin kaunis ilma, kun kirkossa oltiin, mutta sitten yöllä tuli niin jumalaton sää, löi lunta, jotta ei mitenkään tahdottu päästä kulke-maan. Ja se lumi sitten pysyi. Ja talvi oli niin lumista ja kovaa, aivan vainioita ajettiin, ei voinut maanteitä kulkea, korkeita kinoksia kun oli. Kovin olivat petäjäin-oksat aina lumitaakan alla painuksissa.

Kevät oli surkea. Tuuli oli miltei yhtä päätä pohjois-sessa, kaksikin viikkoa kesti yhtä »kajotusta». Hanget kantoivat koko keväimen, päivällä kun sen verran sulii, jotta hankikannot pysyivät hyvinä. Vielä Erkin päivänä ajettiin hevosella selän ylitse Ouluun, ja »tikat», tienviitat, seisoivat Oulunselällä, niinkuin talvisydännä joka tikka. Muuta keväänmerkkiä ei ollut kuin »törmärako» selän partaalla. Urpaanuksen päivänä vielä vedettiin nuottaa jäällä Ojakylän lahdella ja saatiin norsia.

Otsakuva: Hailuotolaisia puumerkkejä (vasemmalta oikealle: Tausta, Trupukka, Valppu 3:s, 4:s ja 5:s, Trupukka, Kniivilä).

Rehunpuute oli kova. Heinäin sijasta monet syöttivät elukoille suolavedellä kasteltuja kuusenluppoja, karnervia ja jäkälöitä, jopa useasti purettiin latojen olkkattojakin ja työnnettiin eläinten eteen.

Pitkään pysyivät hanget aitovierillä ja ruispellot niiden alla hautuivat paljaiksi. Ei päästy toukokuussa toukollolle. Juhannuksen aikana ne, jotka kiirettä olivat pitäneet, saivat ohran peltoonsa, mutta panivat toiset hiljemminkin. Jälkeen juhannuksen vasta potutkin peltoon peitettiin.

Hitaasti kasvoi lehti puuhun. Surkeat olivat lehdet juhannuskoivuissa, joita vanhan tavan mukaan pihalle pystytettiin kolkkoa juhannusta ilahuttamaan. »Kun puutkin ovat säikähtäneet, jott'ei ota lehteä», sanottiin. »Juhannuksena olimma Hyypällä kattomasa, vieläkö näkkyä jäitä. Aivan mollotti Takarannalla jäitä vielä, ja oli niitä täsä lahesakin.»

Juhannuksen jälkeen tuli kyllä sitten vähän lämpöisempiä ilmoja. Mutta niin viileä oli koko kesä, jotta vielä syksyllä aidanpanijat jyräyttivät rautakankensa kovaan routaan, mikä sammalikon alla männikön reunassa varjossa piili.

Mutta peltoon saatu ohra sentään kovin koreasti kasvoi, ja näytti, jotta siitä ehkä hyvänlainenkin sato saataisiin. Vaan ruis oli kovin kylmän kevään kuihduttamaa.

Mutta sitten tulivat syyskylmät, tulivat yöhallat jo ennen Laurin päivää, kuten aina katovuosina. Hiljaisen kevään takia ei ollut vilja vielä kovin pitkälle ehtinyt, kun halla tuli ja turmeli kaikki jyvän parhaillaan kasvaessa. Hallan jälkiä kun katseltiin, huomattiin, että useimmista tähkistä »jyvien syän oli juossut aivan vetenä oloka myöten alas». Ei tullut niistä sitten puitaessa kuin kaunoja vain. Ohria ei saatu siemeneksikään. Rukiista jotkut saivat jonkunlaista siemenviljaa. Nelikko vain tuli riihestä rukiita, semmoisia kahuja, puoleksi kasteheiniä seassa. Välistä koko riihen saalis tuotiin pohtimella aittaan. Pikuisen laarin pohjassa oli koko vuoden tulo.

Talvi tuli raskas. Joissakuissa kylän »napataloisa» oli kyllä entisestään »kasajyviä», joihin täytyi turvautua. Liikeni muutamilta naapureillekin, ainakin joku vähä siemeneksi. Useiden oli pakko tyytyä *olki-* ja *tähkä-*sekaiseen leipään. Survoruuhissa petkeleillä olet ja tähkät survottiin hienoiksi, käytettiin myllyssä ja pantiin jauhojen sekaan. Muutamat taas keittivät, kuivasivat ja jauhoivat *koivunparkkia* leivän lisäksi, toiset *kalanruotoja* kuivasivat ja hienontelivat ja leipoivat *ruotoleipää*. Jotkut koettivat sekoittaa leipään *sammalrahkaa* ja *jäkälää* — »olihan se semmonen kirjakin jäkäläleivästä» —, jotkut *pettuakin* maistoivat, mutta kovin oli leipä niistä tullut pahanmakuista, katkeraa ja haperaa. Vilja oli kovin kallista. Venäjältä tuodut *jauhokulit* maksoivat aina 40:kin markkaa ja rukiit maksoivat 25—30 mk., olipa muuan saanut maksaa 40:kin mk. tynnyristä.

Ja kun olisikin vain saatu huolehtia omasta joukosta. Tavallisten ruotuvaivaisten, jotka taloissa olivat viikkomäärällä, lisäksi kulki vielä oman kunnan köyhiä ja avuttomia käyden talo talolta »ateriarätingillä».

Ja kerjäläisiä ja anojia, voi, voi kun niitä kulki! Tuli Siikajoelta, Revonlahdelta, Paavolasta, Pulkkilasta, jopa aina Paltamosta, Puolangalta, Hyrynsalmelta ja Kianalta asti. Toisia kulki jalkasin, toiset oikein hevoskuormittain ajoivat, miehiä, vaimoja lapsilaumoineen, kolme, neljä, viisikin »sikiää» muassa. Joskus oli joukossa pikku kapalolapsikin kätkeyneen. Yksi anojajoukko kun ehti lähtemään, niin toinen jo saapui pihaan. Ja niin nälkäisiä olivat, että tahtoivat »ylös syövä huonot talot». Monella oli niin nälkä, jotta saamansa armopalasen jo söi, ennenkuin ehti uloskaan. Eihän sitä paljon ollut antamista, mutta ei taas saattanut ketään panna tyhjänäkään menemään. Varansa jälkeen koetettiin antaa, kelle leipä, kelle puoli ja kalaa leivälle. Illalla kun rupesit keittoa laittamaan omalle väelle, et tiennyt, miten monelle siitä sait jakaa. Varsinkin niihin taloihin, joissa oli isot pirtit, useasti suuret pyytäjäjoukot nälkäisinä yöpyivät. Eikä niillä raukoilla ollut aina kunnan vaat-

teitakaan. Oli yksikin vanha käypäläisäijä, mistähän oli semmoinen puolialaston ukkorukka. Se lähti, äijä parka, kielloista huolimatta, yksinään omin tahtoinsa Oulunselälle jalkasin taivaltamaan. Sieltä tavattiin kuolleena, väsy oli raukan tullut.

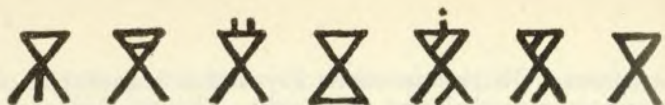
Nälkään kyllä ei ketään Luodolla kuollut, siksi oli sentään varoja, kasajyviä ja entisiä säästöjä. Mutta tau-teja tuli, ja niihin kuoli ihmisiä paljon. Ja sitten tuli »se kauhia kuumatautivuosi», joka vei ihmisiä hautaan monesta talosta. »Kuutta, seittemää ruumista monasti sama pyhänä krooppiin hauvattiin.»

Jo ennen katovuosia oli »Vilkmanni»-pastori tavannut »haukkua», jotta kansan pahuuden tähden tulevat huonot vuodet ja kovat ajat. Ja niin ne sitten tulivatkin. Oli myöskin nähty semmoinen »enteilijä». Etelästäpäin tullut maantietä kuin »transportti», pitkä jono ruumisarkkuja, ja sitten jälessä ollut joukko viljakuormia, ja oli sanottu, jotta »nyt tulee tautivuosi ja kuolovuosi ja sitten tulee hyvä vuosi päällen».

Ja sitten tulikin jälkeen vähäluminen ja »silo» talvi ja oikein hyvä vuosi, jotta nälkiintyneet ihmiset taas pääsivät elämään. »Se oli niinkuin vuojet maksais toisiaan.» Jo aikaisin tuleentui vilja, ja elokuun alkupäivinä päästiin leikkuupellolle. Kova olikin kaikilla uutisviljan tarve. »Olimma riuhella Laurin päivänä, oli ohria ja rukiita yhesä riuhesä. Kun saatiin jyviä, niin myllyyn heti vietiin ja tehtiin rieskoja. Ja me jauhoimma kivillä ja keittimä puurua. Kaikki niinkun korpit heti pa'asta maistamaan sitä puurua ja itkit oikeen, kun maistoit sitä puurua. Se oli niin hyvää ja valakiaa se uutispuuro.»

Lepistön puumerkki.

Viinankeitto.

Viinan keittolupa oli ennen Luodossakin. Ja viinaa, *omakeittoviinaa* eli *sauviinaa*, vahvasti valmistettiin. Kairilla kyllä ei ollut keittolupaa, maanomistajilla vain. Muutamat maanomistajat olivat niin varattomia, etteivät jaksaneet kalliita »viinavärkkejä» lunastaa, toiset olivat ilman »visuoven tähe», jotkut taas arvelivat: »no, saahan tuolla elolla rahaa muutenkin». Mutta vähän se elo silloin maksoi.

Entisaikaan se oli kyllä ollut niin, jotta sai keittää, kuka vain ja milloin vain, ja tavallisella padallakin keitettiin. Mutta sitten tuli kielto, jotta ei saanut padalla keittää, piti olla kuparikattila, ja sitten taas, jotta ei aina saanut keittää, erityisinä lupa-aikoina vain. Määrättiin vasituiset *keittoluvat*. Syksyllä, joulukuulla, oli *syyslupa*, jolloin saatiin jouluviinat valmistaa, ja keväällä, helmikuulla, *kevätlupa*, jolloin keitettiin kesäryypyt. Lupaa oli noin kuukauden verran alussa, mutta sitten sitä aina vähennettiin, jottei lopulta ollut kuin pari viikkoa keväällä. Lupa-ajan loppuessa »tuli faltesmanni ja pitseeras pannut». Pannun hatussa oli reijät ja niihin nimismies sitaisi messinkilangan, kääräisi paperilapun ympärille, sulatti lakkaa ja painoi »sikellillä päälle». Ja äläs murra sitten sitä sinettiä, äläkä yritäkkään viinaa laittaa! Mutta silloin kun lupa oli, niin yötä päivää keitettiin, ja pyhää ja arkea yhtä menoa pannu pannun jälkeen päästettiin.

Viinapannukaan ei saanut olla miten iso tahansa, veron jälkeen ne määrättiin. Isoimmista taloissa oli 26—30 kannun kattilat, mutta pikku taloissa oli vain

Otsakuva: Hailuotolaisia puumerkkejä (vasemmalta oikealle: Kirkko-Suomila, Sauvola, Sipilä, Perälä, Kujala, Kirkko-Suomila).

10-kannuiset ja pienemmätkin. »Lumerot» oli lyöty pannun kanteen, jotta näki, paljonko se veti. Isot pannut maksoivat 10 »hopioruplaa» ja ylikin, ja niissä oli kaksi puoltatoista metriä pitkää *piippua*. Pannu oli tavallisesti sijoitettu *karjakotaan*. Siellä oli sillä oma *muurinsa* karjakodan muurin vieressä, ja pannu oli muuriin upotettu kantta myöten. Kummallakin muurilla oli yhteinen savupiippu, mutta eri tulipesä.

Tavallisesti keitettiin viina *ohrista*, enimmäen huomommista jyvistä. »Kotiviinaan», kotitarveviinaan, pantiin joskus lisäksi *rukiita*, jotta viina tuli parempaa. Muutammat, joilla oli kauroja kasvamassa, käyttivät lisänä *kauroja*. Pottuja ei käytetty.¹⁾

Maltaista tehtiin *mäsäki*. Maltaiden lisäksi käytettiin, kuka enemmän, kuka vähemmän, tavallisia ohrajauhoja, »raakoja jauhoja». Lämmitettiin vettä ja tehtiin seos, ensin vain maltaista, isoon pari-, kolmetynnyriseen *mäskiammeeseen*. Oli kaksi pitkää *lavannetta*, joilla »kii-reesti klapattiin», jotta saatiin veden lämminnä ollessa sekoittumaan. Sitten kun seos oli imeltynyt, lisättiin raakoja jauhoja ja lämmintä vettä. Peittoa pantiin päälle, paksulta raanuja ja tärkkejä ja lopuksi köydellä sidottiin ympäri, jotta »taatusti hengen piti». Muuten olisi viina tullut laimeaa. Toisena päivänä astia aukaistiin ja seos lyötiin kolmitynnyriseen, kannelliseen, kaksipohjaiseen *uuksumiin* ja *luuku* tarkasti tukittiin taikinalla kiinni. Siitä sitten keitettäessä tarpeen mukaan otettiin, laskettiin uurteessa olevasta *hanasta*.

Viinapannun hattu »kitattiin» rukiisella taikinalla tarkoin kiinni. Keitettäessä oli tästä pidettävä huoli »kuin silmäterästä». Kun taikina kuivui, jotta tuli »pakoja», oli ne heti tukittava. Eikä pannua saanut panna aivan täyteen asti. Silloin se, jos kuohumaan kävi ja aivan täynnä oli, lennätti hatunkin pois. Ja alussa piti keittää hiljoilleen, hiljoilleen vain, vähitellen lisätä tulta, viimein

¹⁾ »Potuista tulee huonua, pahanmakuista viinaa. Luusit pruuksivat laivoista saada Tanskin pottuviinaa, joivat sitä ja irviselivät, kun se oli niin pahaa».

sai jo poruuttaa kovemminkin. Ja se oli huolehdyttävä, että *piipputynnyrissä*, jonka lävitse piiput oli johdettu, oli aina jäätä, jotta kattilasta kohoava höyry voi vaihtua nesteeksi.

Ja pian alkoi pannun piipuista lirstä kirkasta nestettä, pahanmakuista kitkerää *sikunaa*. Isoon pataan, isoihin pulloihin taikka muihin astioihin sitä lasketettiin. Kun oli pannu sakoille saakka keitetty, puhdistettiin sakat pois, pantiin uusi aines sijaan ja se taas laskettiin sikunaksi. Sitten kolmas ja neljäs pannu elikkä ainakin niin paljon, jotta saatiin sikunaa yksi pannullinen.

Sitten vasta pantiin sikuna uudelleen pannuun ja keitettiin toinen kerta. Ja se oli *kloorin* keittämistä se, ja silloin vasta huolella piti olla, silloin vasta se oikia viina tuli. Lopulle kun rupesi keitto tulemaan, niin aina sormella maisteltiin, miten väkevää on; se näet lopulta tuli huonommaksi. Kun ei enään ollut kylliksi vahvaa, muutettiin toinen astia alle ja keitettiin ja liritettiin siihen *jälkipylkky*, jota tuli »jonkun toopin verran». Jälkipylkky ei kelvannut juotavaksi, kun se maistui palaneelle ja kuparille. Värjätessä pantiin sitä väripataan, jotta väri paremmin tarttui kiinni.

Mutta viina »kloorin jälkeen» pantiin saaviin ja lisättiin siihen vettä »pikkusittain» kerralla ja kauhalla sekoitettiin. Otettiin aina kahvivadille vähäisen ja koeteltiin tulella. Niin kauvan lisäiltiin vettä, kun tulella koeteltaessa viina juuri vain otti tulen. Silloin se oli vielä hyvästi väkevää, jopa väkevämpää kuin nykyinen tehtaaviina. Maistamalla tietysti myös vahvuutta tutkittiin. Niin oli viina valmista ja pantiin isoihin lasisiin *potelleihin* sekä tammisiin lekkereihin, *ottinkeihin*.

Mäskiammeeseen pantiin vielä toinen kerta vettä, hapatettiin ja keitettiin uusi panos. Se, mikä jäi ammeeseen, pantiin yhteen pannun pohjalta saatujen sakkojen kanssa, ja se oli *trankkia*. Sitä annettiin elukoille. Hevoset tulivat siitä niin iloisiksi ja lehmät lypsivät hyvästi, eikä tarvinnut jauhoja panna. Ja trankkia riitti miltei koko talveksi.

Viinaa tuli enemmän kuin »halstooipi» viljakappaa kohden. Toisista »tevoista» tuli viinaa enemmän, toiset taas jäivät vähemmälle.

Joskus isännät omiksi tarpeikseen »tisleerasivat» viinan, keittivät vielä kerran kloorin jälkeen. Se tuli sen tuimempaa. Mutta sitä sitten ei kannattanutkaan antaa jokapäiväisille vieraille, annettiin vain semmoisille »her-raskaisille».

Syrjäisillekin ehdittiin keittoluvan lopulla muutama pannullinen kiehauttaa, kaikki kun eivät raahatineet kallista kattilaa ostaa, ja maattomilla ei ollut siihen oikeutta-kaan. Toivat sentään viinaviljansa pannun omistajalle, joka niistä pani mäskin ja laski viinaa. Trankin sai pal-kakseen ja parisen markkaa teolta. Sai sitä näet pannun omistaja lupa-aikana keittää sen kun ennätti. Eihän ku-kaan käynyt mittaamassa viinan paljoutta eikä väkevyyttä.

Vanhat tottuneet talon piiat, joita voitiin uskoa viinan keittohommiin, kättivät joskus isännältä, »jotta sais hän yhenkään tevon itselleen keittää, kun oli talosa viina-kokkina». Sen isäntä tavallisesti myönsi.

Viina myytiin enimmäkseen Ouluun. Kotona tietysti myös myytiin, mitä saatiin kaupaksi ja otettiin 80 penniä »halstooipilta». Kaupungin kapakkoihin vietiin joskus 15 kannunkin tammiankkureita viinaa täynnä ja saatiin »summasa» 3 mk. kannulta. — Juotiin tietysti itsekin. »Sitähän juotiin, jotta miesjoukot oli pyhänaikoina aina taloisa, joisa isäntä itse ryyppäsi.» Maantieltä kuului yhtä päätä hoilotus ja kova elämä, toisinaan makasi teiden vierissäkin juopuneita. Enimmin joiivat vanhat ukot. Nuoret kyllä eivät niinkään juoneet, ja ne, jotka »pitivät hyvin ittestään», olivat aivan raittiita.

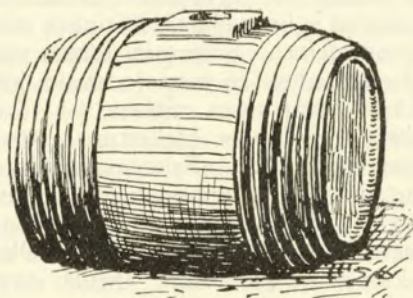
Mutta sitten tuli loppu, kiellettiin keitto tykkänään ja otettiin viinavärkit pois. »Faltsmanni» kuulutti, jotta kaikki pannut on vietävä pappilan makasiiniin lukkojen taakse. Sieltä ne sitten otettiin ja myytiin huutokaupalla ja rahat annettiin pannujen omistajille. Oltiinhan sitä pahoillansa, kun keitto kiellettiin. »Milläs nyt rahaa saa-haan?» arveltiin. Mutta kun moniaita vuosia elettiin, niin

huomattiin, että tultiinkin paremmin toimeen. »Nythän sitä pärjätäänkin paremmin», täytyi jo tunnustaa. Oli näet ruvettu ahkerammin maata viljelemään.

Muutammat olivat keittokiellon ilmestyttyä kovin huolissaan, jotta nyt ei enää saa viinaa mistään. Ja niin pänivät kotikeittoansa talteen tulevien päivien varaksi. Aitan jyvälaareissa suurissa pulloissa sitä säilytettiin ja vain tärkeissä tilaisuuksissa maisteltiin. Säilyttivätpä säästävöisimmät talot »sauviinaansa» kaksinkymmenin vuosin, varsinkin varakkaat, joilla ei ollut pakkoa sitä myydä. Monet peijaiset pidettiin keittokiellon jälkeen omakeitto-viinoilla, »vanhoilla viinoilla». Ja se vanha viina olikin viinaa. Tuli sitä tuimemmaksi, mitä kauvemmin oli pulloissa.

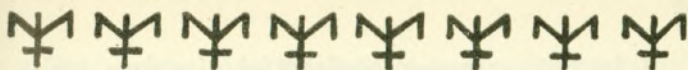
Niin muuttui viinan saanti Ouluun. Ennen oli sitä sinne myöty, nyt ruvettiin sieltä ostamaan. Saatiin taas sinne maksaa 80 penniä »halstooilta».

Koittelivat myös muutammat yritellä salakeittoa. Parikin miestä laittoi kauvas kylän takalistoille männikköön keittovehkeet ja laskivat viinaa entiseen tapaan. Mutta useammat kerrat heidän tehtaansa hävitettiin, ja lopuksi joutuivat keittäjät itsekkin oikeuden käsiin. Tuotiin myös salakeittoviinaa Lumijoelta ja Siikajoelta, siellä kun suurissa metsissä entisaikaan viinaa valmistelivat. Paljon myös Ruotsin puolelta kesällä »luntreijattiin» ruotsalaista viinaa.

Kuuston tammiottinki.

Juhla- ja merkkipäivät.

Tuomaasta aloitti vanha luotolainen viikottaisen ajanlaskunsa:

»Tuomaasta kuusi Kyntteliin,
Kynttelistä kolme Mattiin,
Matista neljä Maariaan,
Maariasta viisi Valapuriin,
Valapurista kolme Erkkiin,
Erkistä viisi Juhannukseen.
Juhannuksesta viisi Jaakoon,
Jaakosta viisi Perttuliin,
Perttulista viisi Mikkeliin,
Mikkelistä viisi Kekriin,
Kekristä seitemän jouluun,
— Praahesta kaheksan Ouluun.»¹⁾

Tuomashan se *joulunkin*, vuoden suurimman juhlan, pimeän talven ilon ja valon juhlan toi tullessaan. Siksipä lapsetkin sitä odottelivat ja hyppelivät ja lauloivat:

»Hyvä Tuomas joulun tuopi,
paha Knuuti pois sen viepi.»

Pitkät ajat jo joulua varten tehtiin varustuksia. Kotipolttoviinaa siksi säästettiin, joulukynttilät kastettiin, lahdit tehtiin, tuoret kalat pyydettiin, »prykättiin» joululuuet ja leivottiin joululeivät ja joulujuustot aitan laariin tallennettiin. Juustot, leipäjuustot ne piti olla jouluna joka mökissäkin. Niinpä tavattiin sanoa:

»Joulu tulla jollottelee
juustokämpäle kainalosa.»

Otsakuva: Hailuotolaisia puumerkkejä (Töyrä?)

¹⁾ Lopussa loppusoinnun aiheuttama leikkisutkaus tarkoittaa: Raahesta 8 penink. Ouluun.

Jokapäiväinen hapan reikäleipä joutui syrjään, leivottiin paksuja *limppuja* »sihatsuista» jauhoista, imellytettiin ja vielä oluella ja suolavedellä päältä voideltiin, jotta tulivat »maajaampia». Leivottiin myös *jästileipiä*, sihatsuista jauhoista nekin, sekä *viskakkuja*, joihin veden sijasta käytettiin makeaa jouluoluen vierrettä.

Huoneet tietysti puhdistettiin: laattiat pestiin, seinät, katot nuohottiin, kaikki »siistattiin». Joskus laitettiin kattoon oljista lankaan pujoteltu *joulukruunu*, »semmoisia lasten korioja, jotka yhesä langasa riippu, ja kun puhalsi, niin alko pyöriä».

Joulun alusviikolla »ajoi» lukkari *kappojaan*. Kapan pari sai talosta, lisäksi vielä limpun ja ryypyn. Samalla hän myös keräsi joulukirkossa poltettavat kynttilät, isommista taloista kaksi kynttilää, pienemmistä yhden. Pikkulukkari eli unilukkari kävi niinkään joulun alla saataviaan kantamassa. Oli hänellä toisinaan matkoillaan »potelli» mukana, johon kaadatti talosta tarjotun ryypyn: »mull' ei oo jouluna viinaa, jos ma nyt kaikki ryyp-pään. Pankaa tuohon klasiin se ryyppe!» Ja niin sai jouluviinat. Pappi myös »kuulutti» saataviaan. Ne oli vietävä pappilaan, kalat, lihat, villat, kynttilät.

Joulun edellä myös köyhät kulkivat taloissa »jouluvaroillaan» saaden hyviltä emänniltä lihaa, leipää, kalaa, pylsyä ja muuta hyvyttä »oikein töskältä».

Aattoamuna noustiin aikaisin ylös, jotta ehdittäisiin kaikki saada valmiiksi. Miehet lähtivät puiden tai heinäin hakuun, naiset hääräilivät kotihommissa. Kaikki joulupäiväin tarpeet oli jo aattona tuotava sisään. Aitasta tuotiin lihat, makkarat, pylsyt, juustot, leivät, voit, jauhot — eläintenkin jauhot — kaikki tuotiin »kotihuoneisiin». Aitassa ei saanut joulunpyhinä käydä. Potut »krappattiin» pyhiksi, ei pyhinä saanut veistä pidellä. Puita ja vettäkin kannettiin sisään, ettei niitäkään tarvinnut pyhinä noutaa. Ja itse isäntä hakkasi aattona paistilihan kappaleiksi. Karjakodassa myös jo aattona laitettiin valmiiksi lehmäin jouluruuat, tehtiin ammeeseen peltoheinistä *hauve*, jotta ei joulupäivänä tarvinnut kodan muurissa

valkeaa polttaa. Aattonakaan ei kodan muurissa poltettu kuin yhdet puut. Katsottiin vain hyvin pitkiä puita ja niitä sitten sen mukaan kuin paloivat työnnettiin uuniin.

Aattoiltana pirtti laastiin ja vietiin rikat lammas-karsinaan. Siitä lisäysi hyvin lampaita ja, jos rikat olivat kovin mustia, lisäysi enemmän mustia lampaita. Sitten tuotiin sisään vankka *olkikupo* ja levitettiin laattialle, isompiin pirtteihin 2—3:kin kupoa. »Kun Jeesuskin on pahain päällä syntynyt, niin se oli sen merkki.» Olkien tuominen oli lapsista varsin hauskaa. Siinä kun »runsuilla leekattiin» ja temmellettiin! Tehtiin oljista pitkä »patukka» ja oltiin *paistisilla*. Yksi kävi tuolille istumaan silmät sidottuina ja koetti tavata patukalla toisia, jotka kävivät häntä nykkimässä. Keneen patukka sattui, sen piti vuorostaan käydä tuolille nykittäväksi. Olet saivat olla laattialla joulu- ja Tapaninpäivän sekä vielä yhden arkipäivänkin. Sitten ne vietiin lammaskarsinaan.

Aattoiltana keitettiin *kryynipuuro* ohraryyneistä. Itse puuro säästettiin huomiseksi ja piti sitä olla vielä Tapaniksikin, mutta heitettiin sitä vähän pataan ja keitettiin siitä *maitovelli*, joka kalakeiton kumppanina aattoiltana syötiin. Syötäessä oli pöydällä paksu, lehmänemättimeen valettu joulukynttilä, *lamppu*, »taakana» pyöreä pölkynpalanen. Pärettä ei jouluna saanut polttaa, jos tahtoi pellon säästää kesällä nokipäiltä.

Saunassa käytiin illalla vasta sitten, kun kaikki oli saatu valmiiksi joulua vastaan ottamaan. Sitten oli juhla ovella, »aatto juhulaa korkeampi».

Aikaisin noustiin jouluaamuna ylös ja kynttilät sytytettiin pöydille akkunain eteen, jopa joskus tuvan lakkaankin akkunalle palava kynttiläinen vietiin. Emäntä jakoi talonväelle juusto-osat, kelle puolen, kelle neljänneksen, kelle mitäkin antoi, kuten sanottiin: ¶

»Osan Ollille, palan Paavolle,
pikku palan Pekka raavolle.»

Antoi emäntä myös kullekin voiosansa, »voikliiningit» lautaselle. Voiosan, noin »naulan telin», piti riittää joulun pyhät ja sai sen syödä tai myödä. Lapset sitä kyllä sääs-

tellen söivät, jotta kestäisi kauvemman aikaa ja sen sijaan salaa »krookkivat» toistensa osia. Karjanviljaa, maitoa, ei jouluaamuna nautittu, olutta otettiin sen sijaan. Ja »viinaklasi» oli pöydällä, puolen kannun pullo ja pikari vieressä tai lippii. Viinaryypyn antoi isäntä jokaiselle, »sikiäinkin» piti maistaa. Isäntä sanoi: »maistetaan nyt Vapahtajan tulijaisia! Nyt se on syntynyt, joka meijät vapahti.» Sitten otettiin ryyppy, ja »ne oli niinkun Jeesuksen varpaisia».

Emännät ja isännät muistivat lehmii ja hevosiaankin, kävivät antamassa kullekin viinalla voidellun limpunviipaleen ja sanoivat: »nyt on joulu!» Ja kynttilän sytyttivät palamaan sekä talliin että navettaan. Koko joulun pyhinä ei piika saanut käydä navetassa, emäntä itse hoiti eläimensä. Jouluna ei lehmille annettu juotavaa: sitten kesällä on lehmillä niin halu metsästä kotiin, kuin on jouluna jano.

Kirkkoon lähdettiin jo klo 5—6 aikana. Läheltäkin, kilometrinkin päästä piti hevosella komeasti karauttaa kelloissa ja helyissä ja »silimikot» reen perällä. Joka hevosella oli mentävä kirkolle. Jos ei ollut ketään lähtijöitä, niin »vaikka tyhyjänä pantiin toinen hevonen jälakeen juoksemaan». »Jos ois korpin valta, niin ei ois yhtään hevosta kirkolla jouluna. Mutta kun menee kirkolle, niin paha poistuu», oli muuankin isäntä arvellut. Ja kirkossa oli ihanaa. Kynttilät vilkuttivat kattokruunuissa, seinätaakoissa ja puutaakoissa penkkien karmilla.¹⁾ Pappi oli komeimmassa messukasukassaan, kaksikin pappia yht'aikaa alttarilla, ja väkeä oli kirkko täynnä. Ja sitten kun kirkosta lähdettiin, niin siinäkö silpaa laskettiin, ja mies se, joka meni kaikkien edelle.

Kotiin oli jäänyt vain vanhat äijät ja ämmät sekä joku nuori ihminen uunia lämmittämään ja ruokaa laittamaan. Ja vanhat äijät ottivat virsikirjansa ja veisasivat, jotta »Piltin synnytti Betlehem». Ruuanlaittaja pani eilis-

¹⁾ Yöllä kyllä jo 12 aikana olivat männingäiset kirkossa »ilmi-neeranneet», kuten heidän tapansa on.

iltaisen puuron paistumaan sekä valmisti kalakeittoa taikka lihapottuja. Kaikki kyllä eivät oikein joululihoista välittäneet: »Jeesus kun on syntynyt jouluna, jotta ei häntä sen lihan nimesä syyvä». Puoliselle käytiin, kun oli kirkosta tultu. Särpimenä oli taaskin jouluolutta vanhan kansan kannellisissa korvakannuissa, ja se oli niin väkevää ja vaahtoavaa, että »oikein kähisi ja meinasi päähän

Hailuodon kirkko.

mennä, kun enempi joi». Aamullista juustoansa olivat lapset säästäneet ja sitä puoliseksi uunissa »kirventelivät».

Puolisen jälkeen levähdettiin ja luettiin päivän evankeliumia ja epistolaa. Talon vanhin tavallisesti luki, muut kuuntelivat. Kylään ei menty eikä vieraita odotettu.

Iltapuolella emännät pistivät *makkaraa* uuniin ja kun lypsyltä tulivat, panivat pataan maitoa ja piimää sekä olutta sekaan, ja se oli *olutjuustoa*. Sitä sekä makkaraa syötiin iltaseksi.

¹⁾ Katso luvun loppukuvaa.

Joulukuusi on vasta ollut tunnettu parisenkymmentä vuotta, mutta nurinturkkiset joulupukit pelottelivat lapsia jo entisaikanakin.

Tapaninpäivänä taas ajettiin hevosilla helyissä kirkolle. Mutta sitten iltapäivällä mentiin »Tapania ajamaan». Vanhemmat ensin vähän lasten kanssa ajelivat, veivät sitten lapset kotiin ja lähtivät yksikseen ajelulle. Ja nuoret miehet myös ajelivat. Kilpaakin välistä ajettiin, että »kell' ois paras hevonen». Kirkon ja Kniivilän väliä taikka Kirkkojärven jäätä »kahtaa kättä» lasketeltiin. Ja kulkusia oli ja aisakelloja ja pikkutiukuja, »mitä piti löytyä helyjä ihmisellä», ja niitä oli, »jotta se oli koko remakka se». Taloon kun mentiin, niin kysyttiin: »löytyykös sitä Tapania?» Isännät taas kehottivat: »tuu maistaan Tapania! Maista mejän olutta, limppua, viskakkua!» Illalla sitten nuoret jo saivat »tanssatakkii».

Tapanin päivänä syötiin aamulla voita, leipää ja olutta, päivällä oli kryynipuuroa ja lihavelliä, illalla *pylsyä*.

Ensi arkena, *viattomain lasten päivänä*, ei hyvinkään vielä työhön menty, pidettiinhän sekin vielä pyhäpäivänä. »Kujelmansa» ottivat naiset vain esiin ja navetasta oli palvelijan luotava pyhinä kertynyt *joulusonta* ulos. Se peitettiin tarkoin tunkioon varta vasten kaivettuun hautaan. Seuraavinakaan arkeina ei mitään raskaampia töitä tehty, »ei kukaan kaatanut puuta pyhään aikaan». Puuta oli metsästä tuotu tarpeeksi sekä heiniä niityiltä. Rukkeja ei myöskään otettu esiin. Naiset vain kudoskelivat sukkaa, häkläsivät pellavaa ja korjailivat vaatteita. Miehet kutoivat verkkoa, tekivät astiaa, koria ja muuta semmoista tupatyötä.

Udenvuoden aattoiltana kylvettiin ja varhain aamulla käytiin kynttilöillä valaistuun kirkkoon. Mutta aattoiltana valvottiin tavallista myöhempään ja *valettiin tinoja*. Niistä ennustettiin tulevia tapahtumia, tina kun veteen porahtaessaan muodostui, milloin millaiseksikin sattui. Joskus tuli ruumiinarkun näköinen ja ennusti kuolemaa, joskus tuli kruunun kaltainen ja aavisteli häitä. »Toiset

tallettavat näitä valokuvia vuosia, montakin vuotta, jotta miten käy.»

Uutenavuotena kun mentiin taloon, tervehdittiin: »Jeesus tänne uutena vuotena ja hyvä vuosi vierahiksi!» Ennen näet oli aivan tavallinen tervehdys sisään tultaessa: »Jeesus tänne!»

Loppiainen meni jo, niinkuin muutkin pyhät. Oli siksi jo ollut pyhiä, jotta sen annettiin mennä tavallisen sunnuntain tavoin. Jouluruuat, leivät ja muut olivat vain joulua muistuttamassa. Kirkossa vain käytiin ja vierastelemassa, jotta sitten saatiin kotona enemmän rauhassa asustella, kun tulivat talven pitkät pakkas-kuukaudet.

Joulunpyhien aikana, varsinkin jouluna ja uunnavuonna, kulkivat »tiernapojat» taloissa laulamassa:

»Saapast' tuli kuninkaat, kuninkaat,
lahjoitt' meill', lahjoitt' meill'
kultaa, pyhää savua ja mirhamia,
ja mirhamia j. n. e.

Muutamat laulajat olivat aina Oulusta asti, toiset taas oman pitäjän poikia!

Joulupöydässä leipäläjän alla alimaisena oli limppu, jota ei syöty. Sen vei emäntä pyhään loputtua aittaan, semmoisenaan kätki jyvälaariin syrjälleen, samoin myös muutaman juuston. Kevääksi touonpanopäiväksi ne kätkeettiin.

Oli sitten vielä jälellä *Hiiva-Knuuti*, joulun loppujuhla. Silloin ei työtä tehty, käytiin ajamassa »Hiiva-Knuutia», mentiin naapureihin »Hiiva-Knuutin päville», ja juotiin olutta ja viinaa.

Mutta sitten Hiiva-Knuutilta se alkoi työnteko ja kehrääminen. Jo heti Loppiaiselta oli rukit tuotu pirttiin lämpenemään. Ne alottivat taas entisen surinansa ja miehillekin tuli tavalliset talvitoimensa.

Joululta sitten »talvi tassahti», oli pitkä ja kylmä »talvisyän» edessä. Mutta »lohutus oli, jotta päivät piteni». Päivä oli jo

»Jouluna kukon askelta,
Tapanina tamman laukkaa (pitempi),
ja uutenvuotena
jo pirtti lämpes uutta päivää.»

Joulunajan ilmoista ennusti vanha kansa ensi kesän säätä ja vuoden tuloa. Niinpä »jos on jouluna pakkanen ja vielä luntakin nakkoo, se on huonon vuojen merkki», ja »jos ei uueksi vuoiseksi mettää puhista, niin tulee huono vuosi».

Heikinpäivä oli talven harjalla. Silloin »talven selekä katkiaa ja karhu kääntää kylykiänsä», tiedettiin.

Kyntteli oli kevään puolen päiviä. Sanottiin:

»Syystä joulu, kevättä kyntteli,
Paavali parasta talavea.»

Seurasi sitten *laskiainen*, paastonajan alkujuhla. Sitähän sitä odotettiin kuin päivää pilven raosta. Laskiaisaamulla nousivat hevosmiehet jo kello kolmelta ylös ja menivät puita noutamaan tai heinän hakuun ja ajoivat aika kyytiä, »jottei laskiainen vähenisi heijän puolestaan». Kotiin joutuivatkin paraiksi »rieskoille». Kovassa kii-reessä kotiväkikin oli puuhannut, ensin kehruuhommissa ja karjanhoidossa, sitten pirtin siivoomisessa ja puolisen laitossa. Pirtti oli saatava puhtaaksi iltapäiväksi, ja kaikki työt lopetettava, sillä »iltapuoli laskiaista, se on kuin pyhä». Siksi puolelta päivää pestiin rukit ja kirnutkin sekä korjattiin karsinaloukkoon yhteen kasaan, vieläpä pantiin peitto päälle. Valkeata vaatetta jos käytti peittona, syntyi valkeita karitsoita, musta taas tuotti mustia. Kirnun jos jätti peittämättä, voi tulla Para ja liata sen. Laskiaisen iltapuolella ei saanut kehrätä, sanottiin, jotta siitä tulee trulli, joka kehrää iltapuolella.

Puoliseksi laitettiin *roppavoit*, *rasvarieskat* ja *mämmit*. Roppavoi oli vastakirnuttua pehmeää vaivaamatonta suolattua voita, rasvarieskat leivottiin ohrajauhoista ja pantiin »kuin silimiksi» sormella pistettyihin reikiin »is-pinöitä», jotka paistettaessa sulivat ja tekivät rieskan rasvaisen makeaksi. Mämmiin taas tehtiin ohrajauhotaikinaasta ohut kuori sekä sisus imelletystä ruisjauhotaiki-

nasta, johon myös ispinöitä pisteltiin. Vielä oli puoliseksi *pylsyä*. Iltaseksi piti aina olla *lihavelli*.

Iltapäivällä sitten mäkeen. Jo heti aamusta olisivat lapset sinne juosseet, mutta eipä laskettu. Sanottiin: »nyt trullit aamupäivästä liikkeellä». Vaan sitä kiireemmin sitten puolisten jälkeen kipaistiin Hyypälle, Mustalletöyrälle, Isollejyrkälle, Kirkkomäelle ja Kestimäelle. Siellä iltahämäriin lasketeltiin ja useasti oli aikuisempiakin muassa.

Laskiasiltana ei saanut ottaa tulta. Päivän aikana piti saada karja ruokituksi ja lihavelli pöydälle, ja päivän aikana »jouvutettiin» syömään, jopa kylpemässäkin piti käydä »nävön» aikana. »Se oli pyhitetty sen kaltaiseksi, jotta aikasin saunaan». Sauna näet kuului myös laskiaisen viettoon. Jo näön aikana joudutettiin makaamaankin. Näin kun meneteltiin, tulivat lehmät kesällä laitumelta hyvästi kotiin.

Ei saanut laskiaisena puolista eikä iltasta syödessä eikä saunassa ollessa puhua, ei halaistua sanaa, jos tahtoi säilyttää itsensä sääskien ja »kärvästen» puremilta kesällä. — *Laskiaisluuta* ottivat vanhat lihavellistä talteen, kattoon piitan väliin pistivät. Sitten kun hammasta pakotti, purtiin sitä luuta, ja pakotus heitti.

Laskiaisena tekivät emännät *laskiaisvihkon*. Lehmille kun antoivat heiniä, niin joka lehmän vihosta ottivat pienen »tyllyn» ja niistä keräytyi laskiaisvihko, joka pantiin talteen pääsiäiseksi ja karjan uloslaskupäiväksi. Valmistivat emännät myös *laskiaiskakun* eli *-rieskan*. Se leivottiin kodan pankolla ohrajauhoista ja siihen sekoitettiin lehmänkarvoja. Leipoessa sanoivat jotkut:

»Pois, Lempo, lehmän seljistä,
varjele vaaraa karjasta!»

Rieska säilytettiin uuninkorvalla ja sitä annettiin lehmille samalla kertaa kuin laskiaisvihkoakin.

Laskiaisena alkoi pitkä *paastonaika*, jolloin *trullitkin* olivat liikkeellä. Laskiasiltana voitiin ensi kerta käydä niitä kuuntelemassa. »Pittäis lähtiä kuunteleen laskiaisämmiä», sanottiin. Piti kaikessa hiljaisuudessa mennä

semmoisen huoneen katolle, joka oli kolmannella sijalla ja istua verisellä vasikannahalla. Käytiin myös kuuntelemassa kolmen tien risteyksessä ja tunkion harjalla sekä vanhoissa tuulimyllyissä. Vanhat tuulimyllyt ovat olleetkin oikein trullien pesäpaikkoja. Sieltä ne aamulla auringon noustessa ovat kaahaisseet lentoon.

Laskiaisiltana jotkut emännät kiersivät navetan »rautakankia vettä köttyyttäen perässään». Navetan oven sen jälkeen lukkosivat ristiä tehden. Trulleja vastaan siten tekivät varojaan sekä »mavon panoa vasten».

Koko paastonaika oli hiljaista aikaa. Lauvantaina aina jo puolelta päivin heitettiin kehräämiset ja raskaamat työt ja ruvettiin pyhäsiivoja tekemään. Ja kylpemässä käytiin päivänäöllä.

Paastonajalla oli merkkipäiviä, *Matinpäivä* ja *Maarianpäivä*. Matista alkaen ei enää tarvittu illalla pärettä polttaa eikä Maariasta alkaen aamulla. Sanottiin:

»Matista ehtoopihti pirtin päälle,
Maarialta aamupihti pirtin päälle.»

Mattina jo jääpuikot alkoivat räystäisiin ilmestyä. »Matti pitkällä parralla lapsia seinän taka viettelee», tavattiin sanoa, sekä: »Kukko laulaa Matin aikana, jos räystääs tippuu: Sota tulee, sota tulee! Akkaa ammuttiin päähän.»

Maariasta ennustettiin kevään tuloa:

»Jok' on Maariana malon päällä,
se on Valapurina vaon päällä.»

Varesta, ensimmäistä kevätlintua, jo Maarian aikana odotettiin. Sanottiin, varista tarkoittaen:

»Jos ei miestä Maariana,
niin mies on hukasa.»

Pääsiäinen oli paastonajan loppujuhla, jolloin ilma jo keväälle hengähteli. Silloin kirkkaassa kevätilmassa ajettiin kirkolle, ja nuoret iltasin ilakoiden riensivät tanssitaloonsa, jossa myöhään yöhön iloa pidettiin.

Pääsiäisen edellisviikon päiviä nimitettiin: *kihla-* eli *kiiristuorustai*, *pitkäperjantai* ja *lankalauvantai*. Koko viikolla ei paljoa kehräilty, lauantaina jo puolelta päivältä tykkänään lopetettiin. Pitkänäperjantaina oli puolis-

keittona *kapavelliä*, hauvista keitettyä, taikka *ohrapuuro* ilman maitoa. Ei lihaa syöty koko päivänä, kun se oli Kristuksen piinapäivä. Lankalauvantaina tapasivat emännät ennen keittää ja pestä langat, mitä oli kevään kuluessa kehrätty.

Tärkeä päivä oli pääsiäinen talon emännälle. Silloin oli karja suojeltava trulleilta ja muilta pahoilta, silloin oli myös kellokkaalle kello kaulaan ripustettava. Lauvantaina jo valkealla päivällä toi emäntä aitasta lehmänkellon pirttiin, kääri hameeseensa ja pani uunin korvalle lämpenemään.¹⁾ Illalla vielä viime töikseen kävi emäntä kiertämässä navetan, toisinaan koko kartanonkin. Kuppi, jossa oli tulisia hiiliä, oli hänellä helmassa, ja kaksi kertaa kulki emäntä myötäpäivään, kerran vastapäivään. Siten säästyi karja »mavon panolta». Muutamat kiersivät navetan rautakangissa jo kiiristorstai-iltana sekä toisen kerran lauvantai-iltana. Joskus toimitti itse isäntä kiertämisen sekä navetan että tallin ympäri. Ja navetta lukittiin lujasti, etteivät trullit pääsisi. Aamulla ani varhain, ennenkuin aurinkokaan oli noussut, otti emäntä kellon, pani sen sisään »traasun», jossa oli madonkettä ja ampiaispesää sekä lähti, kello vyöliinassaan, kiertämään navettaa, kuten illallakin. Sitten meni navettaan ja ripusti kellon, kun oli tukon siitä ottanut pois, lehmän kaulaan. Osan laskiaisvihkoa sekä -rieskaa emäntä myös samalla kertaa antoi lehmille. Kun talon muu väki aamulla heräsi ja meni ulos, sai se kuulla navetasta tuttua kellon kalkahtelua.

Pääsiäisöinä oli trullien viimeinen liikunta-aika, ja ahkerin liikunta-aika. Varsinkin pääsiäistä vastaan yöllä ne uutterasti kulkivat, kävivät naapurien navetoissa ja leikkelivät lampaista, varsinkin kellolampaasta, villoja otsasta sekä muualtakin. Joskus silpaisivat korvankin poikki, joskus lehmääkin leikkelivät. Ennen vanhaan oli ollut oikein *lentotrullejakin*, jotka yhtenä yönä olivat lentää viheltäneet monet pitäjät. Niinpä oli kerran Luodolla muuan päivän noustessa haikaillut:

¹⁾ Toiset asettivat kellon pirtin pöydälle.

»Voi päiviäni, kun päivä nousi!
Salot, Kempeleet vielä käymättä,
Kemit, Olhavat vasta kuljettuna,
ja Limingan keolle kenkäni jäi,
ja Luovosa jo päivä nousi.»

Paitsi lentämällä, olivat ne vanhan ajan trullit liikkuneet myös lehmällä ratsastaen, navetasta ottaneet lehmän ja sillä ajaneet. Ja hädän tullen olivat ne osanneet muuttaa muotoansa. Muuankin oli, navetassa kun kähmi ja talon emäntä sattui tulemaan, tekeytynyt tadikoksi. Emäntä oudolta tadikolta siepannut toisen haaran poikki. Samalla oli naapurin emännältä jalka katkennut, ja sitä hän saanut sitten elämänsä nilkuttaa.

Pääsiäisöinä käytiin vielä trulleja kuuntelemassa. Ja pääsiäisaamulla, ennenkuin päivä nousi, käytiin *ennustuksia kuulemassa*. Silloin saatiin kuulla, missä päin ensi aikoina tulee kuolemia tapahtumaan. Sielläpäin näet paukuteltiin, niinkuin olisi lautoja romisteltu. »Ne paukuttelee niitä kuoleman ilmoituksia. Ne ittestään ilmoitettiin.»

Kirkossa voi pääsiäisaamuna nähdä »joutavaa väkiä». Piti vain heti, kun ovet oli avattu, ennen muita ehtiä kirkkoon ja perästä kirkkoa vasemman kainalon alatse katsoa oveen päin. Silloin näki niitä, mutta heti kun kello soi, ne katosivat.

Pääsiäisyönä katsoivat tytöt *onnenpeiliin*. Pantiin kaksi peiliä vastakkain ja kynttilät kahden puolen ja katsottiin peiliin ja nähtiin siellä vastainen sulhanen. Vielä kokeilivat tytöt siten, että asettivat halon yöksi puuranteelle lumeen, jotta se oli juuri näkyvässä, ja halolle kolme lastua, kullakin oma merkityksensä: hää, sairaus, kuolema. Mikä lastu siitä yöllä katosi, sitä oli odotettava, mitä se oli merkinnyt.

Suvipäivät, taikka paremmin niiden väliset yöt, *suviyöt*, olivat myös vanhan kansan merkkipäiviä. Niitä oli kahdet, ensin *Julius*, *Justiinus* ja *Tipurttus*, sitten *Yrjänä*, *Alperttiina* ja *Markus*. Tiedettiin: »jos suviyöt pakastaa, niin pakastaa joka yölle yhdeksän yötä, vaikka

sitten keskellä kesää, jos ei ennen». Ja »Tipurttina pitäisi olla nöyrä suvisää, sitten tulisi hyvä kesä». — Jotkut vanhat puhuivat ennen 9:stä suviyöstä.

Valpurina kävivät tietäjät aamulla varhain lähteestä taikka »läheojasta»¹⁾ ottamassa *Valpurivettä*. Se oli »siunaavaa vettä» ja sillä monet viat ja taudit pestiin pois. Vettä ottaessa piti heittää ojaan uhriksi joku pikku raha, ja kun vedellä pestiin, sanottiin m. m.:

»Vesi vanhin veljeksistä,
tuli nuorin tyttäristä,
mätäs maista, paju puista.»

Tärkeä oli myös se päivä, jolloin keväällä *karja ensikerran laitumelle laskettiin*. Lehmille syötettiin laskiaisvihkoa ja -rieskaa ja lehmäin turpaan pyyhkäistiin tervaa sekä tehtiin tervaristi oikealle ronkalle ja häntäjouhia leikattiin lyhemmiksi. Navetan kynnysalle turpeen peittoon asetettiin haahlat, aitan avaimia ja viikate, joskus keritsimet ja rautakankikin. Ulkopuolelle kynnystä pantiin, niinikään turpeen alle, tulisia kekäleitä. Siitä sitten lehmät laskettiin ulos. Toisinaan asetui emäntä seisomaan tikapuille navetan oven yläpuolelle lehmäin ulos käydessä. Ulos laskettaessa sanottiin:

»Mettä kylmä maataksenne,
koti lämmin tullaksenne!»

Illalla kun paimen toi lehmät metsästä, annettiin niille tuliaisiksi suoloilla ja jauhoilla höystettyjä kotavesiä. Samalla toimitettiin *paimenen valo*. Oli varattu »lämpymät vesimuurit» ja paimen piti saada valetuksi, ja paimen taas puolestaan yritti valajiaan kastella. Jopa tuli valaminen lopulta niin äkäiseksi, että vähän ajan päästä oli koko talon väki saanut keväisen kasteensa. Tätä aavistaen olikin yksi ja toinen pukenut päälleen huonot vaatteet odotellessaan paimenen tuloa. Eikä siitä kastumisesta suuttua saatettu. Mitä kovemmat valajaiset toi-

¹⁾ Semmoinen oja on esim. Päätalon luona Ojakylässä. Se alkaa »viijestä suonesta kankaalla ja ne suonet saavat alakunsa Joortanista».

mitettiin, sitä paremmin lehmät »koko vuojen ajan» lypsivät.

Erkki ja *Urpaanus* olivat nekin merkkipäiviä. Vanhoilta oli opittu:

»Urpaanus paita päällä,
Erkki turjus turkki päällä»,

sekä:

»Kylmä Erkki, hyvä merkki,
lämmin Erkki, paha merkki.»

Helatuorustaista tiedetään, jotta »se on niin iso juhula, ettei maan ruohokaan kasva».

Helluntai oli hupainen kesäjuhla, ja silloin pantiin toimeen »niitä kaikkein mahtavimpia tansseja», kutsuttiin paraimpia pelimanneja soittamaan. Pojat kun menivät tanssipirttiin, niin komensivat: »pelimannit peräseinälle ja purppuri ylös!»

Kylvöpäivä, jolloin ohran siementä ruvettiin peltoon panemaan, oli myöskin tärkeä päivä. Isäntä, kun aitan laarista mittasi viljaa säkkeihin, löysi jyvän seasta emännän kätkemän joululimpun, *kylvölimpun*, piteli sitä ja arveli: »kunhan saataisiin taas tämmöistä eloa nykki!» — »Olihan se semmosta pyyvön tapaista jumalalta.» Leipä jaettiin koko talon väelle, samoin juusto sekä makkara, joita emäntä myös oli jouluvaroista aitan laarissa säilyttäneet. Siitä »siunaus paremmin koitti kylvöille».

Juhannus oli valoisan kesän valoisa juhla. Siksi aina tavattiin kirkkokin pestä ja puhdistaa. Viime kesänä ripille lasketut nuoret, sekä pojat ja tytöt, toimittivat pesun lukkarin valvonnalla. Juhannuksena tavallisesti laskettiin rippilapset ensikerran ehtoolliselle. — Juhannuksen ruokalajeihin kuului *makia juusto* ja paistetut kalat, jästileipä ja voi. Makea juusto tehtiin vasta lypsätyistä maidosta, siivilöitiin sitä pataan, kiehautettiin ja »makovedellä» kokkareihin juoksutettiin.

Kesäjuhlan kunniaksi tuotiin *koivu*, vankka suuri lehtevä koivu keskelle pihamaata ja koivuun laittelivat nuoret naiset »korioja huiveja» koristeiksi. Tehtiin myös pienistä koivuista pihamaalle *lehtimaja*.

Nuoret valvoivat koko juhannusyön. Pojat löivät palloa kylän kentällä, jotta kangas kumisi, ja tytöt tuonempana juoksivat »enkkaa», että kirjavat vaatteet vilkkuivat. Mutta illan kuluessa kävivät tytöt kaikessa hiljaisuudessa »rukiin oloka sitomasa». Leikattiin kolme samasta juuresta kasvanutta kolmisolmuista kortta poikki yhden tasaisiksi, ja sidottiin yhteen *punainen*, toiseen *krööni*, kolmanteen *musta* lanka. Aamulla käytiin katso-massa, minkä langan ruis oli yöllä pisimmäksi »kasonnut». Punainen tiesi iloa, vihreä häitä ja musta kuolemaa. ¹⁾

»Ei tähkätöintä Juhannusta
elikkä hiljastuu vuojentulo»,

olivat vanhat panneet merkille. Samoin myös sen olivat merkinneet, että »juhannussatteet ne tulee ja niitä on aina peljätty».

Juhannuksen jälkeen oli sitten *Pietarinpäivä*, joka oli nauriin kylvöpäivä. Silloin naiset, koreisiin vaatteisiin puettuina, kävivät nauriin peltoon heittämässä.

Jaako oli heinäkuun merkkipäivä. Silloin heinätyö piti olla paraassa käynnissään. Jaakonpäivä-viikko oli hauska »Santos-viikko». Silloin aina tavattiin olla Santosen niemellä heinänteossa, kaikki ne, joilla vain siellä niittyä oli. Siellä kun oli silloin hauskaa. Päivät kun kovasti raadettiin, niin yöllä sitten nuoret ajelivat pitkin meren niittyrantoja toisen ladolta toisen ladolle, kotukselta kotukselle. Kuka laski kärryillä, jotta ranta pomisi, kuka taas ratsain selkähevosella päästeli. Ja tyttöjä kasattiin rattaat täyteen, ja ratsumiehet ottivat niitä taakseenkin hevosen selkään istumaan. »Käyväänpä Kello-sakin!» huudettiin, ja annettiin mennä kellolaisten niittykotuksille. Sieltä taas lisäjoukon kanssa tultiin takaisin ja mentiin toisaalle. Vanhat miehet hääräilivät hevosten kanssa rannalla. Semmoista se oli, kun oli »Santosen markkinat», kun Santosen niittyä ennen tehtiin. Päivät heinätyössä heiluttiin, yöt ajella huristeltiin.

¹⁾ Toiset sitoivat 4 lankaa, jotka merkitsivät: valkea kuolemaa, punainen iloa, vihreä häitä ja musta murhetta.

Lauri ja Perttuli olivat syksypuolen merkkipäiviä. Vanhat sanoivat:

»Laurilta laumaan,
Perttulilta peräti pois.»

Sekä:

»Perttulina pellolle kuhilas.»
»Jos ei jouvu Perttulina pellolle,
niin ei se jouvukkaan.»

Varsinkin Perttuli jo henki synkkää syksyä:

»Ei halla havosta lähe,
eikä kaste varjosta varise
päivän Perttulin perästä.»

Pahoja ja peljättäviä ovat aina olleet Laurin hallat. »Ne kylymät, ne tahtoo aina Laurilla rattastaa», sanottiin, sekä: »Jos Jumala vain Laurin aikana varoisi, niin siemenet ne saataisiin. Jälkeen Laurin alkaa pelto jo kestää. Se tulee niinkuin turkki päällen.»

Ennen Perttulia piti jo ruis tulla maahan. »Rukiinteon» paras aika oli *Samulinpäivä*.

Kun *heinänteko* saatiin loppuun, antoi emäntä väelle *hankokuustot*, ja viimeisenä *leikkuupäivänä* keitettiin ja syötiin *sirppipuuro*, maitopuuro ohraryyneistä.

Syyskuussa oli *Mooseksenpäivä*. Siihen asti oli paraat kesän kalasaaliit saatu Ruotsin rannoilta ja ulkokrunneilta. Siitä alkaen rupesivat kalamiehet kotirannoille palajamaan.

Mikkeli, »Luovon markkinapäivä», syys- ja lokakuun rajamailla, oli kesätöitten päättymispäivä. Silloin piti riihet olla puituna, kesänannit aittoihin korjattuina. Hevoset tuotiin ulkoniityiltä kotivainioille ja saurojen ympäriltä purettiin aidat pois.

Mikkelin aattoiltana vei emäntä olkikuvon navetan takaoven taakse poikittain. Aamulla se sitten jaettiin karjalle, että se talvella paremmin tyytyisi olkiin.

Viimeinen riihipäivä, *riihinpuinnin loppiaiset*, oli myös merkkipäivä. Silloin riihi puhdistettiin, oikein kostealla vihdalla enimmät noet ja pölyt seiniltä pyyhittiin. Mutta yksi ohralyhde jätettiin puimatta, seinään vähän latvaa

roiskittiin, »lalavattiin», ja nostettiin lyhde nurkkaan riihen peräparsille. Lyhdettä nimitettiin *ämmänlyhteeksi*, ja se jätettiin riihen haltialle, *riihenämmälle* eli *riihimuorille joululyhteeksi*. Sanottiin: »siin' on riihimuorille joulueine!» — Oli myös viimeisenä rihipäivänä tapana yrittää repiä toisiltaan vaatteet, »riihiryösyt» rikki, ja »se oli koko kaplakkaa se».

Mikkeliältä alkoi *teurastusaika*, lampaat kun olivat kotonona eikä lehmiäkään enään niin kauvas laskettu. »Lahtausta» sitten riitti Kekriin ja ylikin, miten kullekin sopi. Perjantaina ei saanut lahdata, »kun se on Vapahtaja perjantaina kärsinyt». Ei myöskään maanantaina teurastusta toimitettu.

Tuohirove.

Kekriä on entisaikaan pidetty suurena ja tärkeänä juhlanä. Vieläkin muistelevat vanhojen sanoja:

»Ei aina Kekriä kestä,
eikä aina tupia pestä.
Ei aina röyky,
eikä aina möyky,
eikä aina viina pikarista läiky.»

Huoneet oli pesty, lammas lahdata ja tuoretta lihaa syöty. »Karittainen lammas olis niiden pitänyt tappaa kekripaistiksi. On uhrattu lammas ja syöty lihaa ja velli keitetty. Olisiko niin huonua mökkiä ollut, josa ei Kekrinä paistia ja lihavelliä». Entisen karjanjuhlan muistoa on vielä se, että tavataan Kekrinä ottaa kello lehmän kaulasta. Vanha sääntö määrääkin:

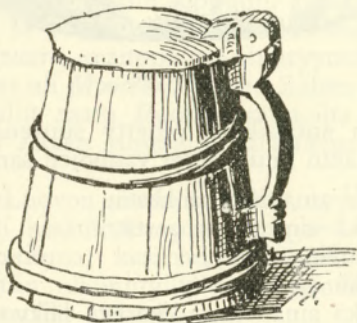
»Kekrinä nauiaan,
pääsiäissä kaulaan.»

Kekrinä nuoret myös pitivät »kekritisseja».

Kekri oli jo myöhäisen synkän syksyn juhla. Lyhyet olivat päivät jo silloin ja yöt pitkät ja pimeät, ja yhä vain yöt jatkuivat, päivät lyhenivät, tuli syksy synkemmäksi. Pisimmillään sanottiin yön olevan *Annan* päivän tienoissa. Vanhat tiesivät:

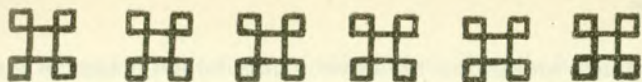
»On yötä vyörytellä
Annan päivän aikana;
Kolomasti kukko orrelta putuaa.»

Silloin ei ollut paljon muuta kuin kaksi pimeää yhdessä, vähän vain harmaata päivää välissä. Mutta silloin jo taas olikin odotettu joulun pimeitten päivien valonjuhla lähellä, jolloin taas valon valtakunta rupesi voitolle pääsemään.

Yrjänän olukannu.

Häätapoja.

Tärkeä juhlatilaisuus oli häidenvietto, jolloin kaksi nuorta liitettiin yhteen toivorikasta tulevaisuutta yhdessä taivaltamaan. Se oli ilonjuhla, tanssien ja soittaen vietettävä riemunhetki.

Tavallisesti olivat naimisiin menijät siinä 20—25 välillä ijältään, joskus harvoin oli morsian 18—19 vuotias.

Omalta Luodolta sitä useimmiten oma löydettiin, vain harvoin hairahduttiin mantereelta etsimään. Jokunen emäntä vaan on Putaalta tuotu, taikka Lumijoelta, tai Siikajoelta, Salosta, taikka Kellosta. Mutta niinpä onkin sitten aikain kuluessa saaren vähälukuinen (2,339) väestö seulottu ja sekoiteltu niin, että melkein kaikki ovat tavalla taikka toisella keskenään sukua ja suvun sukua.

Tutustuminen oli alettu leikeissä, tansseissa, työmailla ja milloin missäkin. Ja entiseen aikaan olivat myös pojat ahkeria »yöjalasa» kävijöitä, kulkivat »friijaamasa». Tytöt kun kesäisin makasivat aitoissa ja niissä entisissä »konkiluhdeissa», joissa oli kuonokin edessä, niin pojat siellä kävivät iltasin ja öisin »praakaamasa». Siinä sitten tutustuttiin ja liitot laadittiin. Laittoi poika kullalleen »kolomivanteiset kraveerilaitaiset» kultasormukset, — näet »kulta se olla pitää, ei saa muulla vihkiä kuin kullalla taikka vittarenkaalla» — pari-, kolmekymmenmarkkaiset silkkihuivit ja vielä hopeapikarit. »Varkain» muilta antoi kihlat ja tyttö ne arkkunsa kätki. Oli kyllä muuan sulhaskokelas kihlojaan antanut muiden nähden, vieläpä pitänyt »puheenkin», jotta »kuule sinä, Kaija! Min' oon tuonu sulle kihlat nyt. Mutta pane, rakkaani, rakkaus

syämes loukkoon, niinkuin nämä kihilat panet arkkus loukkoon!»

Kävi poika sitten puhemiehineen tytön »vanhuksilta» kysymässä, jotta »saako?», ja kun vanhemmat lupasivat ja saapuville kutsuttu tyttökin antoi luvan, kävi poika puhemiehen kanssa lauvantaina pappilassa kuulutuksille panettamassa. Aina ei kyllä ollut asia niin edeltäkäsin valmistettu, että olisi näin yksinkertaisesti mennyt. Olipa eräänkin kosijan pitänyt puhemiestään hoputtaa: »puhu, puhu, kylläs tiijät! En oo juoppo enkä kylänkävijä, mutta rakastaakseni aivan otan».

Ja pyhänä kuulutettiin, nostettiin nuori pari »toisesta jalasta kirkonkattoon», ja siitä ilosta oli morsiamen kotonalla illalla *kratulit*. Tuttuja kutsuttiin, viinaa tarjottiin ja tanssittiin. Toisena sunnuntaina »nostettiin toinenkin jalaka kirkonkattoon» ja illalla vietiin morsian *yrkämiehen* taloon ja siellä pidettiin *kratulatsuunit*. Taas tanssittiin ja otettiin viinaryyppyjä, ja anoppimuori antoi morsiamelle lahjaksi moniaita nauvoja villoja ja »anoppifaari» jonkun verran rahaa. Kolmantena pyhänä sitten nuoret »puottaa kolautettiin kirkon katosta alas», ja samaan »kolaukseen» yhtyivät muutamat sanankuulijatkin joko jallalla kopsauttaen tai kirjan laattiaan pudottaen.

»Oois, sin' oot nyt varesten valtakunnas, korpin valtakuntaan olet menosa», kiusoteltiin tämän jälkeen morsianta.

Alkoi siitä morsiamelle työ. Kävi hän ensin *morsianveroilla*, kerjäämässä apua naisseuralaisen, *kaasin*, kera. »Me nyt haemma tälle nuorelle morsiamelle varustusvärkkiä», pyyteli kaasi, ja sai villoja, pellavia, vaatekipenettä, kruusikuppeja, rahaa ja muuta. Sitten alkoi lahjain laittaminen sekä muutenkin miehelään menon valmistaminen. Lahjoja ei kyllä kovin tavattomasti tarvinnut laitella: anoppimuorille ja -faarille, kummallekin paita ja nenäliina, sulhasen veljille sukat ja nenäliina, »systemeille» huivi ja nenäliina. Sitten vielä papille ja papin rouvalle sukat, samoin puhemiehelle ja puhemiehen muorille. Jos oli kovin kiire, kutsui morsian naapu-

rien tyttöjä auttelemaan, yhdessä sitte iltasilla kudottiin ja ommeltiin.

Häät laitettiin, konsa jouduttiin. Sulhasen kotona ne pidettiin. Siellä olutta tehtiin, leipää leivottiin, teuras-tettiin ja kylän paras kokki kutsuttiin ruokaa laittelemaan. Laattiat pestiin, seinät puhdistettiin, katto havuttiin ja peräseinälle asetettiin suuret peilit. »Kuttujat», nuoria sukulaismiehiä, kävivät ympäri kylää sukulaisissa ja tuttavissa kutsuen: »Terveisiä — sen ja sen — isännältä ja emännältä, yrkämieheltä ja morsiamelta ja koko talonväeltä, että teettä nyt niin hyvin ja tuletta viettämään heijän kunniapäiväänsä, — silloin ja silloin — tuletta puoliselle ja sitten iltaselle.»

Häät alettiin tavallisesti perjantaina. Muutamaa päivää ennen kävi sulhanen nou-tamassa morsiamen häätaloon. Yöllä useinkin saapuivat, morsian kohta kaikkine kapistuk-sineen, *vaatearkkuineen*,¹⁾ »ma-kauksineen», lahjoineen. Vaa-tearkku sisälsi m. m. kamplotti-hameita, poomesängihameita, piikkohameita, lammasnahka-turkin, pelsin, sukkaa, vanttuuta, huiveja, paitoja, ompelu-tarpeita. Sänkyvaatteita oli verkatäkki, villaraanu, lam-masnahka»feltit», tyynyt ja rydinpää-polsterit. Aamulla jakoi morsian talonväelle ryypyt ja juusto-osat sekä heille aikomansa lahjat. Sitten kävi hän myös hää-valmistuksia hommaamaan.

Hääpäivän aattoiltana lähettelivät hyvät naapurit häätaloon voita ja maitoa.

Kyrölä soittaa »vesikesää».

¹⁾ Luvun loppukuva esittää tämmöistä, hyvin kauniiksi maalattua vaatearkkua Yrjänän talosta.

Puolissa päivin alettiin häät. Sillä aikaa kun pappia oltiin noutamassa, laittoi *hankittija* — Nuurkreenin Johanna oli ennen tavallisesti hankitsijana ja hänen sisarensa Lotta *kokkina* ¹⁾ — morsiamen valmiiksi. Omat mustat vaatteet oli morsiamella päällä, mutta muut koreudet laittoi hankitsija. Asetti päähän korean »klittermessingistä» tehdyn, tekokukilla ja vaatteilla ja neljällä mustalla »plyymillä» koristellun *päävärkin* sekä sen päälle vielä koreamman *kruunun*, jossa oli messinkilangasta »rinki» ja »kröönistä» silkistä »plajit». ²⁾ Kaulaan pantiin valkea *kraki* sekä »komioita» *helmejä*, vyölle sidottiin *sertti*, pitkä valkea pari tuumaa leveä silkkisuikale, päät taakse riippumaan. Yrkämies myös pukeusi paraimpiinsa. Istuivat sitten valmiina odotellen pappia, hääväen näkyviin eivät saaneet tulla.

Vihkimätöoli laitettiin keskelle pirttiä, joku »krenkku» pantiin laattialle ja polsteri päälle ja vielä »hyvin korea» lakana peitoksi taikka »silkkisaletti».

Kävi sitten puhemies ilmoittamassa ja yrkämies toi morsianta vihille ja takana kulki morsiamen äiti sekä puhemies. Äiti koetti pysytellä lähellä tytärtään, etteivät väliin pahat pääsisi. Vihittäessä seisoj nuoren parin vieressä kaksi tai neljä *morsianpiikaa* sekä yhtä monta *yrjäsentrenkiä*, kannattaen heidän päällään *kattona* isoa silkkihuivia. Vihillä oltaessa piti morsiamen ja sulhasen olla hyvin lähekkäin, jotteivät kirot päässeet väliin. Heti kun vihiltä oli päästy ja sulhanen morsiamen pois taluttanut, ottivat morsianpiikat ja kiireesti juoksuttivat pois vihkimäpallin laitteineen. Sitten morsian vast'edes sukkelammin oli selviytyvä »lapsen saaliista».

Vihkimistöimituksen päätyttyä tarjottiin ruokaa. Isoissa häissä oli useammat pöydät. Peräpöydän paraimmalla paikalla istui pappi ja hänen vieressään yrkämies

¹⁾ Sisarukset olivat Luodon entisen nimismiehen, Nordgrénin tyttäriä.

²⁾ Raskaana oleva morsian ei saanut panna kruunua päähänsä. Jos pani, niin hän »tervasi kirkon» ja sai maksaa »kirkon terväämisestä».

morsiamineen, sitten papinrouva. Toisella puolella pappia istui puhemies ja muut arvohenkilöt. *Eeskäyvät* kantivat pöytiin kaikenlaisia pitoruokia. Ensin oli kalapottuja, sitten keitettyä lihaa, »pöystiä» sekä »fiskuja» ja »rusinasoppaa», sitten paistilihaa, sitten kryynipuuroa ja muuta. Viimeksi annettiin »torttuja». Peräpöytäen vietiin parempia »halamoonitorttuja», mutta sivupöytiin vain »knyytytorttuja». Viinaa oli pöydällä monta pulloa. Niistä aina joka ruokalajille maistettiin. Oli pöydällä vielä lautanen, jolle, kuka tahtoi, sai panna rahaa nuorelle parille. Puulautaset olivat ennen pitopöydässäkin, tammiset »taltrikit» ja puulusikat ja puukupit. Veitsiä ja kahveleita ei ollut, veitsen sai, kuka tarvitsi, vetää tupestaan.

»Sitten alettiin lykkään fiulua». Ensin tanssittiin *hääpeli* eli *hääpolska*. »Se oli niin komia peli, ja sillä morsian otettiin laattialle.» Puhemies se ensin tanssautti morsianta, sitten yrjäntrengit, sitten vasta yrkä, sitten kuka tahansa. Tanssautti anoppifaarikin morsianta ja oikein etunenässä, innostuipa itse pappikin hääpolskan sävelistä ja jonkun kerran morsianta polskan tahdissa pyöräytteli. Tanssittiin sitten muitakin polskia: *leiposta*, *varpusta*, *vesikesää* ja *sian maatapanua*. Leiponen oli myös kaunis peli, »se pelasi niin mutkin kuin leiponen taivaalla, liritteli». Varpunen niinkään oli oikein sievä peli, ja se alettiin, jotta

»Varo sinä, varpusrukka,
ettes tulis hukkaan!»

Mutta vesikesä oli »niin pitkäsiivusta, semmosta jötkötystä, vaan tanssattiin sitä sentään, jotta rahka päästä kävi». Ja sian maatapano oli myös ikävää, »piti niin harvaan polokia tahtia». Myöhemmin opittiin tanssimaan valssejakin: *hoppavalssia* ja *oikiaa valssia*. Hoppavalssissa mentiin ympäri ja tanssittiin tasakäpälässä vastakkain kuin »kaksi kukkua, sitä vaille, jott'ei pää kattoon kolokunut». Mutta oikeaa valssia »mennä hipsutettiin varpailla niin sievästi». Tanssittiin myös *morsiusrinkiä*, johon otti osaa niin paljo kuin vain mahtui, pari paria oli aina sisässä tanssimassa. Sulhanen ja morsian olivat ensi parina.

Soittaja, *pelimanni*, pani parastaan. Isoissa häissä oli kaksikin soittajaa. Pirtin peräpuolella ne viuluaan vetivät, ja »se oli hyvä ihminen, joka vietiin pelimannien nokan eteen tanssaamaan». *Veesevältti* oli useasti soittajana, varsinkin silloin kuin hänen eukkonsa, Elsa oli hankitsijana. Taitavia soittajia olivat *Perälän* veljekset, *Kustu* ja *Matti*. Kustu oli miltei parempi soittaja, mutta Matti oli innokkaampi, veteli vielä vanhanakin. Sitten soittelivat myös *Virpin Iikka* ja *Kujalan Matti*. *Virpin Iikka*, »sehän se oli hyvä pelimanni». *Kujalan Matti* ei viitsinyt enää vanhana soitella. *Aukkaan Jaako*, kraatari, oli myös hyvä soittaja. Hän ei asunut missään, kulki ympäri kylää vain ja ompeli ja soitteli. »Kun ryyppyn sai, niin se itki, niin, niin se itki ja sitten taas nauroi ja taas itki ja kysyi, jotta pelaanko ma leiposta, vai vesikesää, vai varpusta? Sitten se soitti oikein komiasti.» Mutta *Taskis-Heikki* ei osannut pelata muuta kuin: »jakkara kaatuu, jakkara kaatuu, kaatuu, kaatuu, kaaatuu», joka oli hänen polskaansa. Ja *Nikun Juuso* myös yritteli soitella, mutta siitä tuli vain:

»Kikkeri kääää,
kikkeri, kikkeri, kääää.»

Kun pyydettiin jotakin muuta, niin tuli:

»Tinttu rintun tanttu,
pojat, ryyppy tänne!»

Kun ei sekään kelvannut, niin:

»Tenttu teenua nyt,
vieläkö parempata nyt?»

Sanottiinkin: »yksinkertaista, kuin *Nikun Juuson* peli».

Nyt ei enää Hailuodossa viululla häissä soitella. Kuolleet ovat entiset soittajat. Vain yksi mies, 50-vuotias suutari *Kyrölä*, hankään ei luotolaisia syntyisin, osaa viululla vanhoja hääsäveleitä soitella.

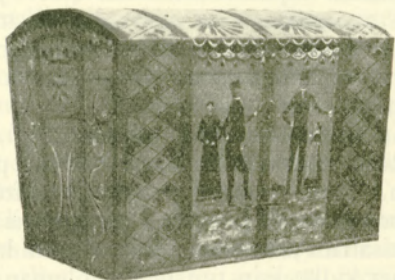
Iltapäivä kun oli tanssittu, niin illalla taas tarjottiin vieraille ruokaa ja huomispäivänä, lauantaina, vielä jatkettiin tansseja, syömisiä ja juomisia. Toisena päivänä ei morsiamella enää ollut kruunua päässä. — Kolmantena päivänä, sunnuntaina, oli *iskijäiset*. Silloinkin tanssittiin,

mutta vieraita ei ruokittu, ryypyillä vain kohdeltiin. — Iltapäivisin tuli häätaloon aina kutsumattomia vieraita, *nurkkavieraita*, »lyöpähti huone täyteen».

Siihen sitten häät ja hääilot loppuivat, sunnuntai-iltaan. Maanantai toi arkisen elämän jokapäiväisine puuhineen. Morsian jäi taloon edelleen elämään *miniänä*, kävi talon töihin: karttaamaan villoja, kehräämään, harjaamaan pellavaa, hamppua, karjaa hoitamaan. Eikä aina ollut miniän elämä hauskaa uusissa oudoissa oloissa.

»Tietäähän sen, jotta miniä on aina miniä.»

Yrjänän vaatearkku.

Peijaiset.

Vanhan kansan vainajain palveluksesta oli Luodon entisissä peijaismenoissa vielä koko joukko jätteitä.

Kuoleman lähestyessä otettiin kuolevan alta pois paremmat tilavaatteet ja pantiin sijaan kuolinvuoteeksi huonoja, mihinkään kelpaamattomia vaatteita. Kuoleman tapahtuessa vetäistiin uuninpellit auki, jotta kuolevan sielu pääsisi vapaasti liitämään ulos. Jos kuolleen silmät jäivät avoimiksi, niin seurasi pian toisia »kuolijoita» jälessä. Oikea silmä merkitsi miespuolista, vasen vaimonpuolta. »Emäntä oottaa jälkeensä, on vasen silmä auki», sanottiin.

Kutsuttiin sitten heti *pesijä* eli *hankittija*, jona tavallisesti oli joku vanhahko eukko, kalmaa pelkäämätön mökin muija. Hän kuolleen pesi ja »hankitti» arkkuun. Ennenkun pesemään ryhdyttiin, luettiin »isämeidän» ja siunaus ja veisattiin joku virsi. Sitten vasta käytiin pesemään. Monet kyllä, kun tunsivat kuoleman lähestyvän, kävivät, jos vain jaksoivat, itse saunassa peseytymässä, ettei sitten kuoleman jälkeen enää ollut suuria pesemisiä, kunhan kostealla vaatteella pyyhittiin. Samoin jo eläessä parta ajeltiin. Pesemättä ei saanut vainajaa jättää, »se piti pestä jo taivaan valtakunnan vuoksikin».

Kuolintilalta, missä ruumis pestiin, nostettiin se viereessä valmiina olevaan arkkuun — useilla vanhoilla oli tapana jo eläessä laittaa arkku valmiiksi — taikka sen puutteessa laudalle. Nostettaessa »nimeltään puhuteltiin» vainajaa, sanottiin: »Jaako — jos nimittäin oli Jaako — pannaan nyt viimeiseen vuoteeseen. Piä tykönäs kaikki,

mitä on!» Arkussa oli alla höylänlastuja ja joitakin vaatteita sekä niiden peittona valkea liina. Kuolleen päälle puettiin paita ja vanhoille äijille pantiin päähän valkea »kampriisinen» *piippa*, kuin sokeritoppa, vanhoille muoreille taas laitettiin päähän *krooka*, lakki, jonka reunat otsalta hypisteltiin laskuille, jotta muori-vainaja sen suojasta »kattoi, kuin hiiri jauhoroppeesta». Joskus pantiin vaimoille vielä jalkaan sukat. Nuorille tytöille tehtiin päähän kultapapereista ja langoista korea *kruunu* ja korea kukka pantiin rintaan ja vasempaan käteen. Pojille pantiin päähän *kranssi*, vitsanvarpuihin papereista tehty, ja papereilla koristeltu *varpusauva* oikeaan käteen ja kukka rintaan. Ruumiin peittona oli valkea *katelliina*, joka rinnan päältä laitettiin, jotta se oli kuin »natkappa». *Saippua*, jota pestäessä käytettiin, sekä *kampa*, millä päätä suittiin, pantiin tavallisesti arkkuun kuolleen mukaan. Joskus pistettiin arkkuun vielä *rahaa*, »halapoja, essmenneitä lantteja, jotta talo saisi rauhasa olla, jotta ei tultais mitään vaatimaan». Olipa entisiin aikoihin pantu mukaan *viinapullokin*. On näet hautaa kaivettaessa löydetty vanhoista haudoista arkusta täysinäisiä viinapulloja, jopa joskus eväslaukkukin.

Sitten kannettiin kuollut riiheen, tavalliseen vainajan säilytyshuoneeseen. Laattiaan, sille kohdalle, jossa kuollut oli ollut laudalla tai arkussa, lyötiin *rautanaula*, jotta ei kalma tarttuisi eikä napsetta syntyisi. Kuolinvuode *kalmavaatteineen* kannettiin ulos pellolle, samoin pesuedet ja kaikki. Siellä koko vuode olkineen, vieläpä sänkykin, jos se oli huono, poltettiin tuhaksi.¹⁾ Seuraavaavana päivänä käytiin katsomassa, »jos mitä jäläkiä näkyy tuhassa». Jos oli iso jälki, semmoinen »lopsaus», ennusti se aikuisen kuolemaa, jos pieni, niin lapsen. Sitten tuhkaa teräaseella »risteiltiin» ja hajotettiin se tuuleen. Vielä pesijä pesi ja puhdisti tuvan, kulki savuava katajanhako kädessä ympäri pirttiä ja sanoi: »vie muasas, mitä on!»

¹⁾ Eräässä talossa oli kuolleenoljet kuopattu tunkioon. Siitä talon lehmät tulivat hulluiksi.

Jos kuollut vietiin laudalla riiheen, niin se sitten kun arkku valmistui käytiin arkkuun laskemassa. Riiheen mentäessä sanottiin: »päivää, Jaako — Jaako jos oli —, me tullaan nyt panemaan viimeiseen vuoteeseen. Älä tykkää pahaa!»

Kalman tarttumista pelättiin kovin. Kuolleeseen ei uskallettu juuri koskeakaan. Eikä ruumiinpesijä saanut sattua oven vetimeen eikä mihinkään semmoiseen, josta sitten voisi muihin tarttua. Pesuastiat ja muut tarpeet tuotiin hänelle valmiiksi. Ja ruokaa pesupäivänä annettiin hänelle niin määrältä, jotta ei siitä juuri jäämään ollut. Sillä hänen jättämäänsä leipääkään eivät muut syöneet, eikä sitä uskallettu antaa eläimillekään. »Kalama tarttuu», pelättiin. Pesijäkään ei saanut kuolleeseen koskea, ennenkuin kuolinkellojen ääni kuului.

Soittajat ja haudankaivajat, neljä lähisukulaismiestä, lähtivät heti toimeensa. Heille varattiin viinaa mukaan, jotta saivat ottaa ryyppy, »siunata hauvansijan», ennenkuin alottivat. Sitten taas kun pohjaan oli päästy, juotiin »pohojaviinat». — Pesijälle myös annettiin ryyppy, ennenkuin hän toimeensa ryhtyi.

Kuttajat kulkivat viikolla, tavallisesti perjantaina, kun haudaus tapahtui sunnuntaina, jotta oli yksi »rikkomaton» päivä hautauspäivän edellä. Kutsujia oli tavallisesti kaksi, toinen kulki toisessa, toinen toisessa päässä »kylää»¹⁾ kutsumassa saattamaan »eesmennyttä vainajaa lepokammioonsa».

Sunnuntaiamuna 7—8 aikana saapuivat peijaisvieraat, ja kahvia heille tarjottiin. Ruumisarkku nostettiin riihestä ajoneuvoihin ja vedettiin pihamaalle porrasten eteen, kansi avattiin ja pantiin arkun viereen vasemmalle sivulle. Tuolit, jotka olivat olleet arkun alla riihessä, viskattiin ulos kumoon ja sanottiin: »menkää kaikki, mitä täällä on henkiä ja eläjiä, ruumiin jäläkeen!» Jos tuolit olivat huonoja, jätettiin ne sinne ajelehtimaan »täks maailmaks», eivät edes kelvanneet karjakotaan muurin alle.

¹⁾ Luotolainen tarkoittaa »kylällä» useasti koko pitäjäänsä. Esim.: Sakspäkki oli monta vuotta täsä kyläsä pappina.

Parempia jos olivat, ne kovasti piti pestä ja puhdistaa. Riihen uuniin pistettiin katajia, laskettiin savua sisään ja, kehoitettiin henkiä ja eläjiä lähtemään vainajan mukaan. Manaaminen ja savustaminen oli pesijän tehtävä. Ruumiinlauta vietiin aitan alle varvaspuiden päälle. Siihenkin eivät uskaltaneet muut kuin pesijä koskea.

Ennenkuin lähdettiin kirkkoa kohden, annettiin saattojoukolle viinaryypyt ja ruumiin hankitsija sitoi kateliinasta leikkaamansa kaistaleen, *luokkaliinan*, hevosen luokkaan, oikealle sivulle, jos vainaja oli miehenpuolinen, ja vasemmalle, jos se oli vaimonpuoli. Sitten kun oli ajettu pois pihamaalta, päästy ulos portistakin, otti hankitsija astiaan tulista tuhkaa ja hiiliä, viskeli niitä rautalapiolla pihatielle aina portille asti ja vähän siitä uloskin ja sanoi: »menkää ruumiin ja luokkaliinan mukana kaikki henget hautaan asti!» Rautalapiolla teki vielä ristejä portille ja tielle. Toiset hankitsijat tapasivat viskoa kylmää vettä puhtaalla vihdalla ristiin eteensä, kun portille kävivät, ja vielä portista tielle roiskivat, jotta »vie kaikki muasas!» Näin meneteltiin, jotta ei kuolleella »olisi ollut enempi varaa tulla takaisin». Tätä kyllä sitten joskus vainajat kävivät valittamassa, jotta »ei saa enää käyväkkää kotona, vaikka täällä on vaikea olla lentohenkenä, jota pahat henget ajelee takaa». Toiset taas, kun ei oikein osattu saattaa pois hautaan, tulivat kotiin »möykäämään», jotta tietäjän voimalla piti ajaa pois.

Kuolleen jälkeen, kun sitä hautaan lähdettiin viemään, ei saanut ikkunasta katsoa. Silmät siitä olisivat kipeytyneet.

Vainajaa vetävä hevonen kulki edellimäisenä, ja ajettiin vain »friskiä käyntiä», ei juoksua, jotta jalkasin käyvät saattajatkin pysyisivät mukana. Joskus sattui, että kuollut, joka oli ollut »enempi pahain henkein vallan alaisena», oli niin raskas, ettei hevonen jaksanut vetää. Pahat henget ja ruumiinväki tekivät raskaaksi ja estivät kulun. Silloin piti pyyhkiä hevoselta »silimät pois», kädellään pyyhkiä, siunata ja sanoa: »pois liiat henget kristityn tieltä! Tie auki taivasta myöten!»

Ruumis kannettiin haudalle *paareilla*. Arkun alla oli musta valkearistinen *parivaate* ja päällä puolipyöreä *häkki* parivaatteella peitetty sekin. *Kantajia* oli 12, läheisiä sukulaisia — ei omaisia — ja naapureita. Kanttoivat he paareja olkapäillään ja olivat »liha lihasa kiinni». Luokkaliina oli irroitettava luokasta ja vietävä arkun mukana hautaan.

Osa »höljyväkeä», naisia ja muita, palasi heti haudalta takaisin peijaisaloon, toiset menivät kirkkoon saarnaa kuulemaan ja tulivat sitten jumalanpalveluksen jälkeen. Mutta soittajat viipyivät viimeksi, heidän kun piti jäädä *hauvan peittoa* soittamaan. Haudanpeittoa soitettaessa annettiin kellon pyöriä ympärikin, piti »ylikin vettä», jotta ei kuollut kotiin tulisi.

Sitten vasta kun soittajat tulivat, tarjottiin puoliset peijaisväelle. Viinaryypyillä alettiin. Sitten saatiin tavallisia pitoruokia jälkitorttuineen. Edeskäypä, niinkuin ainakin, oli ruokia pöytään kantamassa. Pöydällä oli tyhjä lautanen, johon kerättiin vaivaisille rahaa. Sen jälkeen kävi jälkiväki syömään, ja vielä juostiin poissa olevia naapurienkin eläjiä pöydän täytteeksi kutsumassa.

Puolisen jälkeen useat peijaisvieraat lähtivät pois, mutta soittajat ja kantajat jäivät vielä illalliselle sekä läheisimmät sukulaiset seuraavaan päivään saakka.

Pesijälle annettiin palkaksi vainajan vaatteita sekä joku määrä rahaa. Peijaisissa häntä syötettiin ja juotettiin ja vielä matkalle evästettiin. Saamansa vaatteet käytti pesijä saunan löylyssä ja sitten »nosti», punnitsi ne puntarilla katsomatta, paljonko ne painoivat. Päälle pantaessa piti vielä sylkäistä. Sitten ei kalma tarttunut.

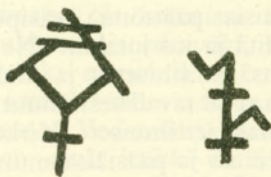
Talon vanhimmalle, isännälle tai emännälle, kun se kuoli, piti peijaisiin teurastaa lehmä, lammas ei riittänyt. Jos sen jätti tekemättä, kävi vainaja ottamassa omansa, surmasi lehmän, joskus useampiakin. Niinpä oli heitetty lehmä teurastamatta eräässä talossa, kun äijä oli kuollut. Mutta silloin rupesi talon karja kuolemaan sukupuuttoon. Oli siitä lehmä teurastettu ja viety sen pää kirkkomaalle, haudalle, jotta »syö nyt tuo!» Toi-

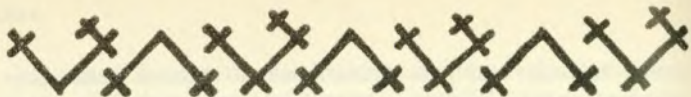
sessä talossa taas oli samanlaisessa tapauksessa sairastava lehmä vedetty navetan kynnyksen luo ja kynnyksellä hakattu kirveellä pää poikki ja pää säilytetty aitan ylilaattialla.

Kirkkotarhassa sitten lepäsivät »eesmenneet» vainajat — jotka saivat levätä. Sillä kaikki eivät saaneet levätä. Oli kerran pappi mennyt »veisata hyräten» kirkon sivu: »Autuaat levosa lepäävät ja odottavat Herran tulua». Siihen oli kirkkomaalta vastattu:

»Ne lepää, jotka levosa ovat,
ne lentää, jotka lennosa ovat!»

Järvelän ja Juntin talon puumerkit.

Haltijoista.

Jo peijaisista puhuttaessa mainittiin, että kuolleet voivat tulla kotiinsa kummittelemaan. Kuollut ei kyllä itse tule, »ei suinkaan se ruumis pääse, mutta ne on kait manolaiset, jotka tulee». Itse kullakin kuolijalla on hänen haltijansa, hyvällä on hyvät haltijat, pahalla pahat. Hyvät haltijat eivät ole liikkeellä, pahojen haltijat vain liikkuvat, ja ne ovat niitä *manolaisia* eli *männingäisiä*, jotka elävät kirkkomaalla »kuolleitten luijen joukosa». Sanotaan niitä myös *kirkonväeksi*, *joutavaksi väeksi*, *joutaviksi* ja *tyhjiksi*, ja ne ovat semmoisia pikkuisia eläviä. Niitä on kaikenlaisia: päättömiä, käsipuolia, jalkapuolia, töppösiä, rukkikäitä ja jos jotakin. Ne pitävät pikkuista puhetta keskenänsä ja sihisevät ja niiden läsnäolon voi haistaakin. Niitä eivät tavallisesti muut näe kuin erityiset »näkiäjät» ja vaivanalaiset ihmiset. Kirkossa ne jouluyönä 12 aikana »ilmineeraa» ja pääsiäisaamuna ne voivat myös kirkossa pelehtiä. Öisin ne ovat aina 12 aikaan liikkeellä, mutta jos ne muuhun aikaan liikkuvat, niin joku heti kuolee, manolaiset ovat näet lähteneet sitä noutamaan. Rauhassa pitää antaa kirkonväen olla. Hautausmaan ja kirkon ohi kulettaessa on tervehdittävä: »Hyvää iltaa Herran temppelille! Rauha eläville, lepo kuollehille!» Mutta jos ei niille anna rauhaa, voi saada ne jälkeensä. Niinpä oli muuan renki, kun oli riihelle menossa, lyönyt hautausmaan aitaan ja sanonut: »nouskaa, homenoukat, riihelle!» Ja »homenoukat» olivat nousseetkin, tulleet riiehen ja liikkuneet, jotta sihinä vain oli käynyt, ja yhdeksi pehkuksi olivat riihen panneet. Kun renki oli heitä kiroillut, olivat sanoneet: »mitäs herätit, kun et osaa laittaa pois?» Voivat ne joskus ilman syyttäkkin lähteä seu-

raamaan, ketä kulloinkin. Pitää silloin teräaseella tehdä risti jälkeensä, niin heittävät, taikka sanoa: »tphyi, eikö sull' oo rauhaa? Palaa pois! Mitä sinä mua seuraat?» Jos taas tahtoo kirkonväen »nostaa» jotakuta vaivaamaan, pitää kaivaa kirkkomaasta luita ja sanoa: »seuratkaa näitä, eläjät». Mihin sitten ne luut vie, sinne »eläjät» perässä menevät ja alkavat »möykätä». Paljon on vielä kertomuksia tämmöisistä kirkonväen möykkäämään nostamisista.

Haltijoita oli kaikkialla, maassa, metsässä, vedessä oli väkensä ja haltijansa, huoneilla ja puillakin ja kaikilla hoitajansa. Uuteen paikkaan muutettaessa asumaan, uhrattiin *maanhaltijalle* joku neula tai muuta ja sanottiin: »Terve maa, terve manto, terve maanhaltija, terve minä!» Maanhaltijan lähettämiä tauteja lienevät olleet »maahiset».

Vedenhaltija on joskus nähty vesikareilla. Liinaluodolla lähellä Sarvenkaria oli nähty se pitkissä valkeissa paidoissa, punaliiveissa ja hameissa kivellä istumassa. Vedenhaltijan joukkoa oli *vedenväki*, joka voitiin myös »nostaa päälle», taikka saatiin ilman nostamatakkia, jos esim. varastettiin jotakin veteen hukkuneelta tai säikähdettiin veteen pudotessa. Vedenväkiä oli varsin vaikea saada päältä pois, siihen eivät kaikki tietäjätäkään pystyneet.

Metsänhaltija on nähty milloin pitkänä miehenä, milloin taas naisena. Santosen metsänhaltija on nainen, tunnettu nimeltä »Fruu Vaarastiina». Entisaikaan olivat kalamiehet sen nähneet harmaissa hameissa, mustissa röijyissä, mustapohjainen valkearistinen huivi päässä. Ja oli sanottu kalamiehille metsästä: »Fruu Vaarastiina on tämän mettän haltija!» Niemen metsänhaltija on taas aivan helmipukuun puettu »Helmi-fröökynä». Sorron äijävainaa oli sen nähnyt Niemen mökin luona. Metsänhaltijan alaisia ovat *metsänneidit* ja *metsänväki*. Ne voivat myös lähettää tauteja. »Mettänneät» esim. »mettänneiti puhaltaa». Ne voivat saada ihmisiä ja karjaa »mettänpeittoon», kätkeyksi ihan niin, ett'ei elävin silmin etsimälläkään löydä, vaikka etsittävä voi olla ihan vieressä. Kätkemäänsä ne puulastuilla syöttävät, lastut kun ovat niiden ruokana. Kirkonkelloja soittamalla voidaan

metsänväki nukuttaa niin, että heittävät metsänpeittoon joutunutta suojelemasta.

Talohaltijan sanotaan asuvan portaiden kynnyksen alla; siksi ei kynnystä saa kuumalla vedellä pestä eikä muutenkaan pahoin pidellä. Voi haltija myös asustaa uunin takana. Väliin on se nähty pikkuisena »noppalakkisena» ukkona, väliin taas vähäisenä turkkipäällisenä akkana. Se, joka ensin sytyttää tulen vasta tehtyyn uuniin, tulee sen huoneen haltijaksi. Talohaltija ei ole paha haltija, jos ei sitä pahasti kohdella. Se hoitaa tulta ja huolehtii sen palamisesta. On kaunis kertomus haltijan menettelystä pakolaisia kohtaan ison vihan aikana. Olivat ihmiset paossa eräässä Ojakylän talossa — vaiko Pakopirtin rotkossa — ja väsyneinä kaikki nukkuivat yöllä. Tuli, kallis tuli, oli aivan sammumaisillaan liesirupussa. Silloin haltija tuli ja herätti nukkuvan hoitajan: »voi, nouskaa ylös, tuli sammuu!»

Saunanhaltija on samoin nähty pikku ämmänä, turkkipäällisenä. Semmoinen haltija oli esim. Vesan kalasaunassa Takarannalla ennen ollut. Aina kun menee yöksi outoon kalasaunaan tai muuhun saunaan taikka riiheenkin, on kysyttävä lupaa haltijalta. »Minä pyyvän huoneenhaltijalta levähyksen sijaa», on sanottava, sitten saa rauhassa levätä.

Kirkonhaltijaksi, vanhimmaksi kirkonväen joukossa, tulee se, joka on ensin haudattu kirkkomaahan, ja kello-tapulin haltijaksi se, kelle ensiksi on kelloilla soitettu. Hailuodon kirkkomaahan on ensiksi haudattu Lauri-niminen mies; siksi kirkon nimi on Lauri ja Lauri on kirkonhaltija ja Laurin kuva on ennen kirkossa ollut veistettynäkin, semmoinen iso puinen miehenkuva, kirja kainalossa. Kelloilla on ensin soitettu Kaijalle ja tapulin nimi on Kaija.

Puuta piti luotolainen äyllisenä, tuntevana oliona. Kun aijottiin esim. kiskoja tuohtua, hiveltiin koivun runkoa ja saneltiin: »Anna mulle ketes,
piä itte ihos!»

Tietäjiä.

Useita tietäjämiehiä on vielä vanhojen muistonkin] aikana Luodossae länyt, monet niistä varsin taitavia ja mahtavia. Mutta vanhaan, vanhaan aikaan oli ollut vielä mahtavampiakin, taitavampiakin. Vaan nepä ne vanhan kansan vanhat tietomiehet ja velhot olivat käyneetkin oppinsa saamassa aina Lapissa, kotalappalaisten luona, semmoisten, jotka olivat maanneet »lovesa»¹⁾ ja olivat osanneet lentääkkin ja tehdä vaikka mitä. Kovasti olivat lapinnoidat koetelleet oppilastaan: tulella makauttaneet, käärmettä syöttäneet ja kaikenlaisilla pelotuksilla hirvitelleet. Lopuksi olivat oppilaansa kanssa lentää kaahanneet ilman halki, miten vain oppilas halunnut: »vareksen lennon lailla tai meton lennon lailla taikka niinkun ajatus». Mutta mahtavina tietäjinä olivat opin kävijät sitten tulleetkin takaisin, viisaampina kuin muut kotipuolen tietomiehet. Olivat parantaneet, vaikka mitä tauteja, lähettäneet kipuja, matoja, metsänpetoja ja väkeä nostaneet sekä sinkautelleet kamalia nuoliansa, milloin varkaan kimppuun, milloin kostoksi jotakuta henkilöä vaivaamaan.²⁾

Otsakuva: Hailuotolaisia puumerkkejä (keskellä Sipon merkki, muut Hentun).

¹⁾ »Lovesa»-olemisesta tiesi Luodon ukko: Noita ensin loih-tee sen näkymättömän hengen apulaisekseen. Se panee nukuksiin se noita, unnuksissa se on kun se kulkee, peninkulma-määriä kerrassaan kulkeneet. Niin ne on lovesa lentäneet auttamaan, kuka vain on pyytänyt.

²⁾ Noidannuoli on kirkkaan kuparin värinen ja kuin miehen peukalo. »Se tuli ve'en päällystää ja kivikkoa niin että tiivot kävi ja halot nakkeli menemään kerrassaan.» — Toiset taas tietävät, jotta noidannuoli kulkee tuulispäässä »semmosta houskataa», jotta on paras poiketa syrjään sen tieltä.

Vaan olivat ne viimeaikojenkin kotona oppineet tietäjät — sanottiin heitä myös myrrysmiehiksi ja loihtijoiksi, joskus velhoiksi, noidiksi, jopa puoskijoiksi ja poppamiehiksi — aina jotakin osanneet, yksi yhtä, toinen toista, kuka enemmän, kuka vähemmän. Muutamat heistä olivat jo syntymästään saakka aijotut tietäjiksi: olivat hammas suussa tulleet maailmaan. Ja oli heillä taikapussissaan ollut kaikenlaisia voimallisia välikappaleita: kuivattua päästäistä ja pääskysen poikaa, tuulenpesää, kitkanpuuta, puunliikaa, siankärsää, puhumattakaan semmoisista voimavälineistä kuin ovat madonpää, -kedet ja -rasvat. Vahvimmat tietäjät olivat madonlihaa, »kankaan kapahaukia», nauttineetkin luontoaan nostaakseen. Olipa sanottu joillakuilla tietäjillä olleen *musta raamattukin*, »jota tohtorit ja papitkin lukee». Siinä kuului olleen kaikki asiat, joita myrrysmiehet tarvitsivat tietää. Mutta kirja oli salassa säilytettävä, sillä se oli kielletty »kristinuskon tähän, kun Lutheeruksen oppi tuli». Taitoaan eivät kernaasti muille opettaneet. Jos jonkun voimalluvun joskus opettivat, tapahtui se saunanlavoilla. Istuttiin kahdenkesken lavoilla pitäen hampaissa punaista lankaa, toinen toisesta, toinen toisesta päästä. Siinä sitten tietäjä oppiaan saneli.

Vanhimpia nykyisten vanhojen muistamia tietäjiä oli *Raskin Sipo*, »Sippalais-äijä», isokokoinen Ojakylän ukko, kuollut jo noin 70—80 vuotta takaperin vanhana vaarina. Muistelevat äijän olleen entisiä sotamiehiä. Hän oli ollut taitava tietäjä, parantanut »vaikka mitä». Lukotkin oli ilman avainta auki räväyttänyt. Olikin ollut tapana sanoa: »kun tuo Sippalais-äijä kuolee, kuka ne pikku tauvit sitten puoskii». Isältään oli äijä tietäjätaitonsa perinyt. Yksinään oli hän elänyt pikku mökissä, »lakeispiritissä» Kaupin talon luona, lehmä ja koira ollut kotieläiminä. Joskus oli vaari ollut kotoa viikonkin poissa ja siksi ajaksi vain laittanut lehmälleen vesisaavin eteen sekä ison ko'on heiniä, jotta ei nälkään olisi kuollut. Koiraansa oli äijä kerran jouluna ruokkinut niin vahvasti, että se oli hnellennut. Vanhoilla päivillään oli vaari elänyt kyläläisten armopaloilla.

Samanaikainen vanhan kansan tietäjä oli ollut *Haara-Pekka* eli »Haara-vainaja». Kujalan nurkalla, Rautiolla oli hänellä ollut pikkuinen »uunipirtti», peltotilkku ympärillä. Pienoinen, hoikka, mustanvihakka, köykkyrä miehenruhjo oli Pekka ollut, harvasanainen, myrrysluontoinen miehekseen, jolle »henget ja veri kuuliaiset oli». Kulkiessaan oli äijä aina vähän mutissut loihutujaan. Puusahralla oli hän peltoaan kynnellyt, ja kun sahra oli kulunut loppuun, oli jättänyt peltonsa ketoon. ¹⁾ »Tietäjäimisellä» oli äijä hankkinut lisätuloja sekä pyytänyt Salmesta kaloja. Saunassa oli Pekka parannellut sairaitaan, lyönyt löylyä, kylvetellyt ja lukenut loihutujaan. Veren oli hän saanut pysähtymään, vaikka olisi jalka ollut poikki taikka käsi. Oli vain sylkäissyt kolmasti ja tuikeasti manannut:

»Seiso sinä, veri, niinkuin seinä,
niinkuin Pileamin aasi!
Vaikko oot siitä,
josa korppi korvettiin,
musta lintu murhattiin
ja pahat peot parjattiin!»

Sen päälle kun vielä oli sylkäissyt, niin veri paikalla pysähtynyt, vaikka vasta suihkuna päin silmiä »triiskannut». Kirkonväki oli ollut Pekan vallassa, mieltänsä myöten hän oli saanut sen nousemaan ja poistumaan. Samoin metsän- ja vedenväen.

Pekan emäntä, »Raution muori», oli ollut iso muori, pelkäämätön ruumisten pesijä, johon ei konsana kalma tarttunut. Hätätilassa, milloin ei Pekka sattunut kotona olemaan, oli muori auttanut avun hakijoita, etsinyt Pekan taikapussin ja »loihtenut». — Kerran pyhänä »kirkon-aikana», kun muori oli uunin edessä lihavelliä keittää tuhraillut, oli itse vihtahousu tullut sisään, kysynyt: »misä Pekka on?» Muori, joka oli tuntenut tulijan, kun sillä ollut toinen jalka kuin hevosenkavio, vaikka muuten

¹⁾ Haara-Pekka lienee ollut viimeinen puusahralla kyntäjä Hailuodossa.

oli ollutkin ihmisen haamun näköinen, joskin »ryökäleenlainen», oli tiuskaissut: »et Pekkaa saa, Pekka on Herran temppelesä!» Ja vihtahousu oli mennyt keinoonsa.

Vanhana oli Haara-Pekka tullut umpisokeaksi. Sokeana oli hän kulkenut »jalan tarkalla» ulkonakin ja keppiä yhtenään heiluttanut edessään puolelta toiselle. Hän oli siten ajanut »piruja» pois ympäriltään. Oli näet saanut kirkonväen päälleen, kun oli mennyt suurempiin töihin, kuin mitä oli kyennyt vastaamaan. Mutta ei ollut Pe-kalla enää voimaa saada niitä pois.

Kolmas tiejäjä oli *Nilkku-suutari*, Taskinen nimeltään, joka mistä lie Kellosta tullut, taitava rukkien sorvaaja ja hyvä suutari, eleli mökissä Askerin luona ja kuoli noin 50 vuotta takaperin 70-vuotisena ukkona. Kooltaan oli Nilkku-suutari iso, laihankälppä mies, joka keppi kädessä kulkia nilkutti, ja »ämmä sillä oli pikkuinen kuin kottarainen». Ihmisiä ja eläimiä äijä paranteli, käytiin äijän luona apua hakemassa, ja vietiin häntä taloihinkin apua antamaan. Metsän ja kedon kasveista oli hän keittänyt lääkettä rautakattilassa rautakepillä hämmennellen. Erääseen lääkkeeseen oli hän käyttänyt yhdeksänlaista ainetta: muurahaismätästä, männynkerkkiä, kuusenkerkkiä ja -käpyjä, kanervia, kuolleenkouria, vaivasenvarpuja, pihlajan-, koivun- ja lepänlehtiä. Sakeaksi, väkevänhajuiseksi velliksi oli äijä sen keittänyt, sillä sairaan päätä saunassa valellut, siihen vihtaa kastanut, kylvettänyt sairasta, purrut hammasta, karjahdellut ja loihtinut:

»Maanuuhi, mettänneiti,
kukas sinun on tähän käsenyt
ristittyä rikkoon, kastettua kalvaan?

Mene Hiisi helevettihin,
Paha mailles pakene!

Jos oot maasta tahi merestä tahi mettästä,
ota Hiijestä hyvä hevonen,
helevetistä valittu varsa,
aja sillä yli yheksän meren,
yli puolen kymmenettä
yli vuorten, tunturien!

Mene Lapin laajahan kylähän,
kolomikantahan kovahan,
tunturien korkeimmalle kukkulalle!
Siell' on muutkin murhamiehet,
ikuiset pahantekijät.
Mene sinne merenhauvin hartioille,
vaalaan hartiolle,
sill' on leveä niska,
paljon lihanpintaa, rasvaa!
Siell' on hyvät vuotehet,
lempeät leposijasi,
siell' on hyvä ollakses,
ja kaunis kaikhellakses.»

Rämeen Matti, joka eli »Rämeen tolopasa» maantien vieressä, *Kaupin* talon luona, oli tietäjä hänkin, kuollut nelisenkymmentä vuotta takaperin ikämiehenä. Äijä oli ollut »Puttailta» syntyisin, taitava muurari, lujien uunien tekijä. Hyvänlainen myrrysukko oli *Mattikin* ollut, kykkyräniskainen pienoinen ukko. Hän paranteli etupäässä eläimiä, mutta myös ihmistenkin vikoja kylvetteli. Saunanlöylyssä kun kylvetteli, niin kirveen asetti saunankiukaalle löylyä lyötäessä. »Kuhluloihin» ajettuneen hevosen oli *Matti* kerran talvella parantanut nuorilla pajunvesoilla ja kylmällä vedellä hautomalla.

Nuorempia tietäjiä oli *Pikku-Kauppi*, jota myös sanottiin *Kaupin ukoksi* ja *Vanhaksi Kaupiksi*. Hän asui mökissä Vätelän luona, eellen etupäässä kalanpyynnillä. Oli hiljainen, siivo »lukumies, enempi pyhyttä rakastava». Taitoaan ei hän koskaan käyttänyt pahan tekemiseen, eikä mielellään ryhtynyt hyväänkään apuaan antamaan. Piti näet sitä vähän »epäjumalanpalveluksena ja synnintekona». Kertoi muuan ukko poikasena pyytäneensä *Kauppi*a opettamaan hänelle taitoaan, mutta *Kauppi* sanonut: »vooi, poika, et sinä semmosia tarvitte, enkä niit' ois tarvinnut minäkään. Mutta mihinkäpästä tästä menee enää.» Kaikki toimensa ja parantamisensa oli *Kauppi* tehnyt »Jumalan sanan kautta», ja »se teki

niistä rukouksen». Varkaan oli hän pannut tuomaan tavaran takaisin, kylvettänyt painajaisista, parantanut tauteja, joita eivät kaupungin lääkärit voineet parantaa, päästänyt lehmiä metsänpeitosta. Paljon oli hänelle tuotu »siukkoja».

Mutta kirkkoherra ei pitänyt Kauppi-ukon tietäjäimisestä. Jopa kerran hänelle kinkereillä antoi ankarat nuhteet »puoskaroimisistaan». Eihän Kauppi, kun kuunteli vain. Mutta sitten tapahtui, että kirkkoherran pikku lapsi tuli kipeäksi, sai painajaisen ja huusi yötä päivää. Ei saatu apua lääkäreiltä, ei mistään. Jo ehdotti palvelija ja rouvakin, että kutsuttaisiin Kauppi. Ei kirkkoherra antanut. Vaan viimein, kun ei apua mistään ollut, rouva pani kutsumaan, mutta Kauppi sanoi: »en lähe, jos ei kirkkoherra tiiä». Sanottiin kirkkoherralle, ja taas Kauppiä kutsumaan. »En lähe, jos ei kirkkoherra kutsu», sanoi Kauppi taas. Täytyi mennä sanomaan, jotta kirkkoherrakin kutsuu. »En lähe, jos ei ole viinaa.» Sitäkin täytyi viedä. No, sitten Kauppi viimein meni — yöllä, vietiin kamariin, jossa lapsi kehossa makasi ja huusi. Kauppi ei muuta, kun meni lapsen luo, katsoi häneen ja huippasi nenäliinallaan ja meni pois. Ja siitä hetkestä läksi painajainen lapsesta.

Vanhana miehenä kuoli Pikku-Kauppi Töyrän talon saunaan. Oli yksinään muiden jälkeen mennyt kylpemään, ja aamulla kuolleena saunan lavolta löydettiin. Sinne oli äijä väsähtänyt. Siitä on jo noin 30 vuotta.

Samanaikainen tietäjä kuin Kauppi oli *Ilves-Heikkikin*, puuastiain veistäjä ja piiskurinviran toimittaja, sekä kylän jyrkein sahuri, kun tukkeja »krenkuilla» laudoiksi ja lankuiksi sahattiin. Kanto-Jaakon kanssa olivat 50—60 vuotta takaperin Luodon ainoat sahurit. Vaikka olivat jo vanhoja, eivät nuoremmat niiden rinnalle kyenneet. Pienoinen, mutta jäntevä ja hartiakas mies oli Heikki ja »raakaluontonen» (pelkäämätön) sekä »sopusa mies, mutta arsti ja kirkas, kun vähänkin niin meni». Rantsilasta oli Heikki kotoisin, tuli rengiksi Luotoon ja pääsi suuren

talon vävyksi.¹⁾ Jo perintönä hänellä ehkä oli taikamahti, jota sitten vielä lisäsi, kun parina kesänä kävi työmiehenä Lapissa, aina Inarin ja Utsjoen kotalappalaisten luona.

Kaikenlaisia taikoja teki Heikki. Hän kylvetteli taikavastallaan painajaisista, kohtauksista, poisti monet tartunnat ja syötökset sekä »maan vihastumiset», paransi hampaan pakotukset, madon panemat ja monet muut viat ihmisistä ja eläimistä. Mutta jos hän keneen »tuskausi», tapatti hän taudilla sen karjaa taikka nosti madon hänen päälleen taikka lähetti kirkonväkeä tai metsän- tai vedenväkeä häntä vaivamaan taikka painajaisella ahdisteli. Kerran oli Heikki suuttunut pappiin, kun se suorittamattomista päivätoista oli lähettänyt nimismiehen hänen luokseen. Heikki manannut: »se vie kuoleeki hevonen ainaki!» Parin päivän perästä hevonen tullutkin raivoon, hypinyt, potkinut ja viimein siihen paikkaan kuollut.

Rämeen Matin kanssa oli Ilves-Heikki kerran metsänväkeä nostattanut erään rahojen varkaan päälle. Metsässä olivat petäjänkannon pihlajaisella, koivuisella ja pajuisella vanteella vyöttäneet ja ne vanteet koivukiiloilla lujittaneet. Sitten kerran päivässä olivat käyneet kiiloja tiukkaamassa, ja olipas viimein jo »väki» rahojen kätäjän lennättänyt sängystä laattialle.

Pertaan muori tekee venymälankaa.

¹⁾ Tytön veljet kyllä olivat olleet naimista vastaan, jotta »mitä sinä manterelaisesta otat?» Mutta äiti sanonut: »Ota pois, Kaisu, kun vain saat: suutari, kraatari, muurari, maalari ja muuten hyvälaatunen».

Vähempiä tietäjiä oli ollut *Paakko-Teemu*, kylvettelijä ja tautien pesijä. Teemu oli ollut sukkelasanainen mies, jolla mökissään oli »uusi puoli» ja »vanha puoli» eli turpasmökki ja hirsiröttelö. Pirtin porstuan »lukkona» oli Teemulla ollut ampiaispesä. Siivosti kulkevalle vieraalle eivät ampiaiset olleet vihasia, mutta jos ei siivosti kulkenut, olivat ne pian kimppuun käyneet.

Sitten oli ollut *Muuvini-Tiina*, joka oli osannut matojakin nostattaa, *Varvarin Liisa*, joka siankärsällä oli »maahisia painellut», »röhelennäisiä» pessayt, paiseita parannellut ja lehmiä metsänpeittoon laitellut, sekä *Pertaan muori*, joka vieläkin elää ja venymälankoja kolmivärisestä villalangasta solmielee yhdeksiin solmuihin yhdellä vetämällä.

Mutta melkein jokainen ihminen sitä osasi tarpeen tullen aina vähäisen loihdia ja taikoja tehdä, noin kotitarpeiksi. Metsään lähtiessä sanottiin:

»Peitä maa matos,
penner pienet rikkas!»

Sitten ei mato näyttäytynyt. Jos tämä unehtui sanomatta ja mato nähtiin, »hävästiin» se niin, jotta sen täytyi pysähtyä:

»Seiso sinä, helevetin hevonen,
tuli eesä, toinen takana!»

Ampiainen ei pistänyt, kun sanottiin:

»Pistä piikkis pihhaan,
älä ihmisen lihhaan!»

Kuolleita raatoja, luita t. m. s. katseltaessa ja käsiteltäessä piti poistaa kalma:

»Tphyi, kalama, tartu puihin ja kiviin,
älä minnuun!»

Kun »pahasilimäinen», pelättävä ihminen kävi talossa, niin viskattiin hänen jälkeensä tulista tuhkaa ja sanottiin:

»Pahas eellä, hyväs jälisä,
käy itte keskivälisä!»

Sitten vedettiin vielä risti ikkunain ja ovien eteen.

Jos maitoa annettiin vieraalle, pantiin siihen pikku tilkkanen vettä taikka kipene suolaa, ettei karjanonni menisi mukana. »Ei veljellekään maitoa ilman ve'ttä annettu.»

Tuhkaa kun otettiin liedestä pois, pantiin astiasta sitä jälleen vähän takaisin lieteen, jotta oli alku uudelle tuhkalle.

Jos tapasi jonkun jotakin varastamasta ja karjaisi:

»Työnsä työlle yllyttäköön,
enemmän yöllä kun päivällä!»

täytyi sen henkilön aina varastaa.

Vasta poikineelle lehmälle ensimmäistä heinävihkoa antaessaan sanoi emäntä:

»Syö suen suulla,
haukkaa karhun hampahilla,
pure Lemmon leukaluilla!
Jos sinä hyvin syöt,
niin minä paremmin annan!»

Toisillekin lehmille antoi emäntä samalla kertaa heinä-
tukon »varpaisiksi» ja sanoi sille lehmälle, joka oli ensiksi
poikiva: »sun vuoros nyt!»

Muutammat emännät osasivat *Paran* synnyttää. Jos-
sakin yksinäisessä huoneessa, esim. saunassa, he kaikessa
salaisuudessa värttänestä, keträvarresta, puurohärkki-
mestä ja kapaloxyöstä sen pohtimessa soudatellen syn-
nyttivät, sanellen:

»Synny Para, synny Para,
ei ole ketään näkemäsä, ei kuulemasa,
saat puolen hengestäni ja sielustani!»

Siitä Para syntyi, harakan näköiseksi linnuksi muodostui
ja kysyi: »mitä mä kannan?» — »Kanna voita ja fiilin
päällistä!» emäntä käski. Pirtissä uunin alla sitten Para
piti asuntoa, emäntä sitä sinne ruokki, ja Para kantoi pal-
kaksi emännälle voita ja kirnuun kermaa. Ja talo rikastui.
Mutta paholaisella oli sitten puoli emännän sielua val-
lassaan.

Samoin taas isännät voivat »synnyttää» *Tontun*, joka toisien pelloilta, peninkulmienkin päästä voi kantaa kuhilaita isäntänsä riiheen. Tontulle laittoi isäntä riiheen »hyvät evvää». Niitä se yöllä sitten söi, kun oli kuormineen saapunut, kuljettuaan joskus aina »yheksän peninkulmaa ja yheksän myttyä seljäsä».

Pertaan muori siunaa venymälankaa.

Nikun Anna-Kreetta hieroo Piekkalan Maijastiinaa.

Kansan lääkintätaito.

Eipä ennen sairastettaessa kaupungin tohtoreita kaivattu. Oman saaren tietäjät ne monet taudit parantelivat, omat kotoiset konstit kyllä useasti auttoivat, omilla kotoisilla lääkkeillä, neuvoilla ja tiedoilla tultiin toimeen. Ja elettiin vain kyllä ennenkin, jopa vanhoiksi elettiinkin. Eikä niin usein sairastettu, kuin nyt.

Veren juoksu, haavan sattuessa, tyrehytettiin sanalla.¹⁾ Mutta jos ei paikalle sattunut pätevää sulkijaa, painettiin haavaa hopearahalla taikka tukettiin sitä »nurmennutturalla» eli »ämmäntussulla» tai taulalla. Haavaa sitten parannettiin poltetulla alunalla, viinalla, suolattomalla ropalla, tupakinlehdillä. Toiset keittivät ihrasta, pihkasta ja virtsasta »ploosterin» haavalle, toiset keittivät lääkettä »suvikuntasista» vesoista. Muutamat käyttivät palsamenrungosta liuvotettua lääkettä, ja niityllä otettiin heinäsiirikka kiinni ja annettiin sen suustaan tirskauttaa

¹⁾ Kso Haara-Pekasta edell. luvussa.

haavaan ruskeaa nestettään. Haavallisena kylpemään mentäessä loihdittiin:

»Löyly kulta, lämmin kulta,
tule haavoihini hauteheksi,
kipiöihini paranteheksi!»

Loukkaus, mikä oli tullut esim. peukaloon, jotta oli mustanpuhuva, parannettiin »loukkausviinalla», jota tietäjät loihtien tekivät. Kun oli viinalla voideltu, pantiin vielä siihen ihraa ja karvaisella lampaannahalla käärittiin. Jos loukkaus oli puun satuttama, niin piti siitä ottaa pois »puun vihat»: paineltiin kylmässä vedessä kastelluilla lastuilla ja loihdittiin.

Ajos oli alussa punainen, »mutta siihen tuli pian pään paikka». Sitä paineltiin kolme kertaa raudalla, esim. semmoisella avaimella, jonka tekijää ei tiedetty, ja sanottiin:

»Tphyi, jos sinä kasvat,
niin kasva Turun tuomiokirkon kokoiseksi,
jos et kasva, niin painu maahan!»

Paletuneesta otettiin ensin pois »kylymän vihat», sitten keitettiin männynpihkasta ja virtsasta voide ja hakattiin ohut tuohi tai petäjänkuorilevy puukon käreällä »sen tuhannen seulaksi», siihen siveltiin voidetta ja pantiin paletuneelle.

Palaneesta ottivat loihtijat »tulenvihat» pois ja voitelivat sitä sorkkarasvalla, jota oli eläinten sorkista uunissa »räyvytetty». Käytettiin myös kermaa ja sokeria sekä »liintöljyä».

Kengänhieromaan pyyhittiin tervaa ja paistettiin »valakiapaisteella» ja pantiin paperia päälle. Poltettiin myös kenkäräjä ja sitä tuhkaa tervaan tuhrittiin.

Klihtuunit, känsät jaloissa, tervattiin ja tulen loisteessa kuumennettiin.

Madon panemaan käytettiin väkevää portaanpäämultaa, johon monasti vettä oli heitetty. Pantiin myös pahkakuppiin kuparia, hopeaa ja suoloja veteen ja kierrettiin ja pestiin kipeää kohtaa.

Maahisia oli lento- ja tulimaahinen. Lentomaahinen tarttui niittymaiden ruostevesistä jalkoihin ja nousi yleemmäksikin. »Sitä oli ylönsä paljon seurakunnan keskuvesä». Siihen käytettiin tervaa ja pikiöljyä sekä poroa ja hoideltiin tulen paisteessa. Voideltiin myös ammoniakilla, tärpätillä ja piiköljyllä. Tulimaahinen tarttui liedestä useasti lapsiin, mutta voi esiintyä myös aikuisissakin. Sitä pestiin vedellä ja vesi vietiin yhdeksän varaseipään juureen. Paineltiin myös turpailla, joita varaseipäiden juurista veitsellä leikattiin, ja taas pantiin paikoilleen. Jotkut painelivat siänkärsällä.

Ruusuksi sanottiin sitä, kun »tulimaahinen ampui pään puoleen». Siihen tehtiin lääke, jossa oli yhdeksänlaista ainetta: roppavoita, tulikiveä, nasinanmarjoja, katajanmarjoja, tupakkia, ruutia, alunaa, merihiiltä eli »vahingonvalakian hiiltä» ja tervaa. Pestiin sitä myös »ruusuve'ellä», jota oli laskettu 9 kertaa saunankiukaan läpi ja pantiin päälle »ruusutukko», jossa oli hamppua, tervaa, liitua ja tiilikivenjauhoa 9 kertaisesti.

Koi oli joskus sormea syömässä. Silloin tehtiin »kointukko» eläimen emätinkalvosta tai rakosta ja sen sisään pantiin viinaa ja nasinanmarjoja. Jotkut pistivät koisormensa kiehuvaan veteen. »Piti rohki tupata».

Syyhy voi tarttua toisesta ihmisestä, taikka metsästä ja useasti myös saunasta, jos ei oltu varoillaan. Pitikin, kun vieraaseen saunaan meni kylpemään, ottaa 3 vihdan lehteä lavoilta ja viskata laattiaan ja vetää risti istumakohdalleen. Toiset vielä sykkäsivät lavolle ja sanoivat:

»Tphyi, pois p—a altani, istun päälles!»

Syyhyyn keitettiin voidetta »lehemänkengäsä», kynnessä, 9:stä aineesta: roppavoita, ruutia, lampaan papanoita, katajanmarjoja, tulikiveä, veneenvoidetta¹⁾, tupakkaa, alunaa ja viinaa. Sanottiinkin: »yhdeksänlaista kuin syyhyynvoiteesa». Saunanlöylyssä sitten syyhyä voideltiin.

Rohtumia voideltiin sorkkarasvalla sekä kermalla. Tulesta tulleita rohtumia, »tulirakkoja», paineltiin tuhalla.

¹⁾ Tervaa ei saanut sanoa tervaksi, vaan veneenvoiteeksi.

Otettiin kolme kertaa liedestä tuhkaa, joka kerta eri kohdasta, ja kastettiin veteen, painettiin rohtunutta ja pantiin tuhka paikoilleen. Kastettiin myös uuninluuta, kun uunia päästiin luutimasta, vesiastiaan ja sillä vedellä rohtunutta vaeltiin kolme kertaa, välillä aina ilmaa kaapaisten sanottiin:

»Jos sin' oot tuulesta,
mene tuuleen!»

Sitten: »Jos sin' oot ve'estä,
mene vetteen!»

ja: »Jos sin' oot maasta,
mene maahan!»

Savipuolia parannettiin siten, että neulankärellä vetäistiin siihen »viisloppinen» yhdellä vetämällä, ja viimeisestä sorkasta vedettiin pitkin ruumista alas saakka ja neula heitettiin menemään.

Plaattoja eli *överfläkkejä*, kesakoita, pestiin sammakonkudulla.

Syyvät ajettiin pois näin: tehtiin kolmesta lastusta, lepän-, koivun- ja haavanlastusta tuli ja siinä visapääpuukkoa lämmitettiin. Pestiin kolmasti syyliä vedellä ja sanottiin:

»Jos sin' oot maasta,
niin mene maahan!

Jos oot ve'estä,
mene veteen!

Jos oot kuumasta ve'estä,
mene tuohon nuotioon!»

Sitten pantiin roppavoita päälle ja sillä kuumennetulla puukolla hangattiin. Sitten taas pestiin ja voideltiin, tehtiin se kolme kertaa.

Liika oli ihon värinen kuhlu, joka liikkui nahan alla silmälaudoissa tai muuallakin ihossa. Sitä paineltiin visapäällä puukolla taikka puun kylestä leikatulla mallukalla, »puunliialla». Puunliikaa lämmitettiin ja sillä hierottiin kuun 3:na ensimmäisenä torstaina.

Kissannäppyä eli näärännäppyä, mikä oli silmäluomeen tullut, pyyhittiin kissanhännän nokalla, johon oli sylkäisty.

Rikka jos meni silmään, otettiin pois nuolemalla, taikka oltiin hengittämättä, puristettiin toisella kädellä nenästä, toisella kohotettiin silmälautaa, jolloin rikka tuli itsestään pois.

SiiKANEN jos menee silmään riihellä, niin syöpi se itsensä sisään ja tulee jostakin toisesta paikasta pois.

Silmäpaskoon käytettiin »tissimaitua». Sitä piti saada semmoiselta ihmiseltä, joka oli tehnyt jalkalapsen.

Hammasta kaiveltiin, jos sitä pakotti, »pyhän puun lastulla», jota saatiin ostaa apteekista. Tehtiin myös »hammassuoloja». Saunankiukaan päällä kahta kiveä kourasta kouraan vaihdeltiin ja niitä sitten lavoilla suolain päällä hiottiin vastakkain ja suoloja pantiin hampaankoloon.

Kynsien juuriin tulee »lihapistoja», jos pyhänä leikkelee kynsiänsä. Leikatut kynsien palaset on pilkottava hie-noiksi ja heitettävä uuniin, ett'ei piru saisi niistä tehdä venettä.

Hiveltyminen voi tapahtua kalvosessa tai nilkassa. Sitä hieroskeltiin ja sitaistiin siihen »venymälanka». Venymälankaan tarvittiin kolme eriväristä »hikilangan»¹⁾ palasta, johon samalla vetämällä tehtiin 9 solmua. Tekijä istui sitä tehdessään kynnyksellä — voi istua vain tuollillakin — vielä parempi, jos semmoisella kynnyksellä, jonka ylitse oli vainajaa viety, ja selkensä takana teki solmut. Pertaan muori vielä luki luvut ja siunasi langat polvillaan uunin edessä²⁾. Muori loihti:

»Hiukahtu se Jeesuksella hevosen jalaka
sivulla sen sinisen sillan,
pääsä portaan punasen.

Tuli kolome kunniallista vaimoa:
Suoni-Liisa, Suurus-Marketta
ja Rakennus-Valapuri-vainaja.»

Myös niisiä tai vanhaa verkkoa, missä oli solmuja, käytettiin venymälankana.

¹⁾ Pesemätöntä villalankaa.

²⁾ Ks.: Edell. luvun loppukuvaa. —

Kohtaus oli, »kun tuli oikein vilu ja tärisytti ja haukotutti ja teki pään kipiäksi ja venytytti ja kaskotutti». Pantiin laattiaan selälleen ja piekalla ¹⁾ mitattiin ristiin oikean käden sormista vasemman jalan varpaisiin ja sitten päin vastoin. Kumpi puoli oli lyhyempi, sitä venytettiin, ja taas mitattiin. Kolme kertaa piti mitata.

Pistos kun oli, niin siihen tehtiin »pistosvettä» siten, että vettä kaadettiin 9 kertaa läpitse jostakin reijästä, esim. jakkaran istuimen läpitse, ja juotiin sitä vettä.

Reväsin saattoi hartiat kipeiksi sekä sydänelälan araksi. Siihen tekivät tietäjät »reväsinviinaa».

Rouhaus oli selässä ja siihen tarvittiin madonnahka, joka pantiin airokkaan nahan sisään ja sidottiin paljaalle iholle vyötäisille.

Pöhötys jos sattui ja »ahisti henkiä», keitettiin kuorituista katajanjuurista vettä ja juotiin.

Sisusvikoihin ja *vatsankouristuksiin* keitettiin mustikoita taikka johanneksenkukan keltaisia nappuja maidossa. Nautittiin myös »pursinkurttiviinaa» taikka vettä.²⁾

Yskään keitettiin ja juotiin »kanervavettä»³⁾, vatukanlehtiteetä, koivunpakkulavettä.

Kylmäntautiin, vilutautiin keitettiin maidossa »seinäkeltoja», joita vanhoissa seinissä kasvoi, ja juotiin sitä. Myös kahvin seassa nautittiin etikkaa.

Keltataudin lääkkeeksi käytettiin maitoa, jossa oli keitetty johanneksen kukkia ja keltakukkia. Ellei se autanut, keitettiin puuro, johon ainekset, jauhot, suolat ja voi oli kerjätty 9:stä talosta. Sen verran vain kerjättiin, jotta kaikki kerralla voitiin keittää ja taas kaikki kerralla syödä.

Rupulia, isoarokkoa sairastavaa paineltiin sikokarsinan pahnolla.

Lastenkin tauteihin ja hoitoon oli lääkkeensä ja neuvonsa. Jo heti, kun lapsi oli syntynyt, varasivat lasten-

¹⁾ Leipälapio.

²⁾ Pursi, eräs juolukannäköinen väkevähajuinen kostean maan kasvi.

³⁾ Kanerva, suopursu.

muorit sen siunauksella kolmiyhteisen jumalan nimeen ja panivat sekä lapsen kapalokseen että äidin päänpieluksiin kirjanlehtiä. Toiset tekivät varoja jo myös »hammasmatua» vastaan: painelivat lapsukaisen hampaattomia ikeniä kovasimella, millä teräkaluja hiottiin. Sitten kun lasta kylvetettiin, piti hänelle erittäin pirauttaa kolmasti pikku tilkkanen »osalöylyä», jotta ei lasta »umpilöylyssä» kylvetetty, muiden löylyssä pelkästään. Lapsen pesuveteen »krapattiin» kultaa, hopeaa ja vaskea. Ja pesuvesi vietiin pihalle aina samaan paikkaan, semmoiseen, mihin ei oltu ruumiin pesuvesiä kaadettu.

Sampailla kun lapsi oli elikkä oli *troskisuu* hänellä, niin annettiin »troskimaitua». Oli tuotu Oulusta Salmen suusta »troskeja», näkinkenkiä; niitä »krapattiin» maitoon ja annettiin lapselle.

Kun suu oli *nahaton*, pantiin sammakko suuhun.

Harjaksia tuli lapseen, jos äiti »vahavana», raskaana ollessaan oli pieksänyt sikoja, tuli oikein karjunharjaksia, kovia piikkejä, jotta lapsi niiden takia kovasti huusi. Tehtiin nisujauhotaikina ja vähän siirappia pantiin sekaan ja sitä hierottiin lapsen selkään kiertiäisiksi. Sitten paineltiin vaatteella ja »harjakset» tarttuivat siihen.

Napa kävi joskus visvomaan, kun nuora oli leikattu. Silloin äiti kasteli alunaa suussaan ja pyyhki sillä kipeää kohtaa. Jos napa oli iso, niin pantiin nasinanmarjoja »kretaan» ja sillä voideltiin.

Kun lapselle ilmestyi ensimmäinen *hammas*, »pieksettiin» lasta niin, että se kävi itkemään. Siitä ei lapsi enää toisia hampaita saadessaan ollut kipeä.

Hammas kun lähti suusta, viskattiin se uunille ja sanottiin:

»ota lukki luinen hammas,
anna rau-rautanen sijaan!»

Korvat kun vuosivat, pantiin niihin rintamaitoa taikka jäniksenvettä.

Elttä oli lapsessa, kun se oli »väiväröinen, jotta kitui». Silloin sidottiin hänelle kaulaan »elttapussi». Se tehtiin punaisesta vaatteesta pikku pussuinen ja sen sisään 9:n-

laista ainetta: pirunpihkaa, kamvärttiä, lukinverkkoa ja elävä hämähäkki navetankatosta, tulikiveä, mettiäistä, nasinanmarjoja, nokea saunankatosta ja löökiä. Mustalla nauhalla sidottiin pussi lapsen kaulaan.

Puristustauti jos ilmeni lapseen, poltettiin lapsen paita kodassa padan alla.

Painajainen ilmestyi useasti jo lapsiinkin »huuattajana». Painajainen oli semmoinen painava, joka tuli monenlaisista pelästyksistä, taikka oli taas joku paha ihminen sen lähettänyt, taikka voivat pahat kuolleet, ja hyvätkin, jos niitä oli pahoin kohdeltu, esiintyä painajaisena. »Semmoset hurmahenget, kirouksen alla olevat henget lepää päällä. Ja kun on semmoinen ilikiä ihminen, jolla on paha haltia, niin se kun kattoo lasta, niin se tarttuu.» Jos lapsella oli painajainen, vedettiin sen ylle kapaloksen päälle isän housut ja pantiin lapsi vasempaan kainaloon makaamaan. Keitettiin vielä kuparikattilassa vettä, johon raaputettiin kultaa, hopeaa ja vaskea, ja vedellä pestiin lapsi. Lopuksi lapsen vuode »tulitettiin». Tehtiin tuli pankolle ja sen päällä tilavaatteita liikuteltiin ja kätkyt kierrettiin tulella. — Painajaisista myös loihdella ajettiin pois:

»Kenen oot asiamies,
niin mee isäntäs iltaselle,
emäntäs einhelle,
pahas eillä, hyväs jälisä,
käy itte keskivälisä!
Keuhkonsa kiertyköön,
maksansa maatukoon,
suusta ulos, sieramista sisään,
yhöksän kertaa päänsä ympäri.»

Sitten »karehuttiin» ja paukautettiin jollakin aseella oveen.

Eläinten tauteja oli myös varsin useita.

Köhä oli tavallisin hevosen tauti. Sitä hoidettiin »kulumuilla», tallin ylisiltä kerätyillä heinänsiemenillä ja -varisteilla, myös viinalla sekä ohrilla, joita kiehutettiin vedessä ja säkissä ripustettiin hevosen päähän.

Nori oli joskus hevosessa nostaen kuhmuja. *Ilves-Heikki* oli parantanut norin vetämällä linnun jouhiansoja kuhmujen läpi niin, että märkä pääsi pois vuotamaan, sitten vedellä hautomalla.

Letty oli paha tauti, eläin heittäytyi maahan ja vyörytteli ja helposti kuolikin. Lääkkeeksi annettiin väkevää kahvia taikka suolavettä ja suolamaitoa, joskus ampiaisenkennoa ja kivihiiltä. Kauvan kestävään »pitkään lettyyn» tehtiin yhdeksänlainen lääke: poltettuja hampunrohtimia, pääskysenpesää, käärmeen kettä, kahvia, viinaa, nasinan marjoja, maitoa, virtsaa ja pirunpiikkaa.

Umpitauti eli *umpiletty*, vesiumpi, voitiin paraiten parantaa, kun noudettiin »pappilan trekoolista päärseli-ruohoja», joita vedessä keitettiin ja juotettiin.

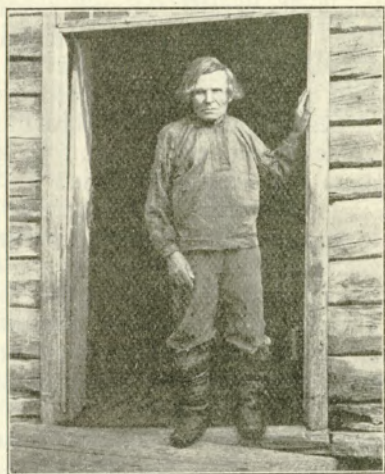
Ampumatauti oli kaikkein pahin. Siihen useasti kuolikin paikalla ja »paljehtui» kovasti ja sydämen puoli oli musta kuin kuolleella verellä. »Se oli nuoli, joka ampui sydämen kautta.» Siihen ei tiedetty mitään muuta kuin »ommaa vettä astiaan ja kaataa suuhun».

Väiveitä kun oli eläimissä, niin tuhkaa seulottiin selkään ja sitten pestiin pois. Myös eläväähopeaa pantiin korvien juuriin sekä poltettiin päresoitolla korvien neniä ja palanut karsta raaputettiin karvojen juureen.

Lampaat ja vasikat kun eräässä talossa kerran olivat sairastelleet ja kuoleskelleet, tapettiin lammas ja lyötiin pää pois kirveellä ja verta sivuttiin ovipieliin ja räiskyteltiin ympäri ovipieliä. Toisessa talossa taas oli talonmuori, kun eläimet eivät tahtoneet menestyä, kantanut sairaan vasikan pellolle, tehnyt suuren rovion ja polttanut vasikan, käytellyt polttouhrina. Sitten haudannut tuhan peltoon.

Oli sitten omat kotoiset hierojat ja kupparit ja suonenaavaajat, jotka monista pahoista päästivät. Kun jäsenet olivat jäykät, niin hierojat niitä norjentelivat, kun taas hartioita repi, jalkoja pakotti ja päätä pyörsi, niin imetettiin kuppasarvia milloin mihinkin. Muuan isäntä oli tavannut panettaa 15 sarvea: niskaan 1, hartioihin 8, ristiluulle 2 ja kumpaankin jalkaan 2. Toinen ukko taas,

täysiverinen vaari, oli tarvinnut — 32 sarvea. Selkään oli pantu sen kuin mahtui, sitten niskaan, käsiin ja jalkoihin ja jokapaikkaan. »Nyt onkin aika lahti eesäs!» olikin tavannut kupparille sanoa. — Pakottavia sääriä toisinaan »kassattiin». Kuppiveitsellä hakattiin pitkin säärtä hienoja haavoja usea rivi, ja niistä tihkuva veri pyyhkittiin päreen reunalla pois. Suonen avaajat taas suoniraudallaan availivat veritiehyeitä ja laskivat pois »liikaa verta», kun ensin olivat sitoneet jäsenen avattavan kohdan yläpuolelta. Suonenavaajia oli ennen ollut Nilkkusuutari ja Pekkalan Maijastiina, »iso ämmä». Hierojia ja kuppareita oli useita vanhoja ämmiä.

Kittilän 84-vuotias vaari. Osannut ennen laitella muutamia kotoisia lääkkeitä.

Kansanrunous ja vanhat leikit.

Pitkinä talvisina iltapuhteina, kun tervasroihun paiseissa taikka päretulen tuikkeessa pirtissä työskenneltiin, kun lepattava valo hämärissä nurkissa kummitteli ja naisväen rukit karsinapuolessa hyrisivät, silloin »iltakauvet vanhat ukotkin istuivat ja arvottelivat toisiansa ja koettivat saaja Hymälään». Paljon olikin heillä ennen arvoituksia, yksi keksi yhden kumman, toinen vielä mottomamman muisti. Käytiin siinä taivaasta alkaen matalaan maantiehen asti kaikki luotolaisen käsitepiiriin kuuluvat asiat ja esineet. Sille, joka ei arvannut, sanottiin:

»Hyh, hyh, hyh, hyh, Hymälään,
Hymälän koirat haukkuu!
Mene, piikani, poikani kattomaan,
misä vieras tulee!»

Pantiin eteen esim. tällöisiä arvoituksia:

»Kamppi seisoo kankaalla,
kaheksalla kantapäällä.»

Se oli tuulimylly, samoin:

»Neljä neittä perävilikkaa juoksee,
eivätkä koskaan toisiansa sauta.»

Saunan kiukaasta sanottiin:

»Ämmä loukosa, sata haavaa pääsä.»

Uunin luutimisesta:

»Lato täynnä lampahia,
pöyrypää ulos ajaa.»

Kuutamosta:

»Jänes juoksi jäätä myöten,
kultakuppi kainalosa.»

Harjasta:

»Lyhyt akka lylleröinen,
paksu pää palleroinen,
kaiken kansan korvesta kokuaa.»

Lehmän sarvista:

»Haapa Hallelan mäellä,
koivu Kollan kankahalla,
juuret yhteen juttaa
eikä latvat laukiakkaa.»

Sormuksesta:

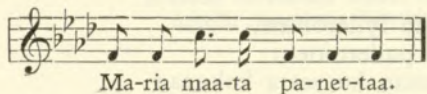
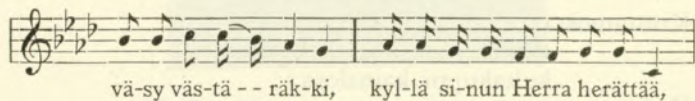
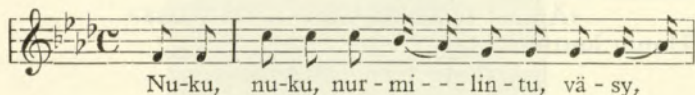
»Onneton, ponneton,
pohjaton, kanneton,
ja tuoretta lihaa täynnä.»

Vihdasta:

»Kyynäri karvaista,
pivo paljasta.»

Useasti myös hämärä pirtti ja pienistä ikkunoista tuijottava musta yö toivat muistoon monet kummitusjutut, kertomukset »joutavan väen» ja manalaisten liikkumisista, vuoripeippopakinat ja haltijatarinat sekä muut tarinat ja sadut, joilla iltaa lyhenneltiin. Ulkona myrskyvä meri ja Takarannalta kuuluva pauhu saattoivat esille taas monet haaksirikkotarinat sekä kesäiset Ruotsinrannan pyyntiretket muistoiheen. Niitäkin välillä vaihteeksi haasteltiin.

Mutta muiden työskennellessä ja tarinoidessa soudattelivat äidit lastaan kätkyessä ja lauloivat tuutilaulun toisensa jälkeen. Olikin laulavilla äideillä niitä muistossa, jotta laulaakkin: yhden kun lopettivat, jo toisen alottivat. Vanhaa tuttua »nurmilintua» voivat laulella:

Nuku, nuku, nurmilintu,
väsy, väsy, västäräkki,
kyllä sinun Herra herättää,
Maria maata panettaa,
koivunoksa oikaisee,
vittanvarpu virvottaa,
lämmin leipä lepyttää,
kalakukko kiekuttaa!»

Lauloivat myös:

»Uni-Matti ulukua kysyy,
unenpoika porstuasta:
onko lasta kätkyessä,
pienä peitetten sisäsä?»

Olivatpa oppineet katkelman ikivanhasta luomISRUNOSTA-
kin. Lauiloivat lasta tuudittaessaan:

»Pääskyläinen päivälintu,
lenti koko kesäsen päivän,
haki lehtua levätäksensä,
mannerta maataksensa,
löyti kiven lipon.
Laiva kaatui kalliolle,
kiven lippo palliolle,
josta kasosi kaunis saari,
uhkea metsä siihen saareen.
Pääskyläinen päivälintu
taas sai hafia pesän sijaa,
taas sai lentää kesäsen päivän,
ennenkuin sai pesän sijan.»

Paikkakunnallisiin aiheisiin oli sovitettu tuttu »pium
paum»:

»Poum paum polarinkello,
pium paum pilarin kello,
Kivijärven kirkonkello,
Sunijärven suuri kello,
Läntisjärven lämppekello,
Kortesjärven koria kello,
papinlesken lehemän kello,

lukkarin muorin Lumikin kello,
Raution muorin mustan kissan tiuku.»¹⁾

Isompaa lasta »kөрöteltiin» polvella ja laulettiin:

»Kөрö көрө kirkkoon,
pappilan muorin penkkiin,
ruskialla ruunalla,
harmajalla hevosella!»

Vielä hauskuteltiin lapsia kaikenlaisilla leikkilauluilla. Semmoisten aiheet olivat usein aivan paikkakunnallisia.

Esim.: »Ensimmäinen oli Eskon Villu,
toinen oli Toikin Ruupe,
kolomas oli Kokki-Olli,
neljäs oli Nevanperä,
viijes oli Virpi-Iikka,
kuuves oli Kuuston Jussi,
seitsemäs oli Sepän Heikki,
kaheksas oli Kanto-Aata,
yhdeksäs oli Yyrin Matti,
kymmenes oli Kynä-Antti.»

Samoin tunnettu »mikä yksi»:

»Mikä yksi? minä täsä.
Mikä kaksi? kaksi silmää pääsä.
Mikä kolome? kolome jalakaa pannusa.
Mikä neljä? Neljä tissiä lehemällä», ja

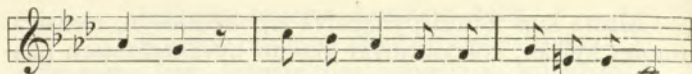
sitten: viisi kouraa härkkimessä, kuusi kapulasta reessä,
seitsemän tähteä Otavassa, kahdeksan vannetta tynny-
rissä, yhdeksän reikää ihmisessä, kymmenen kynttä
varpaassa.

Kylän eläjistä oli taas sommiteltu leikkiruno:

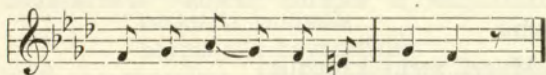
»Pulukkinen pakkari,
Perä-Juho lahtari,
Paavon Erkki porvari,
Juho karvari,
joka härjällä kyntää,
Perttunen kankuri,
äijä katajia hakkaa.»

¹⁾ Tuutulaulussa mainitut pikkujärvet ovat saarella.

kuk - ka, las - ke kä - te - si kä - te - ni pääll'

tu - le kan - - - sa - ni rin-kiin!

Kiveä kätettäessä saneli kätkijä:

»Sotken saavia, kätken kintasta.
Arvaa, kellä kulla kivi on!
Ei oo omasa kourasa,
pistin pikku kissan plakkariin.»

»Aitaa-raitaa» pantiin joukon ympäri, joka oli istumassa laattialla »naureina»:

»Aitaa, raitaa, kivikkohon, kavikkohon,
vaskisilla seipähillä, kultaisilla aijaksilla,
jott'ei nuo Piippolan, Paappolan
pahat akat pääsisi mun naurismaahani.»

Sitten käytiin tutkimassa »naurista». Koeteltiin tukasta: »joko on kaaarella?» ja leuvan alta loskautettiin: »onko raikas?» Hampaat kun loskahti niin: »raikas on!»

Hauska näytelmällinen leikki oli »ämmä-äijäiset». Istuttiin ympäri pirttiä, yksi kulki keppi kädessä nilkuttaen vuoroon jokaisen luona neuvon kysynnässä: »toisesa talosa on semmonen äijä-käppyrä, kuin min' oon ämmä-käppyrä, housunperä hommeesa. Se vaatii mua, ja minä sitä. Saanko minä sen?» Jos kysytty vastasi: »saat!», niin kysyjä tanssi ja lauloi:

»Nyt hyppään, nyt tanssaan,
nyt kulutan kultakenkäni kannat.»

Mutta, jos vastattiin: »et saal!», lauloi kysyjä:

»En hyppää, en tanssaa,
en kuluta kultakenkäni kantaa.»

Sitten kulki kysymässä: »tuutko häihini?» Vastattiin: »tulen!» Kysyjä neuvoi: »tuo kiffelin kaffelin pöytätuuki tullesas!» Tämän jälkeen kävi tiedustelemassa: »minkä-

laisella hevosella tuut?» Vastattiin, kuka mitäkin: »yksijalakaisella», »kaksi-», »nelijalakaisella» j. n. e. Sitten jokaista vuoron perään vietiin »häihin» sillä kyydillä, millä kukin oli sanonut kulkevansa. Ja taas kävi kysyjä tietämässä: »rupiatko piikaksi?» (tai rengiksi). — »Rupian.» — »Mitä tahot palakaksi?» — »Kymmenen markkaa!» »Piikoille» ja »trenkeille» määräsi »ämmä-käppyrä» työtä: kenen pani vettä kantamaan, kenen puita pilkkomaan, kenen sauna lämmittämään, »saunapiijaksi». Kun »sauna» oli joutunut, vietiin ämmä sinne, kantaa retuutettiin johonkin nurkkaan, jossa istutettiin tuolille ja luutatyn-gällä »kylvetettiin».

Keväällä heittivät pojat »seinärahaa» ja kesällä »krooppirahaa». Olivat myös »linnapallosilla» ja heittivät »ploomituja». Yhdessä tyttöjen kanssa oltiin »polttopallosilla», ja väliin taas innostuttiin »hippasille», »kuuropiilosille» sekä »näkkisille». Näkkisillä oltaessa oli yksi »isä-äitinä», jolta toiset kävivät kysymässä:

»Isä-äiti, ammosuu,
pääsenkö mä kyllään?»

Leikin alkaja määrättiin luvuilla. Semmoisia oli esim.:

»Uulon, tuulon, helsinkkoo,
kemelistä, kolomioo,
viijenleppä, vilttikoo,
saarnanseppä, sahti, knihti,
ellermiina, majamaa,
pukkitauti, porttu pois.»

sekä:

»Ipperi, pipperi,
piuraa, päärää,
puppis.»

Sananparsia laskee luotolainen niinkuin muukin suomalainen aina tilaisuuden sattuessa. Niitä voisi vielä kertyä satoja, jos kävisi kirjalle panemaan. Niitäkin muuan näytteeksi:

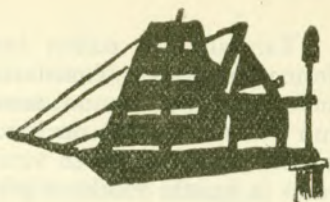
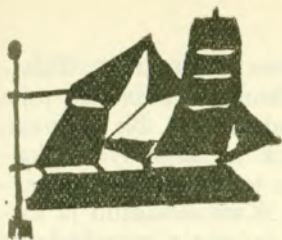
»Työ on survanto, työ on jauhanto,
työ seklanto, työ kaikkiappäin. —

Parempi papin vihoisa, kuin sepän vihoisa. —

Suo Jumala vihattavaksi, älä voitoteltavaksi:
 kyllä vihattava aina pärjää,
 vaan voitoteltava se on surukia. —
 Kaipotellen kalansaanti,
 levitellen lehemänanti. —
 Keppi on kolomeen asiaan tarpeen:
 herrain komeutta,
 vanhan ihmisen turva,
 pahan ihmisen kuri. —
 Ei aseppuuta kokematta oteta. —
 Ei tamma niin paljon varsoja tee,
 jotta itteltä länget putuaa. —
 Akka hakkaa, puolen taittaa. —
 Kamalapa on kirnua nuolla:
 ei ylety kieli, eikä mahu pää. —
 Siinä tyhymä toimensa näyttää,
 josa ei viisas osaa aatellakkaa. —
 Itte kiitän ittiäni,
 itte mä tapani tunnen. —
 Tulee vanhuus,
 niin ei jää kun rusto jällelle.

Lapsia Kujalannurkalta.

Luonnonilmiöistä ja ilman ennustamisesta.

Alituisena »meren hengessä» eläjänä, ahkerana merellä liikkujana on luotolainen tottunut katselemaan merta ja muutakin luontoa avoimin silmin, ottamaan selkoa luonnonilmiöistä ja niistä vastaisia ilmoja ennustamaan.

On huomattu, jotta merivesi ei ole kauvan »kohallaan», se nousee tai laskee. Kesäsydämenä se useasti on enemmän aikaa alallaan, mutta jos on sade uhkaamassa, niin se laskee, ja sitten taas heti nousee, »käy vettä noutamasa». Kovasti se nousee »tormien» ja pitkällisten saateitten edellä. Keväällä jäiden lähdön aikana on merivesi aina hyvin alhaalla, mutta sitten »kesän päällä» se kevätkesällä nousee. Syksyllä se on korkealla, mutta taas talven tullen se käypi »verraten hyvin alhaalle». — Juhannuksen ja Jaakon välillä meri »kukkii». Se nostaa silloin kaikenlaista roskaa pinnalle: liivaa, papua, ahvenruohoa ja kaikenlaista merenryömää, jotta aivan on »krööninä» meri, kun on tyven. Pois se oksentaa kaikki, edellisenä syksynä hukkuneet ihmisruumiitkin nousevat ylös. Kun tulee vireä tuuli, niin se ajaa kaikki rantaan. Jos ei meri niin puhdistaisi itseään, niin ei siihen lopulta mahtuisi mitään. — Myrskyjen aikana talvella nousee jälle rantapuoliin »luojevettä», jää sitä niinkun »pukkaa» maalle.

Taivaalla on paljon huomioon otettavaa. Talvi-iltoina leimuavat pohjoistaivaalla komeat *revontulet*, joita luotolainen myös sanoo »taivaan valakioiksi». Ne syntyvät, kun Ruijan merellä on kova ilma ja aallot lyövät kallioihin, jotta »suolanen vesi ottaa tommeen yön pimeyvesä» ja heittää välkkeen pilviin. Kun seisahtuu ja katselee niitä, niin siitä ne yltyvät ja oikein remahtelevat ja säileet lyövät taivaan laelle asti. Pakkasiksi ne palaa, mutta kun ne hulmahtelevat yli taivaan, tulee merituulet.

Ruskaa kun on iltapäivällä, niin se on merituuleksi ja tulee lauhat ilmat, kun sitä on aamulla, tahtoo tulla sade.

Vesikaari muistuttaa sitä Noan aikuista vesitulvaa. Se ottaa vettä jostakin, taivaalle imee, ja se tietää sadetta.

Kun *aurinko* »kahalaa», ei selvästi paista, vähän näkyy, tietää se sadetta ja nöyrää säätä. Kun taas aurinko »torveilee», ottaa semmoiset säteet, tietää se nöyrää ilmaa.

Päivänsappi on, kun »aurinko paistaa kasakkoin kansa». Jos se on edellä, niin se tietää »entistä», jos jälessä, niin »uutista».

Pieni *kuun kehä* ennustaa isoa nöyrää säätä, mutta iso kehä pientä nöyrää ilmaa.

Minne käsin *tähti* lentää, sieltä rupeaa tuulemaan.

Keväällä saavat luotolaiset useasti ihailla *maannousua*, toisinaan »kun maat nousee niin, jotta Kellon karitki näkyy.» Se on pakkasten edellä.

Ukkonen on jumalallinen voima, Herran voima. Eikä se kärsi, jotta sitä pilkataan. Kun ukkonen lyöpi valkiaan ja jyrisee, pitää siunata ja olla hiljaa. Eivät lapset saa silloin telmätä eikä juoksennella. Jota varemmin keväällä ukkonen »panee», sitä lämpöisempi kesä tulee. Syksyllä »hiljasin» jos ukkonen jyrähtelee, tulee seuraavana kesänä hyvä vuosi.

Yönpimittäjä lyödä läväyttelee »pitkät aukeimet» öisin ja myöhäisinä iltoina, kun kesän valoisat yöt elokuun lopulla alkavat hämärtyä. Sitä sanotaan yönpimittäjän valkiaksi¹⁾, siitä kun alkavat yöt sitten pimetä.

¹⁾ Kalevantuli.

Tuulista tiedetään, että

»Itä tuopi taläven, itä kesän,
itä viimeisen tuomion.»

»Itä ei heitä ennen tuulemasta
kun sattaa.»

»Lännestä ei saja päälle kuuven tiiman.»

Kun pohjoisella pauhaa, niin se tietää, että on tulossa pohjatuuli, ja etelärannan pauhu ennustaa etelätuulta.

Sumu tekee merellä »meripimeän» ja puskeutuu toisinaan maallekin paksuna hallavana »pöhkänä». »Syksyllä on sumu suveksi, keväällä taläven jatkoksi.»

Pilviä putoaa toisinaan taivaalta ja löydetään kedolta limaisina kappaleina. Sitä otetaan talteen, ja kun sattuu tulipalo, kierretään sillä palopaikka ja sitten se viskataan tuleen. Siitä tuli talttuu.

Lumen jos sataa lehdille, tulee pitkä kevät. Jos lumen sataa sulaan maahan, tulee tautinen vuosi. Jos taas talvella on lunta paljon oksilla, tulee hyvä ruisvuosi. Keväällä taas jos pelto jo on oraalla, kun vielä lunta viskaa, tulee sen parempi vuosi. »Kun minkä lumen huiluttaa aijan ravosta läpi, niin se pyssyy.»

Hallavuotta ennustaa:

Kun käki tulee lähelle asuntoa kukkumaan. Samoin, jos käki kukkuu aikaisin keväällä, sillä se kukkuu

»Leipää lehteen, hallaa hankeen.»

»Kahta hallaa ei ole samana vuonna:
poutaa ja pakkasta.»

Muita *ilman ennustuksia* on luotolaisella, esim:

Kun kajavat ja loukeet lentävät maalla, parkuvat ja istuskelevat kivillä, tulee »tormi».

Kuovi kun huutaa, se tietää pohjatuulta.

Kun vitsalintu valittaa, tulee nöyrä sää.

Kuikka huutaa pahaa ilmaa.

Kun savu laskeutuu maahan, tulee paha ilma.

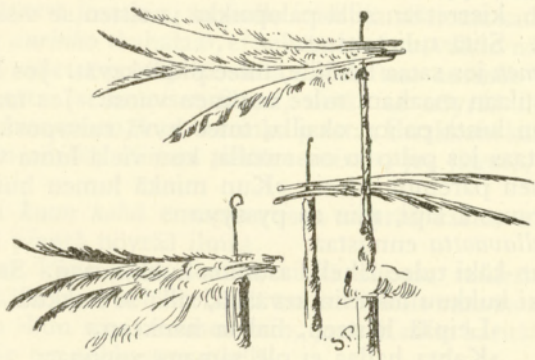
Poudaksi sontiainen pörrää, kun se lentää hurraa iltasella.

Kun korppi talvella »klonkkuu», niin se tietää lauhaa ilmaa.

»Pyry pakkasen perästä,
 pakkänen pyryn perästä.» —
 »Vilu varren kasvattaa,
 aurinko terän tekee.»

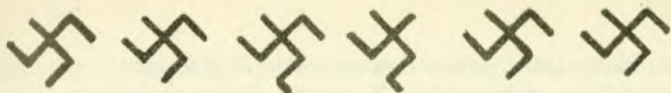
Jos minkäläistä ilmaa on ylikuulla, niin alakuulla on
 jo erilaista, kun täysilleen kuu tulee.

»Västäräkistä vähä kesään,
 Pääskystä ei päivääkään.»

Tuuliviirejä Hietaniemen pyyntipaikalta.

Sotatarinoita.

Vanhojen luotolaisten kuulemme vielä haastelevan tarinoita muinaisista sotatapahtumista.

Isonvihan ajoista on vielä useita kertomuksia ja muistelmia. Seitsemän vuotta oli isoa vihaa kestänyt, ja ainakin kolmena vuotena olivat Hailuodon asukkaat olleet paossa. Monet olivat menneet Ruotsin puolelle Sanskerin kalasaunoille, ja sieltä käsin salaisin puolin käyneet kotipeltojaan viljelemässä. Muutamat taas olivat kerran olleet piilossa kotisaarella, eräässä syvässä suurien mäntyjen, korkeiden töyrien suojaamassa Hyypänmäen rotkossa, jota vieläkin sanotaan »Pakopirtin rotkoksi». Kerrotaan, että rotko olisi puilla ja turpeilla taitavasti katettu niin, ettei ulkoa ensinkään huomannut piilopaikkaa. Venäläiset olivat kulkeneet siitä ylitsekin ja arvelleet vain: »tässähän on suo». Lopulta oli kumminkin pakolaiset löydetty ja kaikki surmattu.

Talven ajankin olivat vainolaiset Luodolla oleskelleet, milloin missäkin yltäisiänsä tehden. Juntin talossa olivat ottaneet emännän kiinni ja ripustaneet kodan kattoon ja poltelleet selkää, pakottaakseen häntä ilmaisemaan, mihin talon tavarat ja rahavarat oli kätkeyty. Mutta kun ei emäntä tiennyt sitä sanoa, olivat sentään viimein ottaneet kurjan alas. Arvaahan sen, millainen hän oli, kun nuotion päällä oli pidetty. Jonkun ryssän oli kuitenkin tullut emäntää sääli ja luvannut salaa toisilta, jotta »kunhan kuot mulle sukat, niin minä sun parannan». Emäntä luvannut ja ryssä nylkenyt koiransa ja pannut vastanyljetyn nahan emännän selkään palohaavoille. Pian oli selkä parantunut ja parantaja saanut luvatut sukat.

Haapalassa, joka oli komea talo Kirkkojärven takana, oli talon miesjoukko, 9 miestä, ollut syömässä, kun venäläinen tuli ja ympäröi talon. Yksi toisensa jälkeen oli miehet viety ulos ja tapettu. Sitten käyty etsimään talon rikkauksia, jotta »kyllä kai tällaisessa talosa pitäisi löytyä».

Perälässä kerrotaan venäläisten surmanneen 20 miestä, ja Kujalan pirtissä oli myös koko joukko tavattu tapettuna.

»Pakopirtin rotko» Hyypänmäellä.

Talvella olivat venäläiset hiihdellen etsineet pakolaisia metsistä. Kerran hiihdellyt Ruohokarin kurkulla koko joukko. Pari miestä ollut etempänä toisista etsikkomatalla ja nähneet, kun Juntti hiihtää kahnutti Liisan, ämmänsä kanssa. Lähteneet niitä takaa ajamaan ryssät, ja toinen, parempi hiihtäjä, jo saavuttanutkin ja paljaalla miekalla tavoitellut. Silloin Juntti kääntynyt takaisin ja sommallaan survaissut ryssän suin päin lumihankeen.

Helposti ryssä keikahtanutkin, kun sukset olivat kannantakaisilla jalkoihin kiinnitetyt, miekkansakkin siinä hätäkässä pudottanut. Juntti, kun oli ryssää hangessa pitänyt, oli sanonut Liisalle: »Liisa, Liisa, pistä tuota s—naa silimään!» Ryssä hätäillyt: »älä silimään pistä, älä silimään pistä!» Mutta Liisa oli ryssän omalla miekalla pistänyt hänet kuoliaaksi. Samalla tavalla olivat toisenkin takaaajajan nutistaneet ja sitten kiireen kyytiä lähteneet hiihtämään.

Luodolla olivat venäläiset tappaneet ja syöneet kaikki lehmät, yhden toisensa jälkeen. Lopulta vain yksi ainoa lehmä enää ollut koko saarella, kaikkein nurkimmaisessa talossa, Äyrään takana Luukkaan Paavolla. Itse oli talonväki sen »kluvunnut» ja syönyt, ennenkuin venäläinen sitä ehti ryöstää.

Kirkonkellot kerrotaan upotetun Kirkkojärveen, ja siellä ne ovat vieläkin. Ei ole järvi antanut niitä ilmi, vaikka on etsitty.

Paljon oli Luodolla jäänyt tiloja autioiksi ison vihan aikana, kun eläjät olivat paenneet, mikä minnekin, ja monet jääneet sille tielle, monet taas saaneet surmansa kotitanhuvilla. Nämä autiotilat olivat joutuneet kruununmaiksi ja niitä oli saanut sitten viljellä, kuka vain oli halunnut. Ja olivat niihin myöhemmin hankkineet ja saaneet perintökirjatkin.

Suomen sodan ajoilta on myös tarinoita. Siikajoen Pietolasta olivat venäläiset talvella tulleet »tikkatietä» Luotoon. Pappilaan olivat ensiksi menneet, nälkäisinä kuin sudet. Hentun Riitta Maija oli silloin ollut pappilassa piikana ja se oli kertonut, jotta yht'äkkiä tullut kartanolle Venäjän sota-armeija. Heti menneet navettaan, vaikka Maija sanonut: »ei sinne saa mennä!» Mutta ne työntäneet hänet syrjään ja menneet vain ja ottaneet navetasta lehmän ja »hajottaneet sen siihen paikkaan». Sotamiehet ottaneet suolet ja vetäneet niitä kouransa läpi, »noin vain», ja alkaneet paikalla syödä. Herrat olivat lihoja »puolustaneet» itselleen, vaikka »huonolle siivolle olivat lihatkin jääneet. Eihän sitä nälkäinen katto.»

Muuta mainittavaa eivät olleet venäläiset silloin tehneet. Viinaa vain siellä täällä tahtoneet. Muutamaankin taloon olivat tulleet ja tahtoneet, jotta »viinuskii!» Mutta eukko oli lyönyt ronkkaansa, jotta »ei oo!» Ja sillä hyvällä ne menneet taas pois.

Ruotsin sotajoukkokin oli Hailuodossa käynyt, Vän-
telän talossa olleet yötä, »Linsporan» joukko. Oli ollut

Askerin »sotamänty».

pirtti täynnä miehiä, kun palvelustyttö, »isäni äiti», tuli toiselta puolelta pihaa nukkumasta. Jokaisen isomman talon oven päälle oli se Ruotsin sotapäällikkö kirjoittanut, jotta »Linspora mars! Linspora mars!» Kahteen kertaan oli kirjoittanut. Venäläiset kun olivat sitten nähneet sen kirjoituksen, olivat jättäneet sen talon ja muut kanssa. Ne olivat ajaneet takaa sitä »Linsporaa».

Askerin talon lähellä »Sotamännyn» luona oli sitten ollut yhteenotto, »soittu, jott' oli niitä pääherrojakin muutama ammuttu». Ruotsalaisten päällikkö oli sanonut ennen tappelua väelleen, jotta »tänäpäivänä taitaa koira meitä pureskella». Tappelun aikana oli hän noussut veräjälle katsomaan taistelun menoa, ja siihen oli hän ammuttu. Häneen kyllä ei ollut tavallinen lyijykuula pystynytäkään. Oli viimein keksinyt joku hopeanapin ja ampunut ja satuttanut. Se¹⁾ lienee jäänyt sitten siihen se koko »vastaan otto Ruottin puolesta». Mainittu »Sotamänty» on vielä pystyssä Askerin talon luona. Se on vahva lakkapää petäjä, yksinäinen aidanvieren seisija, rosokylkinen, paksukuorinen. Monet syvät rosot näyttävät syntyneen siten, että on yritetty kaivaa petäjään ammutuita kuulia. Muuten on petäjän annettu seisoa rauhassa, vanhana muistona.

Jotkut kertovat, että »Sotamännyn» luona olisi pikku vihan aikana ollut tappelu »ja venäläiset hävesivät kovasti siinä».

Tuoreimmat muistot ovat tietysti »enkesmannikesästä» eli englantilaisten käynnistä Pohjanlahden perillä *Itämaisen sodan* aikana. Monet Luodon nykyiset vanhat ovat silloin jo parasta nuoruuttaan eläneet. Kahdenakin kesänä liikkui »enkesmänni» näillä main, oli kaksi »enkesmannikesää». Ensi kesänä

»vuonna tuhat kaheksansattaa
neljä kuuttakymmentä,
kesäkuusa kuluneesa,
ensipäivän iltapuolla,
tuli tänne tuorustaina,
ennen helluntain pyhiä»,

kuten kertoo tapauksesta eräs luotolainen »runoilija». Jo edeltäkäsinkin kuultiin sen käyneen Raahessa, jotta tiedettiin Luotoonkin odottaa. Ja pelättiin sangen kovasti.¹⁾

¹⁾ Kellotapulissa on erääseen pylvääseen leikattu: »1854 K:an esivallan käskystä vartioitiin täällä vihollisen nimittäin enkesmannin ja frankriikin laivaston maalle tuloa». Joku vartija kai aikansa kuluksi puukkoaan käytellyt.

Monet peittivät tavaroitaan, siemenrukiitaan ja oma-keittoviinojaan maahan taikka kätkivät metsiin, jotta »tänne se nyt ensin tulee, kun tämä on ihan jaloisa». Vahteja asetettiin kirkon kellotorniin, Hyypälle ja Marjaniemeen, »sitä kattottiin joka niemen nokasta». Vuorotain oltiin kellotapulissa vahdissa. Oli annettu tapulivahdille määrä, että soittaa kellolla heti, kun Marjanimestä annetaan merkki »luusipallilla», jotta englantilaiset rupeavat nousemaan maihin. Oli sitten siellä tapulissa vahdissa Sipon kirkonmies. Sattuivat silloin Englannin laivat juuri tulemaan näkyviin, rantaa eivät vielä lähes-tyneetkään. Sipo kun näki, hätäytyi ja huusi: »nyt on enkesmanni mais!», ja rupesi lyömään kellonkieltä laitaan. Silloin alkoi ihmistä juosta tapuliin kovalla kiireellä. Mutta eihän se vielä ollutkaan maissa, neljä isoa laivaa kellui kaukana selällä. Kävi se »enkesmanni» kyllä sitten maissakin Marjaniemessä, mutta ei mitään kovin erikoista tehnyt, joitakin veneitä poltti. Piilin Kustu-vainaalta poltti ison matkaveneen, jolla kulettiin Malurissa, niin poltti, jotta pohja vain jäi. »Niillä oli semmoset aineet, jotta ne vain suilla veti ympäri venettä, ja se sitä myöten siinä heti paloi.» Muutamilta kalamiehiltä, jotka olivat menossa Ruotsin puolelle, ryöstettiin »seelit ja viinat».

Sitten höyrysivät laivat Oulua kohti. Marjaniemestä oli kaikki luotsit viety pois Oulun taakse Sanginjoelle, ettei niitä vain »enkesmanni» saisi avukseen. Mutta olivat englantilaiset onnistuneet kaappaamaan muutamasta iiläisestä Ruotsiin purjehtivasta jähistä — polttivat sen Luodon rannalle sekä erään toisenkin, Halosen Jussin jähin — erään Pohjanlahden väyliin perehtyneen miehen, Ananias Mikkelssonin, joka juopottelun takia ei ollut luotsiksi kelvannut. Ananias opasti sitten englantilaisia Pohjan vesillä, missä vain liikkui, ja niiden mukana hän meni, minnehän meni, ettei sen koommin ole nähty, ei kuultu.

Laivat kun tulla porhalsivat merelle, niin Oulun rannassa laivamiehet ja jähtien omistajat kiireesti kokoilivat

tavaroitaan talteen ja jähtejään laskivat rantaan — kekseliäs Jähti-Sipo väänsi jähtinsä pohjaan reijän, jotta alus joutui vesilastiin ja laski sitten sen pohjan alta ankuriin. Rantaan tuli tykkivene, ja 3—4 miestä soussi maalle ja polttelivat useita jähtejä, mutta vesilastissa keltuva Sipon jähti pääsi sillä, että vain mastot kaadettiin. Virpiniemen luona polttivat englantilaiset oululaisen kuunarin ja Varjakan lähellä ison 3-mastoisien frekattilaivan sekä toisen keskeneräisen aluksen telakkaan. Vielä polttivat Oulun tervahovin ja useita makasiineja. Kävivät englantilaiset kaupunkiakin katselemassa, ja laivat asettuivat meren selälle poikkikatujen kohdalle, valmiina ampumaan. Sitten helluntaimaanantai-iltana lähtivät he matkaansa pohjoista kohden. Kuivajoen suussa olivat taas yrittäneet maalle, mutta siellä muuan isäntä hylki-pyssyllä ampunut perämiehen veneestä, ja veneessä olijat häytyneet kääntymään takaisin. Kädet vain olivat vilkkuneet yli laidan, kun olivat makuultaan yrittäneet sousta. Tekosestaan ampuja sitten sai »kunniametaalin rintansa». Kemissä käynnistä kertoo luotolaisen runo:

»Kävi konnat Kemisäkin
lankut lauvat polttamasa,
tervan hinnan nostamasa.»

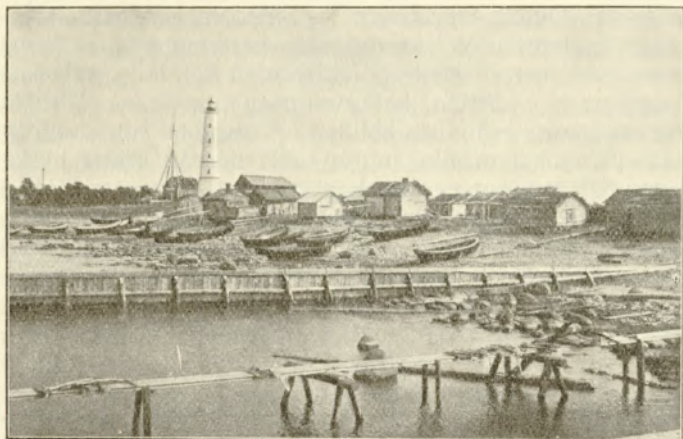
Raahessa olivat englantilaiset aikoneet polttaa kruununmakasiinin, mutta kun sanottiin: »olla niin hyvä, ei saa koskia, tämä on köyhäin hyväksi», niin olivat »niin armeliaita», etteivät polttaneet, vaan »antoivat anteeksi».

Kolttosistaan sitten jälkeen päin »enkeska-valtio» suoritti korvauksen. Jähti-Sipokin sai sata markkaa.

Sitten seuraavana kesänä tulivat englantilaiset taas Pohjanperän vesille, mutta eivät tulleet maihin, ulompana pysyttelivät. Kävivät aina Haaparannan »retillä» asti, josta hailuotolaiset suolajähdit kiireen vilkkaa pujahtivat toisen reijän kautta omille vesilleen.

Luodon Marjaniemessä käydessään olivat »enkesmannit» ottaneet kiinni pari luotolaista, Hentun talon rengin »Talakvistin Aatin», joka juovuksissa ollen meni heille viinaa tarjoamaan, sekä saman talon 12-vuotiaan

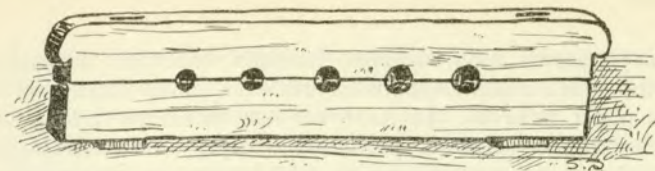
poikasen, vielä elävän Jussi-vaarin, ja vieneet heidät veneeseensä, jopa aina sotalaivalle asti. Laivalla käynnistään osaa vanha Jussi jutella aika eloisan, vilkkaan mielikuvituksen vahvasti värittämän kertomuksen. Siellä oli kultakaluunaherroja, kuparilakkimiehiä, kyömynokka »naprieli-amiraali», jolla oli 2 leveää etuhammasta, siellä messinkikanuunoita ja malmitykkeitä, teetä, läskiä, kahvia ja »Sant-Fransiskon piskettejä», siellä »vankeja» syö-

Marjaniemen majakka ja »luusiplassi».

tettiin, siellä juotettiin ja varsinkin juopuneen Aatin kera ilvehdittiin. Lopuksi miehet evästettyinä saatettiin taas kotirannalle.

»Sen olis pitänyt mennä sen laivan Turkkiin, kun oli sota siellä, sovan eteen, kun se oli amiraalilaiva ja siinä oli kuninkaanpoikakin eli mikähän oli everstinpoika. Mutta se kääntyikin ja tuli tänne omin päinsä ja oli täällä kaaparilaivana. Jotta olihan pois kotoa.»

Jalkapuu Hailuodon kellotapulin alakerrasta.

Entisistä rangaistustavoista.

Entisajan julmista rangaistustavoista muistavat Luodon vanhat ihmiset vielä kertoella yhtä ja toista.

Kirkon luona oli ennen toimitettu *mestaus* noin satakunta vuotta takaperin. Silloin oli päiviltä otettu Huhta-Antti, »Paskolliseksi» sanottu. Vanhat ihmiset ovat tapauksesta kuulleet »vanhalta äitiltään» tai »vanhalta isältään», jotka itse olivat olleet näkemässä. Mestattava oli murhannut miehen, Vanhala-nimisen. Olivat olleet Heikkisen talossa kortilla »juuston päältä», jotta kumpi sen joutuu maksamaan. Siinä tullut riita, ja Antti hoitaissut toveriaan talon porstuassa kuokalla päähän niin, jotta oli siihen kuollut. Tapausta oli ennustanut jo se, että talon lapset — kertoja-mummon isänäiti oli ollut yksi lapsista — olivat päivällä nähneet, kun pitkä nainen, jolla oli toinen jalka kuin hevosella, tullut pihalle ja »kuin maitokänsällä» pyyhkiellyt ja nuolassutkin nurkalla kuivamassa olevaa juustoa,¹⁾ samaa, josta sitten tuli tora. Outo olento oli sanonut lapsille, jotka olivat kysyneet, kuka hän on: »minä olen neittyt Maaria». Mutta se oli vihollinen, joka näytti, jotta sen kautta tulee syntiä.

Kirkkomaalla oli *mestaus* toimitettu. Pohjoispuolelle lähelle kirkkoa oli laitettu *mestauspölkky*, ja sen luo kaivettu hauta. Suuri joukko uteliaita ihmisiä oli ollut katsomassa, kun Antti-rukkaa oli tuotu pappilasta Juolan kujaa myöten. Kahden papin välissä oli hän kulkenut,

¹⁾ Ennen tavattiin juustoja nurkalla päiväpaisteessa kuivata.

ja ympärillä kävi vartiasto kantaen korentoja käsissään siten, että niistä muodostui »rengas», jonka sisässä Antti ja pappit astuivat. Ja Antti oli itse »pannut» virren, jota oli hänelle veisattu.¹⁾ Näin oli käyty mestauspölkylle, jonka luona pyöveli oli jo odottamassa punaisine kaapuineen, leveäteräisine kirveineen.²⁾ Siinä oli Antti vielä, kun mustaa silkkihuivia alettiin sitoa silmille, pyytänyt armonaikaa, mutta pappi oli sanonut: »ei tarvita, kyllä sinä jo oot hyvä», ja työntänyt häntä pölkkyä kohden. Miesparka oli ollut niin kauhuissaan, että oli ollut »enempi kuollut kuin elävä», kun oli lysähtänyt polvilleen. Pyöveli, vanha hailuotolainen ukko, oli myös ollut kovin peloissaan. Puolen päivää oli jo kirvestään »hivonut» ja sitten, kun piti sillä lyödä, oli kaksi kertaa iskenyt eikä sittenkään saanut kaulaa poikki. Kolmatta kertaa ei enää annettu lyödä, vain kirveen terällä sahaten sai lopun leikata. »Lain mukaan» olisi kyllä, kun ei kahdella kerrallakaan saanut kaulaa poikki, ollut häneltä itseltä »pää poikki pantava», mutta kun oli vanha mies, niin annettiin armo.³⁾—Tämän tapauksen jälkeen ei Hailuodossa ole miestappoa tapahtunut.

Raipparangaistusta, *piiskaamista* eli *roiskimista*, on toimitettu vielä nykyistenkin vanhojen muiston aikana. Varkaudesta tavallisesti »roiskimalla» rangaistiin ja väärän rahan teosta. Piiskauspuuna, *kaakina*, oli viimeksi ollut nimismiehen talon luona seisova mänty, johon oli lyöty »aspi», mihin rangaistavan käsiin kiinnitetyn »hanskluvan kettinki» sidottiin. Sen jälkeen, kun vitsomisrangaistus lopetettiin, hakkautti nimismies männyn maahan, ei halunnut sitä katsella. Ennen mäntyä oli kaakina ollut »fankfyöräri» Yrjänän liiterin pyöreä paksu

¹⁾ Erään kertojan mukaan vanhan virkirjan 22:s virsi: »Sull', Jesus, mielest' nöyrästä, mä kiitoksen nyt kannan».

²⁾ Sama pyövelin kaapu ja kirves lienee ollut aina viime aikoihin asti tallella kirkon lakassa.

³⁾ Miehet ne vain ennen mestaamalla päiviltä otettiin, tiesi muuan luotolainen, mutta naiset surmattiin polttoroviolla. Sen tähden vielä: »miesten tukka tuuleen, vaimon tukka valakiaan».

nurkkapatsas. *Piiskurina* oli viimeksi ollut Kestin Jaako, jonka ei kyllä ollut tarvinnut ketään roiskia, eikä ollut juuri kantanut palkkaansakkaan, jona oli ollut leipä talosta. Häntä ennen oli ollut »viran toimituksessa» Ilves-Heikki, joka oli lyönyt niin, että »vittan lalavat soi ja liha säpäleiksi meni ja kuolleelle verelle paikat». Häntä ennen taas oli roiskinut Rantasuon Jussi, kova piiskaaja sekin ja uskollinen palkkansa kantaja.

Piiskausvitsat olivat 5—6 korttelisia mustakuorisia koivunvesoja. Piiskarin ne piti paikalle valmiiksi laittaa, nimismies sitten »räknäsi» ne ja mittasi ja leikkautti liiat pois. Kovin rangaistus oli 40 paria, kun annettiin »täyven hengen eestä». Kolme vitsaa oli kerralla kourassa ja kahdesti aina kourallisella lyötiin. Selän takana piiskattavan kohdalla seisoj piiskari ja hutki pitkin selkään. Olan kohdalta löi, olan taakse ei saanut vitsoja viedä. Nimismies seisoj vieressä kello kädessä, oli määrä, jotta kellon mukaan lyödä. Mutta eihän ne »iljenneet», koettivat kiiruimman kautta, jotta pian saataisiin loppuun ja hoptuttivat: »lyö pois, lyö pois!» Toimitusta katsomassa oli aina »hirviän kovasti» ihmisiä.

Mutta piiskattavat ne olivat toisinaan niin äkäisiä, etteivät ääntä päästäneet. »Ne piti sen komeuven ittelleen, jott'ei lukkaria heistä tuu, jotta saivat kerskua: eipä saatu lukkaria!» Vaan kuului olleen ainakin muutamilla heistä keinonsa. Olivat illalla, kun seuraavana päivänä vietiin roiskittavaksi, saunassa voidelleet selkensä »traakin verellä» ja maistaneetkin sitä vähän, jotta tulisivat sen äkäisemmiksi. Apteekistako, vai mistä lienevät sitä saaneet. »Sanovat, jotta traakin veri on kuolleitten veren kautta keitetty apoteekkarein tavan jälkeen, ja se oli ennen vanhaan ryssän sotaväelle ehtoollisantona, jotta miehet tulisi pelekäämättömälle luonnolle ja äkäisiksi.»

Vielä elää Hailuodossa pari kolme ukkoa, joita on nuoruuden päivinä piiskattu. Noin 40—45 vuotta on kulunut siitä, kun viimeksi on »roiskittu».

Roiskimisen jälkeen täytyi rangaistavan istua *mustalla toolilla* kirkossa jumalanpalveluksen aikana. Alta-

»Hanskluva.»

rin edessä kirkon perällä kaikkein nähden piti istua, päin seurakuntaan keskellä kirkko käytävää. Mustatuoli oli »kuin soutuoli», korkeampi vain, jotta istuja oli seurakuntaa ylempänä. Siinä oli kolme istuinta, toinen toistaan korkeammalla. Alimmalla istutettiin ensimmäisestä pahanteosta, »kunniastaan pois istutettiin», toisella kerralla nostettiin toiselle ja kolmannella kerralla täytyi kohota korkeimmalle sijalle. ¹⁾ Siitä heti seurakun-

takin näki, kuinka suuri pahantekijä siinä istui. Kun »kirkonajan» oli siinä ollut katseltavana, tuli pappi saarnan jälkeen, piti hänelle nuhdesaarnan ja ripitti »kuin pienen lapsen», ja sanoi: »mene vappauteen! Herra olkoon sinun kansas!» Niin oli hän synneistään päästetty. »Viljapultit jaloisa kun siinä istui, ja sitten hypätä rommautti alas niin, jotta min' oikeen säikähin, kun olin isän kansa kirkosa», kertoi tapauksesta muuan ukko.

Jalkapuuta säilytettiin kellotapulien alakerrassa. Siinä oli kaksi paksua tukkia päällekkäin ja niiden välissä viisi pyöreää reikää, toiset isompia, toiset pienempiä. Siinä istutettiin juopottelemisesta sekä häiriön tuottamisesta kirkossa jumalanpalveluksen aikana. Kirkon edessä piti istua, jotta kirkossa kävijät mennessä tullen saivat nähdä. Hyvin vanhaan aikaan oli Kantolan Jaakoa istutettu tihmisten kummana kolme kertaa jalkapuussa. Oli Jaakorukka kerta toisensa perään erehtynyt ja langennut juopouden paheeseen.

Kirkon portailta, kirkon ovipiessä oli ennen seisotettu muuatta akkaa — »isän vanha äiti tapasi kertoa» — lypsinkiulu käteen sidottuna ja »lehemän panta» kaulassa. Akka oli varkain kulkenut lypsämässä muiden lehmä.

¹⁾ Muuan ensi kertaa istutettava oli heti omin ehtoina kiipaissut ylimmälle sijalle.

4 7 A H M M M

4

7

Puumerkit.

4

4

7

+

Z

Z

H

K

K

H

A

X

Edellä olemme usean luvun alku- ja loppuku-
vina nähneet kummia koukeroita: luotolaisia
puumerkkejä. Hyvin monessa luotolaistalossa onkin
vielä käytännössä nuo ikivanhat, kautta aikojen
polvesta polveen säilyneet talon merkit. Niitä nä-
kee leikattuina astioiden pohjiin, haraviin, viikat-
teiden varsiin, sirpien päihin, verkkopuikkarei-
hin, auskareihin ja moniin muihin talon puutava-
roihiin. Ja kirjojesta taitamattomat isännät piirtä-
vät sen asiakirjoihin nimensä alle. Niistä tuntee
talo tavaransa, jos sattuu sen tarvitsevalle naapu-
rille lainaamaan, taikka se muuten joutuu ajelulle.
Ne ovat kuin talon vaakunoita, joita ei saa käydä
väärentämään, »taikka kunnia pois».

Onkin siinä kymmenisessä parvessa, jopa lä-
hes sataisessa ryhmässä koukeroa kaikenlaista, ja
paljon siinä on pitänytkin koukerota keksiä, kun
joka talolla on ollut erilaiset merkkinsä. Muuta-
mat ovat tyytyneet vain yksinkertaiseen ristiin
tai haarukkaan, nelosen ja seitikon malliin, hyvin
useat ovat käyneet vinoristiä kehittämään yksi yh-
teen, toinen toiseen suuntaan. Joku on ottanut
malliksi »variksen varpaan» (Kuusto 27:s sivu),
joku »käsi pystysä seisovan miehen» (Ruonala 27:s si-
vu), muuan taas »tuulimyllyn» (Rantasuo 9:s sivu),
Trupukka 72:n sivu), ja eräs näreen (Henttu 115:s
sivu). Jopa on joku keksinyt vanhan hakaristi-

Otsa- ja reunakuvana hailuotolaisia puumerkkejä (yläällä va-
semmalta oikealle: Kleemetti 1, 2, Ketola, Sauvola, Väntelä, Haa-
pala, Valppu. Reunassa yläältä alas: Iljana, Hanni, Nissilä, Pir-
kola, Heikkala, Iljana, Sauvolainen, Tarila, Parri, Piili, Piili,
Laurila, Päärni, Kittilä).

mallin (Vähämetsä 147:s sivu) ja toinen taas on leikannut hauskan viisneliöisen (Hahto 99:s sivu). Omituisia ovat Iljanan (159:s sivu), Järvelän (111:s sivu), Juntin (111:s sivu) ja Nissilän (159:s sivu) puumerkit. Monet merkeistä muistuttavat vanhoja riimukirjaimia.

Hyvin harvoissa merkeissä on käytetty käyrää viivaa, huomaamme, että ne melkein kaikki ovat suoraviivaisia, pysty-, vino- ja vaaka-viivoja, etenkin ehkä vinoviivoja. Tämä onkin hyvin luonnollista, sillä käyrää viivaa on koko vaikea leikata puuhun, helpoin on leikata puuta viisto- ja poikkisyhyin.

Merkit ovat tavallisesti kuuluneet talolle, eikä suorastaan talon asukkaalle. Jos näet talo on oston kautta joutunut toiselle omistajalle, on hän ruvennut käyttämään ostamansa talon vanhaa merkkiä. Harvemmin on omistaja vienyt merkkinsä toiseen taloon. Viime aikoina on kyllä yhä enemmän ostoista ja muutoista ja milloin mistäkin syystä vanhat merkit ruvenneet häviämään, ja sijaan tulleet omistajan nimikirjaimet, joko vain yksi kirjain taikka kaksi kolmekin yhteen sommiteltuina. Joskus taas on entiseen aikaan otettu nimikirjain jäänyt talon merkiksi. Niin esim. entisen Matti-isännän »ämmä» on jäänyt Valpulle »elämään», samoin Väntelässä ja Haapalassa. Päärnissä taas on »A»-alkuinen nimi ollut entisellä isännällä, ja Piilissä on ennen asunut Kustaa Holma.

Talojen jakaantuessa on talon vanha merkki jäänyt semmoisenaan kantataloon, ja uudet osat ovat siihen lisänneet jonkun »sorkan» oman talonsa merkiksi. Siten on samannimisillä taloilla vain vähillä eroavaisuuksilla samanlaiset puumerkit. Kuustoilla on variksenvarpaansa, Hentuilla näreensä, Trupukoilla tuulimyllynsä, Rantasuolla vinoristinsä, Yrjänän taloilla tadikkonsa j. n. e., kuten merkkikokoelmaa tarkastaessa huomaamme.

Kotiseutu- ja heimokirjoja:

Suomen kotiseutututkimus, sen tehtävät, vaiheet ja nykyiset järjestöt, kirj. *A. M. Tallgren*. 73 siv. 75 p.

Uusimaa. I. Luonto, kirj. *K. Soikkeli*. 76 siv. 37 kuv. 1: 50.

Vanha Helsinki Vantaan suulla, kirj. *Lauri Sauramo*. 21 siv. Kuvit. 25 p.

Anjalan kylä ja hovi Kymenlaaksossa, kirj. *Lyyli Vehviläinen*. 24 siv. Kuvit. 25 p.

Varsinais-Suomi ja Ahvenanmaa, kirj. *Väinö Voionmaa*. 96 suurta 2-palst. siv. 36 kuv. ja kartta. 3: 40, sid. 4: 50.

Salon seutu, kirj. *Väinö Kallio*. 64 siv. Kuvit. 75 p.

Huittinen ja huittislaiset entisaikoina. Efraim Careniuksen mukaan esitt. *Arvo Inkilä*. 80 siv. Kuvit. ja kartta. 1 mk.

Hämäläisiä joulutapoja ja -leikkejä, kirj. *J. V. Kotikoski*. 91 siv. Kuvit. 1: 25.

Häme, kirj. *F. O. Rapola*. 480 siv. 181 kuv. ja kartta. 6: 25, sid. 7: 50.

Liuksialan kartanon vaiheet, kirj. *Hilma Aakkula*. 48 siv. 17 kuv. ja kartta. 50 p.

Savo, kirj. *O. A. Kallio*. 113 suurta 2-palst. siv. 77 kuv. 4: 25, sid. 5: 25.

Savolaisia sukuja ja sukunimiä, kirj. *O. A. Kallio*. 24 siv. 25 p.

Kuvaelmia Itä-suomalaisten vanhoista tavoista, kirj. *Johannes Häyhä*. I. Joulunvietto. 127 siv. 1: 25. — II. Maahanpanijaiset. 49 siv. 50 p. — III. Talvitoimet. 135 siv. Kuvit. 1: 25. — IV. Kesäaskareet. 147 siv. Kuvit. 1: 25. — V. Naimistavat. 225 siv. 2 mk. — Koko teos korukansissa 8 mk.

Kuvia Raja-Karjalasta, kirj. *O. A. Hainari*. 147 siv. Kuvit. 1: 50.

Pohjois- ja Itä-Karjala, kirj. *O. Relander*. 140 suurta 2-palst. siv. 84 kuv. 5: 10, sid. 6 mk.

Pohjois-Karjalan vierasnimiset suvut, kirj. *A. R. Saarensenppä*. 45 siv. 50 p.

Pielisen varrelta, kirj. *P. Puhakka*. 48 siv. Kuvit. 50 p.

Muistelmia Kuhmoniementä, kirj. *K. A. Pfaler*. 48 siv. Kuvit. 50 p.

Lappi, kirj. *J. E. Rosberg*. 248 suurta siv. 100 kuv. ja kartta. 4: 50, sid. 6 mk.

Kalevalan laulumailta. Elias Lönnrotin poluilla Vienan Karjalassa, kirj. *I. K. Inha*. 448 suurta siv. 177 kuv. ja kartta. 7: 50, sid. 10 mk.

Suomalaiset Jäämeren rannalla, kirj. *A. V. Ervasti*. 346 suurta siv. Kuvit. ja 2 karttaa. 4 mk.

Suomenlahden takaa. Kuvauksia Virosta, kirj. *Hilma Räsänen*. 150 siv. 38 kuv. ja kartta. 1: 50.

Unkari, kirj. *Antti Jalava*, uudist. *Matti Kivekäs-Stenbäck*. 156 suurta siv. 64 kuv. 2: 50, korukansissa 3: 50.

Kansanvalistusseura, Helsinki.

Hinta 2: 50.